CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१४६ पूर्णाङ्क

वि.सं. २०८० पौष

पूर्णिमा

इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका

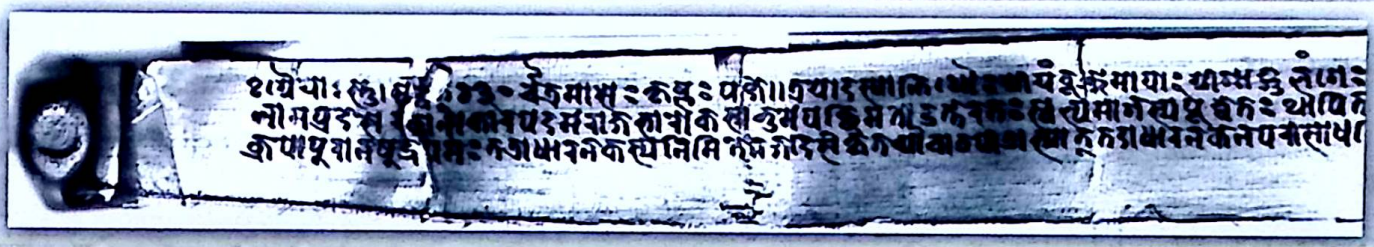

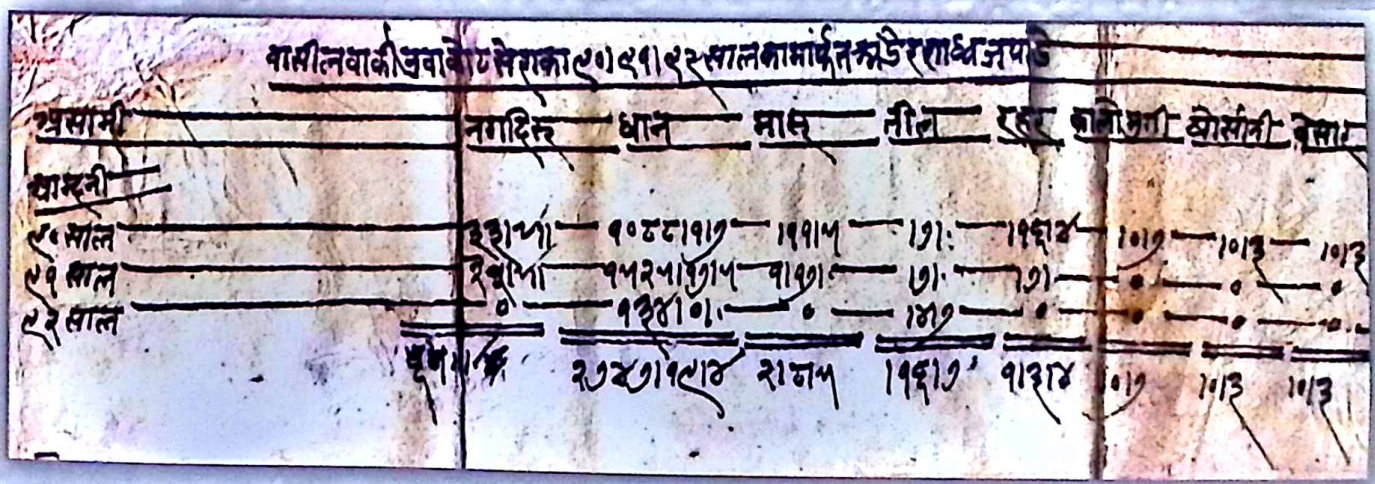

संशोधन-मण्डल

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

का.मे.अ.द.नं. १५५/२४९

तदिह न गुणदोषौ योजनीयावलीकौ
कथमपि महता यत् संस्कृतोऽयं श्रमेण ।

– बापूदेव शास्त्री

[धेरै मिहिनेत गरी यो तयार गरिएको छ । यस कारण यहाँ भूटो गुण अथवा दोष नलाइदिनुहोला ।]

पूर्णिमा

(इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका)

३७ वर्ष

२ अङ्क

वि.सं. २०८० पौष

सम्पादक–
महेशराज पन्त
दिनेशराज पन्त

प्रकाशक–
दिनेशराज पन्त
(संशोधन-मण्डलद्वारा)

मूल्य रु. ५००।-

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

विषयसूची

१.	प्रजातन्त्र आयो, विद्यामा क्रान्ति आएन	१६७-१९०
२.	Reasons for Consecrating Images of Hanūmān	१९१-१९६
३.	ने.सं. ६२३ (वि.सं. १५६०) देखि ने.सं. ६३५ (वि.सं. १५७२) भित्रका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका ६ वटा लिखत	१९७-२१०
४.	श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका २ अप्रकाशित लालमोहर	२११-२१४
५.	दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिना प्रणीतानां ग्रन्थानां सूचीपत्रम्	२१५-२८०
६.	Documents from Hanuman Dhoka Palace An introduction with two 19th century documents related to *seras*	२८१-३००

कम्प्युटर टाइपिङ र लेआउट गर्ने–

शर्मिला मल्ल कर्माचार्य

शोभाभगवतीमार्ग, काठमाडौँ

मोबाइल नं. ९८४१४२६१०२

विकास महर्जन

महालक्ष्मी न.पा.-६, सानागाउँ, ललितपुर

मोबाइल नं. ९८६२९०५२३२

मुद्रक–

के. एम. प्रिन्टर्स

ताम्सीपाखा-१८, काठमाडौँ

मोबाइल नं. ९८५१०६६३२४

हाम्रा कृति पाइने ठेगाना

संशोधन-मण्डलको बहिरङ्गविभाग

१०८ राजावीरेन्द्रमार्ग, काठमाडौँ, नेपाल

मोबाइल नं. ९८४००१७३३४, ९८४१४२६१०२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

प्रजातन्त्र आयो, विद्यामा क्रान्ति आएन

-नयराज पन्त

संशोधन-मण्डलका प्रणेता नयराज पन्त (वि.सं. १९७०-२०५९)सँग जीवेन्द्रदेव गिरि, रमेशप्रसाद भट्टराई, धर्मराज अधिकारी र फणीन्द्रराज निरौलाले वि.सं. २०५७ कार्तिक १९ र २६ गते गरेको कुराकानी वि.सं. २०५८ माघ-चैत्रमा प्रकाशित नेपाली साहित्यिक त्रैमासिक *झिसमिसे* पत्रिकाको ३७ पूर्णाङ्कका ७-३२ पृष्ठमा छापिएको छ । नयराज पन्त परलोक हुनुभन्दा २ वर्षअगाडि गरिएको यो कुराकानी पढ्ने इच्छा धेरै जनाले गरेकाले अहिले प्रूफसम्बन्धी र अरू साधारण संशोधन गरी *पूर्णिमा*को यस अङ्कमा जस्ताकोजस्तो उतारिएको छ ।

झिसमिसे– यहाँको जन्ममिति, जन्मस्थान, मातापिता, बाल्यकाल र पारिवारिक अवस्थाबारे सङ्क्षेपमा प्रकाश पारिदिनुहुन्छ कि ?

पन्त– म जन्मेको वि.सं. १९७० श्रावण २६ गते हो । आज २०५७ कार्तिक १९ गतेका दिनमा म ८७ वर्ष २ महीना २४ दिनको भएँ । म काठमाडौँको महाबौद्धटोलमा जन्मेको हुँ । मेरा बाबुको नाम पण्डित कृष्णदत्त पन्त र आमाको नाम यज्ञप्रिया हो । मेरा बा रानीपोखरी संस्कृतपाठशालामा व्याकरण पढाउनुहुन्थ्यो । मैले बालाई देखिनँ । म डेढ वर्षको हुँदा मेरा बाको स्वर्गवास भएको थियो । म मावलीमा पालिएको हुँ ।

झिसमिसे– अहिले यहाँको स्वास्थ्यस्थिति कस्तो छ । यसलाई सन्तुलनमा राख्न के गरिरहनुभएको छ ?

पन्त– मैले अघि नै भनेँ- म अहिले ८७ वर्षको भएँ । यसभन्दा अगाडि म काठमाडौँको घरमा थिएँ । २०५१ सालको कार्तिक २४ गते हिँड्दै थिएँ । काठमाडौँको गद्दीबैठकनजिकै महादेव-पार्वतीको मूर्ति छ । महादेव-पार्वतीको मूर्ति झ्यालमा राखेको हुन्छ नि, त्यहींनिर म पुग्या थिएँ, अकस्मात् भुइँमा पछारिएँ, अरूले उठाइदिए । नजीकैको पसलमा गएर बसेँ । केही बेरसम्म त्यहाँ बसेँ । पछि पसलेले भन्यो, मेरो पसलमा नबस, हाम्रो व्यापार गर्नुपर्छ, उठेर जाऊ । मैले भनेँ, म उठेर हिँड्न सक्तिनँ । उसले फेरि तिम्रो घर कहाँ हो भनेर सोध्यो । मैले फलाना ठाउँ हो भनेँ । उसैले एउटा ट्याम्पु ल्याएर आई ऊ पनि बस्यो र घरसम्म ल्याइदियो । घरमा आएर बसेँ । दुख्न अलि कम भयो । वैद्य देखाउनुपर्‍यो भन्या जस्तो लाग्यो, भोलिपल्ट जाऊँ न भन्या, त्यस्तै भयो । पर्सिपल्ट भात खान बस्या थिएँ, भातै खान सकिनँ । एकदम दुखेर आयो । अनि दिनेशलाई भनेँ, वैद्य बोलाएर आ । वैद्य सिद्धिवज्र वज्राचार्य आए । उनले हेरेर औषधि लेखिदिए । औषधि ल्याइयो । यस्तैमा एउटा मान्छे मकहाँ आए । मैले त चिन्न पनि चिनिनँ आँखाले । उनी सिद्धिवज्रका दाजु वैद्य दिव्यवज्र वज्राचार्य रहेछन् । उनले भने, यो लडेर दुख्ने भएको होइन, मुटुको रोग हो । यस्तो ओखती खाएर हुँदैन यो रोगको । डाक्टर देखाइहाल । यति भनेर उनी गए । डाक्टर खोज्न गएको त डाक्टर पाइएन, चिन्या डाक्टर थिएन । अस्पतालसम्म हिँडेर जाऊँ भनेको पनि सकिनँ । एम्बुलेन्समा बसेर

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

त्यहाँसम्म गएँ । त्यहाँ पुगेपछि त्यहाँ भएका डाक्टरहरूले के के हेरे, मलाई थाहा भएन । बेहोशीमा थिइनँ, म होशमा नै थिएँ । त्यहाँ मलाई भर्ना गरियो । भर्ना गरेर उनीहरूले भने, ह्याँ भर्ना भएर बस । ह्याँका मान्छेले हेर्छन् । तिम्रा मान्छेचाहिँ दिउँसो आउनु हुन्छ । राति बस्नु हुँदैन । त्यहींका मान्छेले हेरेर अस्पतालमा राखिदिए । ७ दिनसम्म होला, त्यहीं राखे । ओखती के गरे, त्यसबारे मलाई थाहा छैन । त्यसपछि अर्का ठाउँमा सारे । त्यसपछि त्यहाँचाहिँ मेरा मान्छे बस्न हुन्छ भने । पहिले बसेको ठाउँबाट तल लिएर गएपछि ३।४ जना डाक्टरले हेर्थे । यो गोली खाऊ भन्थे । मैले पनि त्यही खाएर बसेँ । हेर्न आउने धेरै डाक्टरहरूमध्ये लक्ष्मणप्रसाद टिबडेवाल पनि आएर हेर्थे । यो २०५१ सालको पूसतिरको कुरा हो, त्यसयता अहिले २०५७ सालसम्म पनि तिनै डाक्टर कहिलेकाहीँ आएर हेर्छन्, बोलाएको बेला पनि आउँछन्, ओखती दिइराख्या छन् । ओखती खान्छु, पथपरहेज गर्छु । महाबौद्धटोलबाट यहाँ एकान्तकुना आएको अहिले दुइ वर्ष आठ महीना भयो । उहाँचाहिँ घरमा दक्षिणपट्टि अरूको घर थियो, पश्चिमपट्टि पनि घर थियो, घाम १०।११ बजे लागेर २ बजे जान्थ्यो । यहाँचाहिँ घाम लाग्छ । उहाँ तलमाथि गर्नुपर्थ्यो, यहाँ पर्दैन । यहाँ बस्न-हिँड्न सजिलो छ । यताउति हिँड्न पनि मिल्छ, आनन्दै छ । तलमाथि गर्‍यो भने दुख्छ । मेरा मनमा के लाग्छ भने, डाक्टरको ओखती खाएर बाँचेको छु, नत्र मरिहाल्थेँ । पहिले म वैद्यको ओखती खान्थेँ । वैद्यले पनि आएर डाक्टरको ओखती खानुपर्छ भने ।

जङ्गबहादुर डाक्टरको ओखती खाँदैनथे, चिरफारचाहिँ डाक्टरबाट गराउँथे । उनी बेलायत जाँदा साथमा वैद्य लिएर जान्थे । एक पटक उनी ५८।५९ वर्षको बुढेसकालमा बेलायत जान लाग्दा बम्बईमा पछारिए । त्यसपछि उनी बेलायत जाने आँट नगरी ओखती गरेर नेपाल फर्के ।

नेपालमा आफ्नो ओखतीमूलोको विकासमा मान्छेहरू लाग्नुपर्ने हो । त्यतातिर ध्यान छैन । यहाँका मान्छे केही गर्दैनन्, सङ्ग खोल्छन्, काम गर्दैनन्, ह्याँ गर्छन्, त्याँ गर्छन्, ठग्न खोज्छन् । उनीहरू भन्या जस्तो काम गर्दैनन्, गरे हुन्थ्यो, गर्दै गर्दैनन् ।

अहिले ६ वर्ष नाघ्यो, डाक्टरको ओखती खाइरहेको छु । मलाई धेरै वर्षपहिले खोकी लागेर दुःख दिन्थ्यो । वैद्यले के भन्थे भने कफघ्नीवटी खाऊ । त्यही ओखती लिएर म खान्थेँ । एक पटक कफघ्नीवटी लिन जाँदा सिद्धिएको रहेछ । मैले के गर्ने भन्दा वैद्यले हर्रो खाऊ, हर्रोले निको हुन्छ भने । त्यसै बेलादेखि म हर्रो खान्छु । हर्रो खाएपछि कफ जान्छ । अस्पतालमा रहँदा त्यहाँ पनि खोकी लाग्यो । मैले डाक्टरलाई सोधेँ, मलाई खोकी लाग्यो, हर्रो खान हुन्छ कि हुँदैन ? डाक्टरले जवाफमा भने, खै, हर्रो भनेको के हो, मलाई थाहा पत्तै छैन, हर्रोको नाम मैले सुनेको पनि छैन, त्यसैले त्यसबारे म केही भन्न सक्तिनँ । त्यसपछि अब के गर्ने जस्तो भयो र मैले वैद्य दिव्यवज्र वज्राचार्यलाई सोध्न पठाएँ । उनले भने, खान हुन्छ, त्यसले फाइदा गर्छ । त्यसैले हर्रो खाएँ । अहिले पनि हर्रो किनिराखेको छु र खान्छु । मलाई आनन्दै छ । अहिलेको अवस्था यस्तै छ ।

झिसमिसे– यहाँको पहिलो कृति र अन्य प्रकाशित कृतिहरूका बारेमा केही कुरा भनिदिनुहुन्छ कि ?

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पन्त– मेरो पहिलो प्रकाशित कृति *हेमन्त मन्तुर्न ते* हो र वि.सं. १९९१ मा सो प्रकाशित भएको हो । हालसम्म प्रकाशित कृतिहरूमा *नेपालको संक्षिप्त इतिहास* (तोत्रराज पाण्डेयसँग मिलेर लेखिएको), *इतिहास-सहायक, ज्यौतिष, विद्यारक्षा* (१-१५ सङ्ख्या), *सुमतितन्त्र* (देवीप्रसाद भण्डारी र दिनेशराज पन्तसँग मिलेर लेखिएको), *गोलबोध* (सहायक- देवीप्रसाद भण्डारी र दिनेशराज पन्त), *पण्डित गोपाल पाँडे र उनको घनमूल ल्याउने रीति, प्राचीन र नवीन गणितको तुलना, ज्योत्पत्ति* (त्रिकोणमिति, सहायक- मङ्गलदास प्रधानाङ्ग), *श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको संस्कृत र नेपाली पद्यमयी व्याख्या, लिच्छविसंवत्को निर्णय* (सहायक- देवीप्रसाद भण्डारी र केशवचन्द्र न्यौपाने), *कालचक्रको ज्यौतिष भाग र त्यसको विवेचना* (पहिलो भाग, दिनेशराज पन्तसँग मिलेर लेखिएको), *हिन्दू सिद्धान्तज्यौतिष र ग्रीक सिद्धान्तज्यौतिषको तुलना* (सहायक- देवीप्रसाद भण्डारी र रुक्मनाथ पौडेल), *रत्नदीप* (पहिलो भाग, सहायक-रामजी तेवारी, देवीप्रसाद भण्डारी र रुक्मनाथ पौडेल) तथा *विश्रान्ति* (सहायक- रुक्मनाथ पौडेल) हुन् । आफ्नो सम्पर्कमा आएका विद्यार्थीहरूद्वारा वि.सं. २००९ देखि *इतिहास-संशोधन, सावधानपत्र, व्याकरण-संशोधन, पञ्चाङ्ग-संशोधन*हरूको कार्य हुँदै आएको कुरा तपाईँहरूलाई थाहा नै छ । यिनै विद्यार्थीहरूमध्ये ९ जना विद्यार्थीको सहयोगद्वारा संशोधन-मण्डलको स्थापना भएको हो । संशोधन-मण्डलभित्र परेका तथा नपरेका तर त्यही परम्पराका इतिहास-संशोधक ज्ञानमणि नेपालसमेतको सहयोगबाट विभिन्न ग्रन्थ तथा लेखहरू प्रकाशित छन् । तिनमा *अभिलेख-संग्रह* (१-१२ भाग), दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेको *रत्नदीप*, महेश्वराचार्यको *वृत्तशतक*, राजपुरोहित शक्तिवल्लभ अर्यालको *जयरत्नाकरनाटक*, सुन्दरानन्द बाँडाको *त्रिरत्नसौन्दर्यगाथा, गल्लीमा फ्याँकिएका कसिङ्गर, ऐतिहासिक पत्रसंग्रह* (१-२ भाग), *इतिहास-संशोधनको प्रमाणप्रमेय* र *श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश* जस्ता कृतिहरू पर्दछन् । यिनका अतिरिक्त वि.सं. २०२१ देखि संशोधन-मण्डलको पत्रिका *पूर्णिमा*को प्रकाशन (हाल *पूर्णिमा*का १०२ अङ्क प्रकाशित भइसकेका छन् तथा १०३ र १०४ अङ्क प्रेसमा छन् ।) भइरहेको छ । मेरा संस्कृत निबन्ध र कविताहरू *अमरभारती, संस्कृत-सन्देश, जयतु संस्कृतम्, हैमवती, मेधा, पूर्णिमा* आदि पत्रिकामा प्रकाशित छन् भने नेपाली निबन्ध र कविताहरू *शारदा, साहित्यस्रोत, पुरुषार्थ, राष्ट्रिय भावना, ज्ञानविकास, नेपालसमाचार, सिंहनाद, रमझम, अरुणोदय, प्रज्ञा, मधुपर्क, मर्यादा, रूपरेखा, गोरखापत्र, प्राचीन नेपाल* र *पूर्णिमा* आदिमा प्रकाशित भएको देख्न सकिन्छ । यसरी नै संस्कृत र नेपाली भाषामा गणितविषयका केही लेखहरू पनि मैले लेखेको छु । *जयतु संस्कृतम्, नेपाली, प्रज्ञा, अरुणोदय, ज्यौतिषदर्शन, मर्यादा, ज्यौतिषज्ञान, पूर्णिमा* आदि पत्रिकामा ती प्रकाशित छन् । मोटामोटी रूपमा मेरा प्रकाशित कृतिहरू यिनै हुन् ।

मेरा पुस्तकबारे सोध्नुभयो । *लिच्छविसंवत्को निर्णय* हेर्नोस्, प्रज्ञाप्रतिष्ठानले छपाएको हो । अर्को पुस्तकचाहिँ मेरा नाउँमा छापिएको होइन, त्यो *इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय* । त्यसमा सम्पादकचाहिँ धनवज्र वज्राचार्य, रामजी तेवारी, देवीप्रसाद भण्डारी, भोलानाथ पौडेल, शङ्करमान राजवंशी, गौतमवज्र वज्राचार्य, महेशराज पन्त र नयनाथ पौडेल छन् ।

झिसमिसे– यहाँको मूल अध्ययन केबाट प्रारम्भ भयो ? इतिहासतर्फ यहाँ कसरी आकर्षित हुनुभयो ?

पन्त– मैले पढेको विषय सिद्धान्तज्यौतिष हो । सिद्धान्तज्यौतिष भनेको के भने पृथ्वी कस्तो हुन्छ,

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यसको नापो कति हुन्छ, त्यो नापो कसरी पत्ता लगाउने आदि कुरा जान्ने विद्या हो । त्यो विद्या पढ्नाका लागि केही सामान पनि चाहिन्छ । पढ्ने मान्छे साथी पनि चाहिन्छ । यस्तो कुरा यहाँ केही मिलेन । खालि पुस्तक पढेर मात्र हुँदैन । कसैले यो पृथ्वी २००० कोसको छ भन्छ र कसैले यो पृथ्वी ६ हजार कोसको छ भनेर भन्छ । २००० कोसको छ कि ६००० कोसको । यहाँबाट चन्द्रमा २ लाख कोस टाढा छ भनिन्छ । २ लाख कोस छ कि ३ लाख । मुखले भन्ने कुरा एउटा हो, वास्तविकता अर्को हो । यी सबै कुराको निर्णय गर्ने विद्या ज्यौतिष हो । यहाँ त खालि मुखले भन्ने मात्र कुरा छ । यहाँ त्यस्तो पढाइ छैन । त्यस्तो भएको हुँदा मेरा मनमा असन्तोषको भावना उठ्यो । मलाई त्यसको परीक्षण गर्नुपर्छ भन्ने लाग्यो । जस्तै- यो चश्माको पावर कति छ । ३, ४, ५, ६ कति छ, कति छ । गम्भीरतासँग लागेमा सबै कुरा थाहा हुन्छ । यहाँ लागी लागी गरौँ भन्ने भावना छैन । एक्लै गरौँ , सकिँदैन, साथी भेटिँदैन । मेरा मनमा के लाग्छ भने जुन कुरा पढिन्छ, त्यो कुराको प्रभाव मनमा खेल्छ । जस्तै- कसैले रेखागणित पढ्दा यो चार हात छ, यो तीन हात छ भने यो पाँच हात हुन्छ भनेर निकाल्छ । यस्तै चारको वर्ग १६, तीनको वर्ग ९ जोड्दाखेरिमा २५ हुन्छ भने २५ को मूल ५ हुन्छ भन्ने निस्कन्छ । यस्तै कुरा मेरा मनमा पनि चढ्यो । मैले सिद्धान्तज्यौतिष पढेँ । यी सबै कुरा मैले पहिले पनि लेख्या छु । पढौँ भन्ने इच्छाचाहिँ यसरी नै भयो ।

अब अर्को कुरा अहिले सुन्यावच्या कुरा भयो त इतिहासकै कुरा । एउटा कुरा छ- पृथ्वीनारायण कहिले जन्मे, कहिले मरे भन्ने कुरा । त्यसको प्रमाण खोजेका खण्डमा प्रमाण भेट्टाइन्छ । भेट्टाइन्छ भनेको टाढा टाढा पुगेर खोज्नुपर्छ । जस्तै- एउटा कुरा भनौँ न, म मावलीमा पालिएँ भनेर मैले धेरैबाजि भनिसकेको छु । मेरा मावलीका बाजेका मनमा शङ्का भएछ- पृथ्वीनारायणको छोराको नाम क्या हो ? कोही भन्थे सिंहप्रताप, कोही प्रतापसिंह भन्थे । कुनचाहिँ नाम ठीक हो भन्ने शङ्का बाजेका मनमा भएछ । राजाको त टकमारी हुन्छ, उनको टकमा के लेख्या छ, टक जम्मा गर्नुपर्‍यो भनेर हाम्रा बाजेले टक जम्मा गर्न लाग्नुभएछ । टकमा त सिंहप्रताप लेख्या छैन, प्रतापसिंह लेख्या छ । उनको राज्यकालको टकमा मात्र नभएर वसन्तपुरमा रहेको शिलालेखमा पनि प्रतापसिंह लेख्या छ । यताबाट हाम्रा बाजेले प्रतापसिंह शुद्ध नाम हो भनेर निर्णय गर्नुभएछ । कुरा के भने यसरी निर्णय गर्ने प्रवृत्ति भएन ।

अहिले अर्को एउटा कुरा पनि भन्छु । त्यो के भने डिल्लीरमणले पनि किताब र लेखहरू लेखे । यस्तो कुरा पाइयो भनेर पनि लेखे । उनले लेखेको मितिमा प्रकाशित पुस्तक पनि छँदैछ । अरू छापिएका पुस्तक पनि हेरे सबै थाहा पाइहालिन्छ । त्यसरी हेर्ने र तथ्य पहिल्याउने काम यहाँ हुँदैन । खालि हामीले पहिले छापिसकेको कुरालाई पनि अप्रकाशित भनेर डिल्लीरमण हिँड्छन् ।

ज्ञानेन्द्रलाई गद्दीमा राखेको त हाम्रो आँखाले नै देख्यो । त्यो बेला कोही मान्छेले केही बोलेनन् । त्यो बेलामा नेहरूले स्वीकार गरेनन् र हुँदैन भनिदिए, अनि बल्ल यहाँका मान्छेले बोले । त्यसैले यहाँका मान्छेले प्रजातन्त्र ल्याएका हुन् त ? पछि नेताहरूले हामीले प्रजातन्त्र ल्यायौँ भने । त्यो भए शुरूमा उनीहरूले किन बोलेनन् त ? कुरा स्पष्ट छ, प्रमाण भएको कुरा त्यहीँ छ, पढौँ । हावादारी कुरामा केही छैन । हामीले कतिपय तथ्यका शिलापत्र दिएका छौँ, शिलापत्र छन्, किताबहरू लेखिदिएका छौँ । तिनलाई पढौँ । जस्तै-

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

एउटा कुरा भनूँ । हामीले *लिच्छविसंवत्को निर्णय* लेख्यौँ । पाटन सुनधाराको अभिलेखमा **प्रथमपौषशुक्ल** लेखिएको छ । त्यो शिलालेख त यहीँ थियो । त्यो शिलालेख यहाँका मान्छेले हेरेनन् । पुस्तक हेर्ने चलन पनि यहाँ छैन । बेण्डालले आएर हेरे । उनले सोधे- **प्रथमपौष** भनेको के हो ? यहाँका मान्छेले त्यस्तै त्यस्तै हो भने, राम्रो अर्थ गर्न सकेनन् । पछि लेवी आए । लेवीले पनि त्यसको अर्थ गर्न सकेनन् । लेवीले पुस्तक फ्रेञ्च भाषामा लेख्या छन् । फ्रेञ्च भाषा यहाँ कोही बुझ्दैन । त्यो किताबचाहिँ लेवीले चन्द्रशमशेरलाई संस्कृतभाषामा समर्पण गर्‍या छन् । त्यो काम किन गरे लेवीले ? पुस्तक लेखे फ्रेञ्च भाषामा, समर्पण गरे संस्कृतभाषामा । अब हामीलाई लाग्या अर्थ है, त्यो अर्थ हो वा होइन- चन्द्रशमशेर फ्रेञ्च बुझ्दैनथे, अङ्ग्रेजी बुझ्थे । **ही स्पोक् पर्फेक्ट् इङ्ग्लिश्** भनेर उनका बारेमा लेखिएको छ । उनी अङ्ग्रेजी राम्रो बोल्न-बुझ्न सक्थे । लेवीले चन्द्रशमशेरलाई फ्रेञ्च भाषामा समर्पण गरून्, चन्द्रशमशेर फ्रेञ्च बुझ्दैनथे, अङ्ग्रेजी भाषामा समर्पण गरून्- उनको राष्ट्रभाषा अङ्ग्रेजी होइन, अर्काको भाषा भो । अर्काको भाषामा समर्पण गर्नु राम्रो लागेन र चन्द्रशमशेरलाई संस्कृतमै उनले समर्पण गरे । चन्द्रशमशेर केही मात्रामा संस्कृत बुझ्थे । उनी पूजाकोठामा आएर पूजा गर्थे र आफैँ सङ्कल्प पढ्थे । फेरि अर्को कुरा चन्द्रशमशेरका मान्छे हेमराज, माहिला गुरुज्यू । हेमराज अङ्ग्रेजी बुझ्दैनथे, संस्कृत बुझ्थे । लेवीसँग उनको कुरा संस्कृतमा हुन्थ्यो । त्यो चिठीपत्र मैले छपाएको छु यहाँ । लेवीले संस्कृतमा समर्पण गर्‍या छन् हेमराजलाई । उनले यी कस्ता मान्छे हुन् भनेर हेमराजका बारेमा लेख्या छन् । हेमराज चन्द्रशमशेरका मान्छे हुन् भन्ने कुरा सबैलाई थाहा भएको कुरा हो । अब लेवीले हेमराजलाई नै **प्रथमपौष** भनेको के हो भनी लेखेका छन् । यसका बारेमा मैले लामो लेख लेख्या छु । हेमराजको लेखपढको काम गर्ने हाम्रा बाजे हुनुहुन्थ्यो । उहाँ त्यस बेला पात्रो गन्ने काम गर्नुहुन्थ्यो । **प्रथमपौष**बारे त्यहाँ कुरा उठ्यो ।

पर्दैनन् अधिमास पौषतिरमा हाम्रो यता संप्रति
सक्दैनन् त्यसलाई ल्याउन कुनै पञ्चाङ्गका पद्धति ।
पाइन्छन् तर लिच्छविक्षितिपका पाषाणका लेखमा
के हो यो घटना भनेर उहिल्यै सानै छँदामा सुनेँ ।।
विस्तारै ग्रहलाघवादिक पढेँ, पञ्चाङ्ग गन्ने भएँ

लेवीले फ्रेञ्च भाषाको पुस्तकमा के लेखे भनेर चन्द्रशमशेरलाई जान्ने इच्छा भयो र सो पुस्तकलाई अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गराए । त्यो पुस्तक चन्द्रशमशेरको संग्रहमा छ । **प्राइभेट् लाइब्रेरि अफ् चन्द्रशम्शेर्** भन्ने छाप त्यस अनुवादमा लगाइएको छ । केसरपुस्तकालयमा पनि त्यो छ । त्यो पुस्तक चन्द्रशमशेरले हेरे वा हेरेनन्, त्यो थाहा छैन । के थाहा छ भने चन्द्रशमशेरले अनुवाद गराइदिएकाले त्यसको भाव हामीले बुझ्यौँ । चन्द्रशमशेर नभइदिएका भए हामी लेवीको पुस्तकमा के लेखिएको छ भन्ने थाहा पाउने थिएनौँ । भारतीय विद्वान्हरू पनि जम्मैले फ्रेञ्च भाषा जान्दैनन् । राधागोविन्दले लेवीको पुस्तकको खण्डन गरे । रमेशचन्द्र मजुमदारले लेवीले लेखेको भाव राधागोविन्दले बुझ्दै बुझेनन् भने । लेवी त कुनै नेता थिएनन् नि । यहाँ त नेताजीको मात्रै मान हुन्छ, विद्वान्को मान नै हुँदैन । जो नेताजी भयो, ठूलो भयो त्यो । यस्तो नेता, उस्तो नेता ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

लेवी यहाँ धेरै पालि आए । उनी **प्रथमपौष**को अर्थ के हो भन्थे । त्यो कुरामा हाम्रा बाजेले गरेको गणना यहीँ छ । यहाँ यो काम गर्नलाई चन्द्रशमशेरले हेमराजलाई अह्राए वा अह्राएनन्, त्यो थाहा छैन । चन्द्रशमशेरलाई त हामीले देख्या मात्रै हो, सम्मुख पर्ने मान्छे हामी होइनौँ ।

मलाई एउटा शङ्का छ । शङ्का के छ भने चन्द्रशमशेरलाई मन नपरी हेमराज काम गर्दैनथे । चन्द्रशमशेरलाई मन नपऱ्या भए अरूलाई खटाएर खोपासीको उत्खननको काम हुँदैनथ्यो । मैले यो कुरा लेख्या छु । खोपासी भन्ने ठाउँ छ काभ्रेको पनौतीनजिकै । त्यहाँ एउटा विष्णुप्रसाद भन्ने वीरपुस्तकालयका हाकिमले चन्द्रशमशेरलाई एउटा बिन्तीपत्र चढाए- यहाँ मुन्तिर धेरै हीरामोती छन् । शिलालेखमा लेख्या छ । अनुष्ठान गऱ्या खण्डमा पाइन्छ । चन्द्रशमशेरले हीरामोती पाइन्छ भने बेसै भयो, यिनलाई अनुष्ठान गर्न जे जे चाहिन्छ दिनू भने । उनले दुइटा मान्छे खटाए । चन्द्रशमशेरका आफ्ना मामाका छोरा थिए डिल्लीशमशेर थापा । यिनी नरप्रतापशमशेरका बाजे थिए । चन्द्रशमशेरले अर्को आफ्नो मान्छे हेमराजलाई खटाए, विष्णुप्रसादले जे जे भन्छ गरिदिनू भनेर । सिपाही पनि खटाइए । उत्खनन गरियो, तर के पाइन्थ्यो, पाइएन । त्यो असफलै त भएन, शिलालेख पाइयो । चन्द्रशमशेर यस्ता काम गर्थे । पछि त्यो शिलालेख चन्द्रशमशेरले लेवीकहाँ पठाइदिए ।

अब अर्को कुरा छ, अहिले भन्यो भने त रिसाउँछन् । जायसवालको एउटा पुस्तक छ । तपाईँले थाहा पाउनुभएको होला । त्यसमा के लेखेको छ भने नेपाल भनेको भारतको उपनिवेश हो । सो पुस्तक अङ्ग्रेजीमा छ । त्यहाँ एउटा शिलालेख दिइएको छ । संवत् ४३५ को शिलालेखलाई संवत् ४१५ को भनेर जायसवालले छपाए । नेपाल भनेको भारतको उपनिवेश हो भनेर सिद्ध गर्ने जायसवालको इच्छा भयो । त्यो ४३५ को जुन अङ्क अहिले पनि छँदैछ, त्यसलाई ४१५ भनेर छपाए भनी मैले लेखेको छु । अब यहाँका शिलालेख कसले पढ्ने । बाहिरका मान्छे आएर पढ्छन्, यहाँका मान्छे पढ्दैनन् । हाम्रा यहाँ नेताहरूमा पढ्ने डिल्लीरमण रेग्मी । अरूले यहाँ पढ्न पनि पढ्दैनन् । अरू नेताहरू एकदम महान् नेता छन्, उनीहरूले पढ्नै पर्दैन । यसैले इट् ह्याज् बीन् पब्लिश्ड् याट् फर्स्ट् टाइम्, डिस्कोभर्ड् बाइ मी, अन्पब्-लिश्ड् भनी डिल्लीरमणले हामीले छपाएका अभिलेख आफ्ना नाममा दर्ता गरे । *गोरखापत्र*मा आउँछ वरिष्ठ इतिहासकार, वरिष्ठ राजनीतिज्ञ । कुरो यस्तै छ, सबै स्पष्ट छ । अब म इतिहासतिर किन आकर्षित भएँ हुँला भन्ने कुरा तपाईँहरूले राम्ररी नै बुझ्नुभयो होला भन्ने म ठान्दछु ।

झिसमिसे– यहाँ ऐतिहासिक सत्यतथ्यमा दृढ अडान राख्नुहुन्छ । संशोधन-मण्डलका माध्यमबाट यहाँले नेपाली इतिहासमा ठूलो योगदान पनि गर्नुभएको छ । यहाँले आफ्नो अध्ययन कसरी अघि बढाउनुभयो ?

पन्त– अहिलेभन्दा ६१ वर्षपहिले वि.सं. १९९६ सालमा सिद्धिचरण श्रेष्ठले के भने भने लगनटोलमा तार्क्ष्यविक्रमको घरमा लिच्छविकालका अभिलेख छन् । मलाई हेर्न मन लाग्यो, जानलाई अलि सङ्कोच पनि लाग्यो । सङ्कोच किन लाग्यो भने त्यो राणाजीको घर थियो । तार्क्ष्यविक्रम भनेका राणाजी, राणाजीका घरमा पस्न दिन्छन् कि दिन्नन्, पस्न दिए भने त बढियै भयो, दिएनन् भने त घोक्र्याइदिन्छन् अर्काका घरमा भन्ने लागेको थियो । जाऊँ-नजाऊँ भन्ने मेरा मनमा भयो । बाबुराम खर्दारसँग त्यस बेलामा मेरो सङ्गत

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

थियो । मैले उनलाई त्यो कुरा भनेँ । उनले मैले पनि सुन्या छु, जानुपऱ्यो भने । मैले कहिले जाने भन्दा पर्सि शनिवार छ, भोलि म तिमीकहाँ आउँला, तिमी र म जाउँला भनेर उनले भने । शनिवार उनी आए पनि । अरू मान्छे कोही थिएनन् । महेश-दिनेश त जन्मेकै थिएनन् । अरू विद्यार्थीहरू कोही थिएनन् । खर्दारबाजे, म र रामजी थियौँ । हामी तीन जना मान्छे त्यहाँ गयौँ । त्यहाँ गएपछि ढोकामा किन आएको भनेर माथिबाट सोधियो । हामीले शिलापत्र हेर्न आएको भन्यौँ । कहाँबाट आएको हो भनेर फेरि सोधिएपछि बाबुरामले घण्टाघरबाट आएको भने । उनीहरूले त्यहाँ गएर हेर भनेपछि हामी शिलापत्र भएको ठाउँमा गयौँ । त्यहाँ फोहर रहेछ । फोहर भनेको विष्टासिस्टा होइन, धारानिर भएकाले पानीले भिज्या रहेछ, काई पऱ्या रहेछ । त्यहाँ तीनवटा शिलापत्र रहेछन् । हामीले पुछ्ने रुमाल पनि लिएर गएका थियौँ । मट्टितेल किनेर ल्याएर मट्टितेलले शिलापत्र पुछ्यौँ । बाबुराम त अलि आँखा नदेख्ने भइसक्या थिए, रामजी र मैले पढ्यौँ । नरेन्द्रदेवको भनेर पढ्यौँ- **जात्या लिच्छविराजवंशमनघं योलङ्करोत्युच्चकैः** ।

नरेन्द्रदेव लिच्छविवंशका भए । नरेन्द्रदेवका बाबु उदयदेव । यताबाट उदयदेव पनि लिच्छविवंशका हुने भए । उदयदेवका बाबु को । अहिले के कुरा उठ्या छ भने अंशुवर्मा लिच्छविवंशका हुन् कि होइनन् । उदयदेव लिच्छविवंशका हुन् । युवराज उदयदेवलाई अंशुवर्माले उत्तराधिकारी बनाए । परन्तु अंशुवर्मा लिच्छविवंशका होइनन्, किनभने उनले आफ्नो वंश कहीँ पनि लेखेका छैनन् । अब घटना के भयो त भने अंशुवर्मा कंसरी शक्तिमा आए, कताबाट आए, तिनका बाबु को हुन्, तिनका छोरा को हुन् भन्ने कुरा मनमा खेल्छन् । मानिसले शङ्का उठाएका पनि छन् । अब निर्णय कसरी गर्ने । पुस्तक पढ्नुपऱ्यो । छलफल गर्ने मान्छे पाइँदैन । यसो घोरिएर आफू बस्यो, अरू मान्छे आउँछन्, राम्रो कुरा पनि हुँदैन । उनीहरूका मनमा यो कस्तो खालको मान्छे रहेछ, आदर पनि गर्दैन, राम्ररी कुरा पनि गर्दैन भन्ने लाग्न सक्छ । विद्या पढ्नलाई के चाहिन्छ भने तद्विद्यसम्भाषा चाहिन्छ । तद्विद्यसम्भाषा भनेको के भने त्यही विद्या पढ्ने मान्छेसँग सम्पर्क चाहिन्छ । हाम्रो यहाँ यस्तो चलन छैन । हाम्रो यहाँ राणाजीका पालामा चाकरी गरेर हिँड्ने प्रवृत्ति आयो । राणाजीको राज्य गयो, अर्कै राजनीतिक प्रवृत्ति आयो । त्यसमा राजनीति व्याप्त रह्यो, विद्याको कुनै मूल्य भएन । हामीले कति शिलालेख पढ्यौँ, कति लेख्यौँ, कति परिश्रम गऱ्यौँ- उनीहरूलाई त्यसको मूल्य हुँदैन । अंशुवर्मा हुन् कि नहुन्, केही पाया छैन, अरूले पनि केही पाएका छैनन् । लेखेर मात्र केही पाइँदैन । त्यस्तो किन भयो भने हाम्रो देशमा विद्या बढ्या छैन । अन्तबाट सहयोग पाउने कम आस हुन्छ । हामीले कति परिश्रम गरेर खोज्या कुरो शिलापत्र छँदै थियो, उनले पढेनन् । उनले के खोजे भने शिलापत्रमा के लेख्या छ । त्यो शिलापत्रमा यङ्गाल दरबार भन्ने लेख्या छ । उनीहरू ठूला मान्छे, दरबारमा बसेका मान्छे ! दरबारकै हिसाबले आउँछन् । त्यहाँ त दरबार लेख्या होला भन्थे, त्यही भाव छ । जस्तै- अहिले हाम्रो देशमा सबैको सहयोग पाइने पनि के, विरोध पाइने पनि के ।

हामीले *सुमतितन्त्र* सम्पादन गऱ्यौँ - म, देवीप्रसाद र दिनेशराज भएर । त्यो पुस्तकचाहिँ नेपालमै बनेको हो । नेपालको नाउँ कतै लेख्या छैन । नेपालमै बन्यो भन्ने प्रमाण के ? ह्याँचाहिँ देशको अक्षांश-देशान्तर दिएको हुन्छ । जुनसुकै देशको पनि हुन्छ । हाम्रो देशमा कति अक्षांश छ, कति देशान्तर छ, त्यो त

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अरूसँग मिल्दैन । यहींको देशान्तर छ । नेपालको कुरो छ, कन्याद्वीप भनेर लेख्छन् । कन्याद्वीप भनेर त्यो मान्छेले किन लेख्यो । कुरो यो हुन्छ, हेर्नोस् ।

अंशुवर्माको एउटा शिलालेख छ । कहाँ भनेर टिस्टुङमा छ । त्यहाँ अंशुवर्मा के लेख्छन् भने **अनतिवृत्तार्य-मर्यादासेतुः । म आर्यसिद्धान्तबमोजिम राज्य गर्छु** भन्छन् । त्यस्तो कुरा उनले किन लेखे । त्यसको व्याख्या गर्नुपर्‍यो । त्यस विषयको मान्छेको संसर्ग हुनुपर्‍यो । त्यस्ता मान्छे ह्याँ पाइँदैनन् । लेखेर कति परिश्रम गर्‍यो, आफ्नो परिश्रम प्रशस्त पर्छ । यस्तै छ ।

बाबुराम खर्दार थिए । बाबुराम मभन्दा एक पुस्तामाथिका हुन् । उनको जेठो छोरो र म एकै वर्ष जन्मेका हौँ । उनकामा म जान्थेँ, बस्थेँ । उनले केही पनि पाएनन् । खान पनि गाह्रो थियो उनलाई, मैले लेख्या छु-

थिएन तिम्रो मन चाटुकारको थिएन बोली पनि चाटुकारको ।
अत्यन्त नै उच्च विचार यो थियो परन्तु यो दुर्गुण नै यहाँ भयो ।।

आजसम्म मैले यस्तो मान्छे देख्या छैन- जो मान्छे जत्ति जागीरमा भर्ना भयो, उत्ति जागीरमा खोसियो । उनको जागीरलाई लक्ष्य गरेर मैले लेख्या छु-

खाने बढे, भाउ बढ्यो बजारमा, गार्हस्थ्यको बोझ असह्य झैँ भयो ।
चिन्ता बढ्यो चित्त उराठ भै गयो, ... ।।
यस्तो हुँदामा पनि धैर्यधारण गरेर लेख्यौ श्रम नै गरीकन ।

यहाँ यस्तै हुन्छ । अब डिल्लीरमण आए । हामीले छपाइसक्या जम्मै लेखलाई खुरुखुरु अप्रकाशित (unpublished) भनेर छपाए । हामीले छपाएका शिलालेखलाई यो पहिलोपटक प्रकाशित भएको छ (It has been published at first time) भनेर छपाए । उनको नाउँ चल्या छ । उनी राजनीतिक क्षेत्रका मान्छे, विद्याका क्षेत्रमा पनि नाम कमाइहाले । हामीले भन्यौँ भने अरूलाई दुष्ट भनेर भन्छन्, गाली गरेर हिँड्छन् । वरिष्ठ राजनीतिज्ञ, इतिहासकार ठहरिन्छन् उनी । हामीले लेख्या ४० वर्ष भयो, कसैले सुन्दैनन् । अहिले फरक के छ भने राणाजीका पालामा यस्तो भनेका भए झ्यालखानामा हालिदिन्थे, अहिले झ्यालखाना हाल्न सक्दैनन् । जस्तै- आफ्नै आँखाले देख्या त होइन, सुनेको कुरा- भीमशमशेर महाराज भए । उनको कान्छा कालिगढ भन्ने एउटा मानिस थिए । उनी उनका मन परेका थिए । भीमशमशेरले ती कालिगढलाई सुब्बा दिए । सुब्बा उस बेला ठूलो पद । उनले सुब्बा पाएपछि बाहिर कोही मान्छेले उनलाई तिमी सुब्बा भयौ भनेर भनेछ । उनले मलाई गिज्यायो भन्ने सम्झे । उनले गएर भीमशमशेर महाराजसँग बिन्ती चढाउँदै भने, मलाई मान्छेले गिज्याउँछन् । भीमशमशेरले बोला भनेर तिनीहरूलाई बोलाए । भीमशमशेरले तिनीहरूलाई भने, तिमीहरू गिज्याउँछौ रे हो । बदमाश छौ तिमीहरू, तिमीहरूलाई निकालिदिन्छु । निकाल्ने सिलसिलामा यहाँका मान्छेलाई पोखरा पठाइदिए । यस्तै गरी यहाँ चोर भन्छस् भन्न सक्दैनन्, दण्ड गर्न सक्दैनन् । हाम्रा लेखहरू चोर्दैछन्, वरिष्ठ राजनीतिज्ञ, वरिष्ठ इतिहासकार बनेर चोर्दैछन् । दुनियाँ बुझ्दैनन् । अरूलाई वास्तै छैन ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

डिल्लीरमण पनि अरू जति सफल छैनन् । उनको राजनीति सफल छैन । मन्त्रिपदमा धेरै टिकेनन् । प्रधानमन्त्री हुन सकेनन् । उनको राष्ट्रिय कांग्रेस पनि चल्या छैन । अरू नेतामा भन्दा उनमा विद्या बढी छ । त्यही विद्याले गर्दा यस्तो भयो । उनी पढ्छु पनि भन्छन् । हाम्रो किन चोरे उनले । राम्रो लाग्यो, त्यस्तै लेखौँ भने परिश्रम पर्ने भयो । हामीलाई निर्धो देखे उनले । यिनको चोरेर केही हुँदैन भन्ने सम्झे उनले ।

राणाजीका पालामा कुरै भएन । पढ्न पनि दिइँदैनथ्यो । अहिले परिवर्तन आयो । देश छ गरीब, खानेकुरो पनि छैन । नेपालका मान्छेको केही कुरामा पनि ख्याति छैन । एउटा ख्याति के छ भन्नुहोला भने ह्याँका केही मान्छेहरू सैनिक वृत्तिमा प्रख्यात भएका छन् । त्यो पनि ह्याँ हुँदैनथ्यो, पृथ्वीनारायण शाहले गरेर भएको हो । जो मान्छे राम्रोसँग लडाइँ गर्न जान्दछ, जसले लडाइँमा दुइचारबाजि यश कमाउँछ, त्यसलाई सेनापति बनाइदिनू भनेर उनले भने । जस्तै, उनले कालु पाँडेलाई आफ्नो काजी बनाए । त्यहाँ उनले बोलेका छन्- मलाई त विराज बखेतीलाई कज्याइँ दिन मन लागेको थियो, परन्तु बढ्ता बुद्धि कालु पाँडेकै देखियो र कालु पाँडेलाई काजी बनाएँ । उनले गुणको कदर गरे । ह्याँ गुणको कदर हुँदैन, आफ्ना मान्छेलाई मात्र दिन्छन् । भीमसेन थापाका पालामा पनि त्यस्तै भयो । भीमसेन थापाका भाइभतिजा जर्नेल भए, अरू कोही पनि भएनन् । उनले सेनापति हुन योग्य मान्छे अरू कोही पनि देखेनन् । भीमसेन थापा आफू त योग्य थिए, उनका बाबु पनि अतियोग्य भए र बाबु पनि जर्नेल भए । उनका भाइभतिजा पनि योग्य नै ठहरे । राणाजीका पालामा पनि त्यस्तै भयो । उनीहरूबाट जर्नेल भए, अरू कोही भएनन् । अरूले जाने पनि हुँदैनन्, नजाने पनि हुँदैनन् ।

एकबाजि मलाई आश्चर्य लाग्यो । समितिमा म थिएँ । समितिमा सभा हुन्थ्यो । त्यहाँ बालकृष्ण सम थिए । त्यहाँ बस्या बेला खड्गनरसिंह पनि आए । उनी राणा परिवारका हुन् । उनी कर्नेल भए पनि बालकृष्ण समलाई सलाम ठोके । बालकृष्ण समचाहिँ मेजर कप्तान मात्र थिए । ऊ पनि राणाजी, ती पनि राणाजी । किन त्यसो गरे होलान् भन्ने लाग्यो । त्यहाँ सोध्नु त भएन । पछिबाट सोधेँ । कुरा के रहेछ भने बालकृष्ण सम सत्र भाइ राणाजी । सत्र भाइ राणाजीलाई अरू राणाजीले कर्णेल भए पनि सलाम ठोक्नुपर्ने रहेछ । त्यसैले कर्णेलले मेजरलाई सलाम ठोक्यो । अरू कुरो के भने यहाँ गुणको, योग्यताको कदर छैन ।

झिसमिसे– यस उमेरसम्म पनि यहाँको प्राज्ञिक ज्ञान र अनुभवबाट राष्ट्र लाभान्वित भइरहेको छ । यसका निम्ति एउटा लामो सङ्घर्ष यहाँले गर्नुभयो । यस सिलसिलामा सँगाल्नुभएका महत्त्वपूर्ण अनुभूति र अनुभवबारे केही भन्नुहुन्छ कि ?

पन्त- मेरो उमेरसम्म मेरा पुर्खा कोही बाँच्या थिए कि थिएनन्, मलाई थाहा छैन । कसैले कोही बाँच्या देख्या पनि छैन । म यतिसम्म बाँचेँ । एउटा मान्छेले त मलाई आएर यति धेरै काल केले बाँच्यौ भनेर पनि सोधे । यो उमेरमा अब अरू काम के गरौँ । दिनेश नभएको भए अहिले म तपाईँसँग कुरा पनि गर्न सक्दैनथेँ । यो मेरो जेठो नाति प्रकाश, छोरीको छोरो । उसले एउटा पुस्तकको अनुवाद गरिदिएको छ । हिन्दूहरूको ज्यौतिषशास्त्र जो छ, त्यो जम्मै ग्रीकहरूको अनुवाद हो । हिन्दूहरूको स्वभाव के छ भने उनीहरू

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अन्तबाट चोरेर ल्याउँछन् । चोरेर ल्याएको चीजलाई उनीहरू आफूहरूलाई देउताले दिएको भन्छन् । हिन्दूहरूले आफ्नो ज्यौतिषशास्त्रलाई ग्रीक शास्त्रको अनुवाद हो भनेर मुखले बोल्दैनन् भनेर थिबोले लेखेका छन् । उनको पुस्तक अङ्ग्रेजीमा छ । त्यो पुस्तक सबैले हेर्न सक्तैनन् । यी प्रकाशलाई नेपालीमा अनुवाद गरिदेऊ भनेर मैले भनैं, यिनले अनुवाद गरिदिए । ६।७ वर्ष यस्तै भयो, उनको नाउँमा छाप्या छ । अरू लेख पनि त्यस्तै गरी धेरै छन् । ती लेख पनि छपाउने गर्नुपर्छ भन्ने इच्छा छ, यिनलाई मैले भन्या पनि छु । अनुकूल पर्‍या छैन । प्रकाशको पनि धेरै काम छ । छोराछोरी छन्, बिहा गर्नुपर्छ । यस्तो कामबाट केही आउँदैन । यस्तो काममा मान्छे प्रवृत्त पनि हुँदैनन् । अब दिनेशले गर्न सक्दिनँ भन्दियो भने सिद्धियो । मेरा यहाँ पुस्तक छन्, यी पुस्तक कहाँ छन् भनेर म खोज्न सक्तिनँ । बुहारीले पकाएर भात खान दिन्छिन्, पुग्यो ।

हेर्नोस्, मेरो आँखा बिग्रा अहिले कति भयो भने पचास वर्ष भयो । वि.सं. २००७ मा प्रजातन्त्र आयो यहाँ, वि.सं. २००८ मा मेरो आँखा अलि कमजोर भए जस्तो भयो । कमजोर भएपछि मैले नयाँ सडकमा पुरानो भन्सारनिर रहने सूद भन्ने पञ्जाबी डाक्टरलाई गएर देखाएँ । उनले तिम्रो आँखामा मोतियाबिन्दु भयो, तुरुन्तै अप्रेशन गर्नु हुँदैन, पाक्नुपर्छ, अहिले त्यत्तिकै बस, पछि अप्रेशन गर्नुपर्छ भने । त्यस बेला यी प्रकाशकी आमाको विवाह पनि भएको थिएन । अहिले यो घरमा आएर म बस्या छु, म विचार गर्छु- रातिमा १० जना मान्छे खुकुरीसहित आएर तँलाई मारिदिन्छु भने भने के गर्ने । म केही गर्न सक्छु । केही त गर्न सक्तिनँ । यस स्थितिमा अरू के प्राज्ञिक काम गर्ने ?

सुन्नोस्, एउटा कुरा छ । संशोधन-मण्डलका पहिलेका संशोधनपत्रहरू विद्यार्थीहरूका नाममा निस्क्या छन् । पहिले म मेरा नाउँबाट आफैं निकाल्थैं । आफूले लेख्न नसक्ने भएँ । अरूलाई लेख भनेर आफ्ना नाउँमा छपाउनु त भएन । अहिले म अर्काको सहायता नलिई काम गर्न सक्तिनँ । तपाईंहरूको मुख म राम्रोसँग देख्न सक्तिनँ, भन्या सुन्दिनँ । पुरानो संस्कार मात्रै हो, नयाँ संस्कार त भएन । आँखा कमजोर भएको यतिका वर्ष भइसक्यो, खान पनि सकिएन र हिँड्न पनि सकिएन भने यति पनि बोल्न सकिँदैन । जस्तै- यहाँ पुस्तकहरू छन्, ती पुस्तक के हुन्, म चिन्दिनँ ।

मैले भनेको छु माहिला गुरुज्यूका छोराले पुस्तक बेचे भनेर । तिनै माहिला गुरुज्यूले मलाई एक दिन के भने भने संस्कृतशिक्षाका लागि के गर्नुपर्छ, भन । यो दिनेश एक वर्षको पनि भएको थिएन । तिनताका हाम्रा महेशहरूचाहिँ दिनभरि बसेर पढ्थे । एक दिन मैले दिनभर बसेर लेखैं । ६ बज्ने बेला म माहिला गुरुज्यूकहाँ गएँ र हाजिरी पठाएँ । उनी बडादमी मान्छे । ढोकेले आएर के भन्यो भने यति बेला किन आएको । मैले कागज चढाउन आएको भनेपछि कागज दिने भए दिनुहोस् भनी ढोकेले भनेकाले कागज पठाइदिएँ । ढोकेले माथि आउने भए आउनू रे भनेर भन्यो । म माथि जाँदा माहिला गुरुज्यू सुत्या थे, उनीसँग दुइ-तीन जना मान्छे बस्या थे । तिनमा एउटा उनका छोरा केसरिराज र अर्काचाहिँ दुर्गानिधि[१]– साम्बदेव पाँडेका बाबु । माहिला गुरुले मलाई यस बेला केको लहड हो नि भने । मैले हजुरले मर्जी भएको कुरा लेखेर

---

१. **दुर्गादेव** हुनुपर्ने ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ल्याएको भनेँ । भन्ने भए भन भनेर माहिला गुरुज्यूले मेरो कागत मैतिर फालिदिए । मैले कागत सुनाउँदै गएँ । यति पढेपछि मैले श्लोक बनाउन सकिने भन्ने कुरा पनि त्यसैबाट सुनाएँ । के के रे श्लोक बनाउने भनेर केसरिराजले भने । हाम्रा महेशहरू त्यस बेला श्लोक बनाउँथे । माहिला गुरुज्यूले केको श्लोक बनाउँछन्, ककाकिकी बनाउँछन् भने । मैले ककाकिकी होइन श्लोकै बन्छ, यो गफ गर्ने कुरा होइन, मैले अनुभव गरेर हेर्‍या छु, हजुरलाई हेर्न मन छ भने मान्छे ल्याएर देखाइदिन्छु भनेँ । केसरिराज जुरुक्क उठेर गए, उनलाई वज्रबाण भयो । बाबुले मलाई लौ भन भने र उठेर बसे । सुन्दै सुन्दै गएपछि उनले यस्तो लेख त भाषण दिन काम लाग्छ भने । उनले मैले पनि लेख्या छु, ल हेर पनि भने । उनले संस्कृतमहाविद्यालय खोल्नाका लागि लेखेका रहेछन् । श्री ५ महाराजाधिराज, श्री ३ महाराज, भारतीय राजदूत आदि सम्बोधन गरेर माहिला गुरुज्यूले लेखेका रहेछन् । राति ९ बज्यो । तिमीलाई पनि खानुपर्छ, मलाई पनि खानुपर्छ, अहिले जाऊ, पछि फेरि आएर कुरा गरौँला भनेर उनले भने । माहिला गुरुज्यू यस्ता विचारशील पुरुष थिए ।

एक दिन माहिला गुरुज्यूले मलाई बोलाइपठाए । यहाँ पादरीहरूलाई मल्ल राजाहरूले दिएका सनद छन्, अर्थ गर्नुपर्‍यो भने । मैले यस्तो काम फजुल हो भनेपछि किन फजुल हो भन्ने कुरा गरे । मैले अहिले टुची आएका छन्, यिनीहरू विद्या पढ्न आएका होइनन्, यिनीहरूको राजनीतिक काम छ, हामीले किन गर्ने भनेँ । केसरिराज झोक्किए र उनले के भने भने यस्तो कुरा गरेर काम चल्दैन । माहिला गुरुज्यूले यिनीहरू जासूस हुन् भन्ने तिमीसित के प्रमाण छ भनेर पनि सोधे । मैले प्रमाण भन्दै गएँ । ती प्रमाण छापिइसकेका छन् । प्रजातन्त्र आइसकेको थियो । एउटा कुरा छ- माहिला गुरुज्यूलाई सबैले गाली गर्छन्, यस्तो दुष्ट उस्तो दुष्ट भनेर, उनमा धेरै गुण थियो ।

एक दिन माहिला गुरुज्यूले मलाई बोलाएर तिमीलाई के भन्नु छ भनेर पनि उनले सोधे । *महाभारत-मीमांसा* हेर्न पाऊँ भनेर मैले भनेँ । अहिले त कहाँ कहाँ छ, कहाँ कहाँ छ, भरे आऊ भनेर उनले भने । कुन बेला आऊँ भन्दा उनले ५ बजे भने । ठीक ५ बजे उनका ढोकामा म गएँ । माथि गएपछि उनले चिन्तामणि वैद्यको पुस्तक दिए । यो पुस्तक मैले हेरेको छु, मैले हजुरले लेखिबक्सेको पुस्तक मागेको हुँ भनेँ । त्यो त कहाँ कहाँ छ, तिमीलाई म खोजेर पठाइदिउँला भनी उनले भने । २।४ दिनपछि उनको सिपाहीले त्यो पुस्तक ल्याएर मलाई दियो । केही दिनपछि माहिला गुरुज्यूले तिमीले पुस्तक हेर्‍यौ भनेर सोधेपछि मैले अलिअलि हेरेँ भनेँ । उनले बुझ्यौ कि बुझेनौ त भने । मैले प्रत्युत्तरमा केही बुझेँ, केही बुझिनँ भनेँ । उसो भए तिमीलाई म बुझाइदिन्छु भनी उनले भनेपछि कुन दिन आऊँ भनी मैले सोधेँ र फलाना दिन आऊ भनी उनले जवाफ दिए । लौ भनेर म बोलाएको दिन गएँ । उनले पुस्तक बाच भने र आफूले अर्थ गर्दै गए । मेरा कान त उति बेलै कमजोर, अहिले त ज्यादै कमजोर भइसक्या छन् । कराएर भन्नुपर्ने भयो । माहिला गुरुज्यूका नाति प्रकाश ए. राज ४।५ वर्षका केटाकेटी थिए । उनले कानमा आएर केही भने । त्यसपछि माहिला गुरुज्यूले जा जा, नकरा, मलाई गुरुमाले भनी पठाइरहिछ, नकरा धेरै नकरा भन्ने कुरा गरे । उनले मसँग कुरा गरेको उनकी स्वास्नीलाई मन परेको रहेनछ, त्यसको अर्थ यही हुन्छ । हामी त साधारण मान्छे, गरीब मान्छे न हौँ । त्यसैले म जस्तो मान्छेसँग गफ गरेर बसेको उनकी स्वास्नीलाई मन परेन । आफैँले आएर त भन्नु भएन, अनि तँ जा भनेर नातिलाई पठाइन् । मैले यो कुरा लेख्या छु ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अर्को एउटा कुरा छ । जस्तै- अहिले गुप्तसंवत् चल्या कति भयो । वि.सं. ३७६ देखि चल्यो यो संवत् भन्ने कुरा यहाँ भयो । मैले बाबुराम खर्दारसँग सोधेँ । उनले यसको प्रमाण छ, तिमीलाई पढ्न मन लाग्छ भने यूरोप जाऊ, ह्याँ बसेर प्रमाण पाइँदैन भने । कहाँ यूरोप जानु । यसको अर्थ बाबुरामलाई यो कुरा थाहा थिएन । मैले माहिला गुरुज्यूसँग वि.सं. ३७६ देखि गुप्तसंवत् चलेको भनी भन्छन्, के हो भनी सोधेँ । माहिला गुरुज्यूले मैले पनि लेख्या छु भने । मैले हजुरले लेखिबक्स्या त छ, प्रमाण बक्स्या छैन, मैले प्रमाण खोजेको भनेर भनेँ । उनले लौ आऊ, प्रमाण पाइन्छ कि त भनेर कोठामा लगे । धेरै कोठामा पुस्तकालय थियो, एउटामा लगे । त्यहाँ उनले एउटा पुस्तक झिकेर यसमा केही लेखेको छ कि हेर भने । फ्लीटले लेखेका रहेछन् । फ्लीटले के लेखेका रहेछन् भने अल्बेरुनीको वाक्य दिएका रहेछन् । अल्बेरुनी भनेका अरबका बासिन्दा हुन् । ६ को घन र ८ को वर्गको योग जति हुन्छ, त्यति सङ्ख्या गुप्तसंवत्मा जोडेका खण्डमा शकसंवत् हुन्छ भनेर उनले लेखेका रहेछन् । अरबी वाक्य जम्मै दिएका छन् । त्यस अरबी वाक्यको अङ्ग्रेजी अनुवाद गरेका छन् । अङ्ग्रेजी अनुवाद गरेर उनले त्यसको व्याख्या गरेका छन् । उनले अरू ठाउँमा लेखेका छन्- अहिले वि.सं. १०८८ छ, गुप्तसंवत् ७१२ छ । हेमराजले पुस्तकालय खालि त्यसै राखेका होइनन् । माहिला गुरुज्यूको सङ्गत नभएको भए म यति लेख्न सक्दैनथेँ ।

प्रश्न– राजनीतिमा यहाँको कत्तिको रुचि छ ? कुनै राजनैतिक सिद्धान्तप्रति प्रतिबद्ध हुनुहुन्छ कि ?

उत्तर– अब कुरो के भयो भने हाम्रो ह्याँ यस्तो किसिमको अवस्था आयो । जस्तै- ह्याँ अब प्रजातन्त्र आयो भन्छन् । प्रजातन्त्र आएको यति वर्ष भयो, सुख हुँदैन भन्छन् । गफै हुन्छन् । माओवादी र शेरबहादुरले कुरा गरे । के गरे, के गरे भन्छन् । ह्याँ त कुरो केही पनि छैन ।

एउटा कुरा के छ भने यूरोपमा पहिले विद्यामा क्रान्ति आयो, त्यसको धेरै वर्षपछि मात्र प्रजातन्त्र आयो । हाम्रो यहाँ पहिले प्रजातन्त्र आयो, विद्यामा क्रान्ति भने अहिलेसम्म आएको छैन । यूरोपमा आएको प्रजातन्त्र उनीहरूलाई फाप्यो, हामीहरूलाई फाप्यो वा फापेन । यूरोपमा प्रजातन्त्र एकैबाजि आएको होइन । विद्यामा क्रान्तिको लामो पृष्ठभूमि त्यहाँ पाइन्छ । जहाँसम्म मलाई थाहा छ- पहिले मान्छेहरू विभिन्न ग्रहहरूका बीचमा पृथ्वी छ र त्यसका वरिपरि चन्द्रमा, बुध, शुक्र, सूर्य आदि ग्रहहरू फन्फन् घुम्छन् भनेर भन्थे । कोपर्निकसले यो कुरा वाहियात हो, यो कुरा होइन, बीचमा सूर्य छन् र सूर्यलाई यी ग्रहहरू परिक्रमा गर्छन् भने । कोपर्निकसले यो कुरा भनेको अहिले चार सय वर्ष नाघिसक्यो । अरूहरूले त्यति बेला यो कुरा पत्याएनन् र यो कुरा खराब हो भने, तर केही मानिसहरू भने कोपर्निकसका पक्षमा थिए । त्यसभन्दा पछिबाट टाइको आए । टाइकोले केही कुरा थपे । त्यसपछि केपलर आए । केपलरले केही थपे । केपलरका पछाडि न्यूटन आए । केपलर आएकै ३०० वर्ष नाघिसक्यो । त्यसभन्दा पछि अहिलेभन्दा डेढ सय वर्षअगाडि यूरोपमा प्रजातन्त्र आयो । ३-४ सय वर्षसम्म विचार खेलिरह्यो, अनि मात्र त्यहाँ प्रजातन्त्र आयो । पहिला त्यसरी विचार खेल्यो मान्छेका मनमा, अहिले विचार खेलेकै छैन । अब उही मान्छेले अहिले एउटा कुरा बोल्छ, भोलिपल्ट अर्को कुरा बोल्छ । जस्तै- अब चन्द्रशमशेर थिए । धेरै मान्छेले उनलाई देखेका छन्, तपाईँहरूले देख्न पनि देख्नुभएन । उनका बेलामा लेखेका प्रमाणबाट उनका बारेमा थाहा हुन्छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मान्छेमा दोष पनि हुन्छ, गुण पनि हुन्छ । जम्मै दोषैदोष मात्र पनि हुँदैन, जम्मै गुणैगुण पनि हुँदैन । त्यस बेलाका कुराको गुणदोषको परीक्षा भएकै छैन । आफ्नो अनुकूल पऱ्यो भने मान्छे त्यही कुरा असल भन्छन्, अनुकूल परेन भने त्यही कुरा खराब भन्छन् । मान्छेमा बुद्धि कसरी आउँछ । त्यस्तो कुरा किन भयो भने बुद्धिको विकास यहाँ भएकै छैन । यो कुरामा त शासकको दोष छैन । जस्तोसुकै शासक आए पनि त्यो काम हुन सक्तैन । जम्मैलाई खान दिन कसले सक्छ । यल्लाई पनि मिठाई, उल्लाई पनि मिठाई, सबैलाई मिठाई मिठाई ।

यहाँ शासन-सुधार गर्नुपर्छ भन्ने कुरा उठ्यो । त्यो कुरा मान्छेले सुने । यसै सिलसिलामा **इन्क्लाब जिन्दाबाद** भन्ने शब्द आयो । मान्छेले अर्थ त बुझ्केनन् । असनमा चामल बेच्ने मान्छेले पनि शब्द सुने । उनीहरूले के सुने भने **ऐनकानून झिम्ना भा** । ऐनकानूनमा अब मोहरको १० मानाका दरले चामल दिनुपर्ने तोकियो, चामलको भाउ सस्तो भयो भन्ने अर्थ उनीहरूले बुझे । **इन्क्लाब जिन्दाबाद**को अर्थ कसैले नबुझेर क्या हो क्या हो भएको जस्तो अवस्था यहाँ छ । हामी आफैँले अनुभव गरेको कुरा हो त्यो । पद्मशमशेरकै कुरा लिऊँ । उनले म दुनियाँको सेवक हुँ, नोकर हुँ भने । उनका मनमा त्यस्तै कुरा खेल्या थ्यो । उनले चाहिने अधिकार पनि दिए । मान्छेले लेख्नेबोल्ने अधिकार पनि पाए । उनी असफल भए । सबैलाई पैसा दिन सकेनन् उनले । कसैले अधिकार खोज्या छ यहाँ । सबले पैसा खोजेका छन् । मान्छेका मनमा प्रजातन्त्रले यति लाभ हुन्छ, यति हानि हुन्छ भन्ने कुरा यहाँ उठेकै छैन । यस्तोमा जुनसुकै शासकले पनि केही गर्न सक्तैन ।

झिसमिसे– डिल्लीरमण रेग्मीले यहाँहरूबाट प्रकाशित भएका सामग्रीलाई चोरी गरेर आफ्ना खोजका रूपमा छापेको र त्यसबारे कसैले केही नबोलेको प्रसङ्ग ठाउँठाउँमा आयो । के उनी जस्ता वरिष्ठ राजनीतिक व्यक्तिले अनैतिक काम गरेकै हुन् त ?

पन्त– डिल्लीरमणका बारेमा हामीले धेरै लेख्या छौँ। त्यो म तपाईँहरूलाई सुनाइदिन्छु, अनि उनी कस्ता मान्छे हुन् भन्ने कुरा थाहा पाइहाल्नुहुन्छ ।

वि.सं. २०२३ सालको कुरा हो । अहिले ३४ वर्ष भयो । मैले आमाको बर्खी बारेको थिएँ, सेतो लुगा लगाएको थिएँ । पञ्चाङ्गको काम मेरो हातमा थियो । वीरपुस्तकालयमा पञ्चाङ्गसंशोधनका काममा म त्यहाँ जान्थेँ । म प्रत्येक दिन त्यहाँ पुग्थेँ । त्यहाँ रामजी, देवीप्रसाद, शङ्करमान काम गर्थे । त्यहाँ गएका बेलामा एक दिन बाबुराम पौडेल आएका थिए । तिनलाई डिल्लीरमणले यता यता चोरे भनेर म पुस्तक देखाउँदै थिएँ । वीरपुस्तकालयमा त ठूलो ठाउँ छ । डिल्लीरमण आए भनेर बाबुराम पौडेलले भने । मैले त्यस बेला आफूले नदेखेको भए पनि ठूलोठूलो स्वरले चोर आयो, चोर आयो भनेँ । उनले सुने । डिल्लीरमण त्यहाँ पसेनन् ।

बुद्धिसागर त्यहाँका हाकिम थिए । उनले डिल्लीरमणसँग के के कुरा गरे, थाहा छैन । त्यस दिनको कुरा त्यत्तिकै भो । त्यसको दुइचार दिनपछि बुद्धिसागरले मलाई के सुनाए भने डिल्लीरमणले नयराज जङ्गली पशु

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

हो, त्यसको मैले खाइदिएँ, त्यसले मलाई के गर्छ, गरोस् भने । डिल्लीरमणले त्यो कुरा भने-भनेनन् मलाई थाहा छैन । बुद्धिसागरले कुरा बढाएर भनेका हुन् वा साँच्चै भनेका हुन्, त्यो पनि थाहा छैन । एउटा कुरा कति हो भने डिल्लीरमण भनेका नेता, म भनेको सामान्य मान्छे । बुद्धिसागरका मनमा के कुरा आएको हुन सक्छ भने म रिसाए त केही हुँदैन, नेता रिसाएपछि त नोक्सान हुन्छ । भोलि नेता मन्त्री भएपछि त लड्डू खान पाइन्छ भन्ने कुरा बुद्धिसागरका मनमा आयो ।

डिल्लीरमणले चोऱ्या कुरा मैले लेख्या छु । त्यो छापिएको छ । उनले गरेका कुरामा कल्ले के गर्छ । हाम्रा पक्षमा मान्छे बोल्दैनन् । उसो भए यस्ता कुरामा तँ किन लाग्छस् त भन्नुहोला तपाईँहरू । तपाईँहरूलाई म एउटा कुरा भन्छु । उनीहरूका पक्षमा कानूनचाहिँ छैन । आजका मन्त्री चोर हुन्छन् भन्ने कानून छ ? मन्त्रीहरूले चोर्नु हुन्छ भन्ने कानून छैन । राणाजीका पालामा कानून थियो- प्राइम मिनिष्टरले बाहेक अरूले अन्याय गर्नु हुन्न भन्ने । यसले के बुझाउँछ भने प्राइम मिनिष्टरले अन्याय गर्नु हुन्छ । अहिले छ कतै मन्त्रीले बाहेक अरूले चोर्नु हुन्न भन्ने ? मलाई कसले के गर्न सक्छ, ल गर त भन्ने नै उनीहरूको कुरा हो । डिल्लीरमण आफ्ना विद्वत्ताले प्रसिद्ध भएका होइनन्, राजनीतिक शक्तिले प्रसिद्ध भएका हुन् । यहाँ विद्याबाट त कोही प्रसिद्ध हुँदै हुँदैन । ऐनचाहिँ बाहिरबाट आउँछ, मान्छेहरू उनै छन् । ह्याँका मान्छेले के गर्छन् ? नेपालका ठूलाठूला विद्वान् भनिएकाहरू पनि त्यही खालका मान्छे हुन् । चन्द्रशमशेर आए चन्द्रशमशेरको स्तुति, जुद्धशमशेर आए जुद्धशमशेरको स्तुति । त्यो स्तुति साँच्चिकै भक्तिले गऱ्या होइन, पैसाका लागि गऱ्या हो । के गरेर पैसा आउँछ त्यही गर्छन् । जस्तै- एउटा कुरा ध्यान दिएर सुन्नुहोस् । म अहिले निवृत्तिभरण खाएर बाँच्या छु । पेन्शन भन्छन् नि, त्यो खाएर बाँच्या छु । त्यो आएन भने भोलि मलाई गाह्रो पर्छ । निवृत्तिभरण कल्ले दियो ? सरकारले दियो । त्यो दिलाउने मान्छे को ? जुद्धशमशेरले निवृत्तिभरण दिलाउने काम गऱ्या हो । वि.सं. १९९८ मा उनले यो गरेका । त्यो बेलामा उनले म तिमीहरूलाई पेन्शन दिन्छु, धेरै दिन त सक्तिनँ, हामीसँग धेरै पैसा छैन, अलिकति दिन्छु, तिमीहरू मलाई पछिसम्म सम्झी नै रहौला भने । यो कुरा *गोरखापत्र*मा छाप्या छ । पेन्शनको व्यवस्था जुद्धशमशेरले ल्याएको हो । उहिले थोरै थियो, अहिले धेरै छ ।

झिसमिसे– यहाँलाई बिझाइरहेका आफ्नो जीवनका अरू घटना पनि छन् कि ?

पन्त– एउटा कुरा छ- *पण्डित गोपाल पाँडे र उनको घनमूल ल्याउने रीति* भन्ने मेरो पुस्तक छ । गोपाल पाँडे भन्ने अघि एक पण्डित थिए । गोपाल पाँडे असीम होइनन् । गोपाल पाँडे असीम भनेका त आजभोलिका । अर्कै गोपाल पाँडे भन्ने थिए । तिनैले नेपाली भाषामा पहिले गणितको पुस्तक लेख्या हुन् । *व्यक्तचन्द्रिका*का चार संस्करण छापिएका छन् । १९४० सालमा, १९५२ सालमा, १९६४ सालमा र १९७१ सालमा । पहिले संशोधन निकाल्ने पनि तिनै हुन् हाम्रो *इतिहास-संशोधन* निक्ले जस्तै । *पञ्चाङ्ग-संशोधन* निकाल्ने तिनै हुन्, प्रजातन्त्रको कुरा गर्ने पनि तिनै हुन् । प्रजातन्त्र असल हो कि एकतन्त्र असल हो, त्यो बहस गऱ्या छन् उनले । उनले त्यसबारे स्पष्टसँग लेख्या छन् । *लोकानुस्मृति* नामको त्यो पुस्तक उनले १९५४ सालमा लेख्या हुन् । अहिले १०३ वर्ष भयो । त्रैराशिकबाट घनमूल आउँछ भन्या छन् उनले । त्यो रीति पहिले मैले बुझ्या थिइनँ । गोविन्ददेव पन्त गणितका प्रोफेसर थिए, गोपाल पाँडेका छोरीका छोरा

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

हुन् उनी । मैले उनलाई तपाईँका बाजेले त्रैराशिकबाट घनमूल ल्याउने रीति लेखे भन्दा उनले खै मैले बुझ्या छैन भने । उनी आफैँले लेख्या हुन् कि कहींबाट झिक्या हुन् । कहींबाट झिक्या हुन् भने कहाँबाट झिके । नभए यिनको नयाँ आविष्कार हुन्छ । नेपालमा के आविष्कार हुन्छ । मान्छे आविष्कार हुन्छ । *गोरखापत्र*लाई समीक्षा गर्न *पण्डित गोपाल पाण्डे र उनको घनमूल ल्याउने रीति* भन्ने पुस्तक दिएँ, उनले गर्दै गरेनन् ।

तपाईँहरूलाई एउटा कथा सुनाउँछु । ठूला को हुन् भनेर सोद्धा ठूलाठूला ताडका रूख छन् भनिएछ । यहाँ दाता को छ भनेर भन्दा दाता त यहाँ धोबी छ भनिएछ । धोबीकहाँ जानुहोस्, तपाईँलाई राम्रा राम्रा कपडा दिन्छ । यहाँ को चलाक मानिस छ भन्दा सबै चलाक छन् । उसो भए तिमी यहाँ कसरी बाँच्या छौ त भन्दा बिखको कीरा बिखमै जन्मन्छ, बिखै खाएर मर्छ, म पनि त्यसै गरेर बाँच्या छु भनिएछ–

मित्रास्मिन् नगरे महान् कथय कस्तालद्रुमाणां गणः
दाता को रजको ददाति वसनं प्रातर्गृहीत्वा निशि ।
को दक्षः परवित्तदारहरणे सर्वोऽपि दक्षो जनः
कस्माज्जीवसि हे सखे विषकृमिन्यायेन जीवाम्यहम् ।।

म यस्तै ठाउँमा बाँचेँ । कुरा के छ भने कसैलाई गाली गर्ने कुरा हुँदैन । चोर्नु खराब हो भन्ने कुरा मान्छेका मनमा भए मान्छेले भनिहाल्थे । हाम्रा पक्षमा मान्छे बोल्दैनन् ।

एउटा घटना सुन्नोस् । विश्वविद्यालयसँग मेरो झगडा भयो । विश्वविद्यालयले परीक्षा गर्न भनेर मकहाँ केही कापी पठाइयो । मैले आफ्नो योग्यताअनुसार परीक्षा गरेँ । दुइटा विद्यार्थी थिए, दुइटै फेल भए । मैले फेल गरेर पठाएका मान्छेलाई विश्वविद्यालयले पास गरिदियो । भोलिपल्टै मैले आफूले फेल गराएका मान्छे पास भए भनेर विश्वविद्यालयमा भनेँ । त्यसबेला रजिष्ट्रार त्रैलोक्यनाथ उप्रेती थिए । तिनलाई मैले अन्याय भयो भनेँ । उल्टै उनले यसको चिन्ता तपाईँ नगर्नोस् गुरु, यस्तो कुरा यहाँ धेरै हुन्छ, बुझ्नुभो । चिन्ता छोड्नोस् भने । कापी त्यहाँ छँदै थियो, बाहिरका मान्छे ल्याएर जाँचे भइहाल्थ्यो, तर त्यस्तो यहाँ हुँदैन । यहाँ के प्राज्ञिक कुरा गर्ने ।

जो चोर, उसकै ठूलो स्वर छ यहाँ । उल्टै समातेर लग्छन् हाम्रा मान्छेलाई यस्तो किन लेखिस् भनेर । यसरी नै देवीप्रसादलाई समातेर लगे । त्यो बेलामा सूर्यप्रसादका भाइ शारदाप्रसाद शिक्षाविभागका डाइरेक्टर थिए । देवीप्रसादलाई यस्तो सजाय दिनुपर्छ भनेर समातेर लग्दा शारदाप्रसादले यस्तो सजाय गर्नू भन्ने ऐन छैन, अहिले प्रजातन्त्रको युग छ, तपाईँहरू लेखको उत्तर लेख्नुहोस्, सरकारले छपाइदिन्छ भने । सजाय गर्न कानून थिएन, छाडिदिए उनले । अनावश्यक दुःख दिन्छन् ह्याँ । ह्याँका मान्छेको मन त्यही छ । राणाकालमा प्राइम मिनिष्टरबाहेक अरूले अन्याय गर्नु हुन्न भन्ने ऐन थियो । अहिले पनि ऐन बनाऊन् न, मन्त्रीबाहेक अरूले चोर्नु हुन्न भनेर । अहिले त्यस्तो ऐन कहाँ छ । त्यस्तो ऐन बनाउन सक्तैनन् यिनीहरू, किनभने बाहिरबाट ऐन आएको छ । उनीहरू कसका हातमा कति शक्ति छ भनेर व्यवहार गर्छन् । यहाँ यस्तै छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

झिसमिसे– नेपालको इतिहासलाई पुष्पलाल, मोदनाथ प्रश्रित र केदारनाथ श्रेष्ठले एउटा नवीन कोणबाट हेर्ने प्रयत्न गर्नुभएको छ । त्यसबारे यहाँको के धारणा छ ?

पन्त– पुष्पलाल मरिसके । मैले राजनीतिज्ञहरूसँग सङ्गत गरिनँ । किन गरिनँ भने राजनीतिमा चल्ने मान्छेले बखतअनुसारको कुरा बोल्नुपर्छ । मलाई एउटा कथा आउँछ । जङ्गबहादुर बेलायत गएका थिए । उनी राजनीतिज्ञ ठहरे । बेलायतमा गानाबजानाको कार्यक्रम भयो । त्यस कार्यक्रममा महारानी भिक्टोरिया पनि थिइन् । जङ्गबहादुरले गाना राम्रो रहेछ भनेर गानाको प्रशंसा गरे । महारानीले के भनिन् भने तपाईं अङ्ग्रेजी बुझ्नुहुन्न, के बुझेर गानाको प्रशंसा गर्नुभयो । जङ्गबहादुरले जवाफमा के भनेछन् भने चराले बोल्छ, चराको बोलीको अर्थ हामी बुझ्दैनौं, तैपनि हामीलाई आनन्द लाग्छ, अर्थ नै बुझ्नुपर्छ भन्ने केही छैन, गाना राम्रो हुनुपर्छ, रमाइलो लाग्छ । जङ्गबहादुरको कुरा सुनेर महारानी खुशी भइछन् । त्यहाँबाट जङ्गबहादुर बाहिर निस्के । बाहिर आएर उनले आफ्ना मानिसहरूसँग रद्दी गाना रहेछ भने । महारानीका अघिल्तिर रद्दी गाना भनेर भन्नु भएन । उनी राजनीतिज्ञ थिए, यसैले यस्तो बोले ।

अर्को कुरा पनि छ । त्यो मैले लेख्या पनि छु । भारतमा सैनिकविद्रोह भयो वि.सं. १९१४ मा डेढ सय वर्षअगाडि । त्यो बेला जङ्गबहादुरले के के भने, त्यो जम्मै कुरा ओल्डफील्डले लेखेका छन् । त्यति बेला जङ्गबहादुरले के बोलेका थिए भने अहिले भारतमा जो सैनिकविद्रोह भएको छ, त्यो सैनिकविद्रोह होइन । वास्तवमा त्यो विद्रोह के हो भने अङ्ग्रेजहरूले अवध लिए, त्यसबाट मुसलमानहरू क्रुद्ध भए किनकि मुसलमानहरू त्यहाँ ठूलो पद पाउँथे । उनीहरूले ठूलो पद पाउने अवसर गयो । यसरी नै अङ्ग्रेजहरूले नागपुर लिए । त्यसमा हिन्दूहरूले ठूलो पद पाउँथे । हिन्दूहरूको सो पद पनि गयो । जङ्गबहादुरले यी कुराका अतिरिक्त के पनि भने भने सैनिकविद्रोह असफल हुन्छ, किनकि बुद्धिमानीपूर्वक त्यो विद्रोह भएको छैन । उनले २।४ महीनासम्म पनि अङ्ग्रेजले सो विद्रोह दबाउन नसके विद्रोह बढ्दै जाने कुरा पनि बोले । जङ्गबहादुरले त्यस्तो बोल्नु राजनीतिज्ञता थियो । जङ्गबहादुरले स्थापना गरेको शिलालेखमा के लेखाएका छन् भने विद्रोहीहरूले केटाकेटीलाई पनि मार्ने र स्वास्नीमान्छेलाई पनि मार्ने काम गरेकाले त्यस्तो काम हेरिरहनु हुँदैन भनेर अङ्ग्रेजलाई मद्दत दिइएको हो । यो कुरा ओल्डफील्डको *स्केचेज् फ्रम निपाल्* भन्ने पुस्तकमा उल्लिखित छ । राजनीतिज्ञले साँचो कुरा बोल्दैन । त्यसले उनको काम चल्दैन । विद्याको कुरा त एउटै हुन्छ । यस कारण विद्या र राजनीति परस्परविरोधी कुरा हुन् ।

अर्को एउटा कथा छ । देवशमशेरलाई चन्द्रशमशेरले निकाले । यो सबैले थाहा पाएका छन् । जुन दिन देवशमशेर निकालिए, त्यस दिन उनी वीरशमशेरको घरमा गएका थिए । वीरशमशेरको दरबारमा जानुभन्दा अगाडि देवशमशेर दरबार स्कूलमा पुरस्कारवितरणसमारोहमा गएका थिए । यसको केही दिनअगाडि देवशमशेरलाई कोही मान्छेले बिन्तीपत्र दियो- चन्द्रशमशेरले यस्तो काम गर्न लागेका छन् भनेर । देवशमशेर राजनीतिज्ञ थिएनन् । उनले चन्द्रशमशेरलाई यो कुरा भनेपछि अहो, यस्तो काम म कसरी गर्छु भनेर आफ्नो घरबाट धोती लगाएकै अवस्थामा चन्द्रशमशेर देवशमशेरकहाँ पुगे । राजनीतिज्ञले साँचो बोल्यो भने उसको खलासै हुन्छ भन्ने कुराका उदाहरण देवशमशेर छन् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अहिले म आँखा देखिनँ, पढ्न सक्तिनँ । उहिले पढ्थेँ म । आँखा नदेखेपछि आफैँले लेखेको पढ्न सकेको छैन । आजभोलि संसारसँग मेरो परिचय भनेको रेडियो छ । त्यो पनि ज्यादै चर्को बजाएर सुन्नुपर्छ । कति कति पुस्तक छन्, धेरैले लेखिराख्या छन् अहिले । डिल्लीरमण रेग्मीको पुस्तक २०२३ सालमा निस्कँदासम्म पढ्न सक्थेँ । अहिले पढ्न सक्तिनँ । भन्दिने मान्छे कोही छैन । भन्न पनि गाह्रो छ, म कान नसुन्ने मान्छे ।

नेपालको इतिहासमा पहिले हात हाले ब्रिटिशहरूले । यहाँका मान्छेले हात हालेका होइनन् । नेपालको इतिहास जान्ने ब्रिटिशहरूको इच्छा होइन, नेपालको अवस्था कस्तो छ र कसरी यहाँ प्रवेश गर्न सकिन्छ भन्ने नै उनीहरूको इच्छा हो । राइटले आफ्नो पुस्तकमा लेखेका छन्- जहाँसम्म नेपालमा गोर्खाली रहन्छन्, त्यहाँसम्म हाम्रो प्रवेश त्यहाँ हुँदैन । गोर्खालीलाई हामी निकाल्न सक्छौँ, किनकि तिनीहरूको हतियार पनि असल छैन भन्ने उनको विचार छ । उनले के पनि भनेका छन् भने केही हजार सिपाहीको ज्यान जाओस् भन्ने कल्पना गर्यौँ र केही लाख रुपियाँ खर्च होस् भनेर लाग्यौँ भने हामी सफल हुन्छौँ । उनले यस्तो काम गरेर हामीलाई लाभ हुन्छ कि हुन्न, त्योचाहिँ म भन्न सक्तिनँ भनेर पनि लेखेका छन् । यो कुरा राइटले जङ्गबहादुरका पालामा लेखेको हो । यसरी उनीहरू विचार गर्छन् । जङ्गबहादुरका बारेमा पनि उनी लेख्छन्- उनका मनमा जेसुकै भाव होओस्, उनी आफूलाई राम्रोसँग बाहिर देखाउँछन् । यहाँ कर्कपेट्रिक आए । कर्कपेट्रिकलाई ल्याउँदा नेपालीहरूले घुमाउरो बाटो ल्याए, सोझो बाटो ल्याउँदा सबै कुरा उनले देख्छन् भनेर । उनीहरूको काम त त्यही हो ।

पृथ्वीनारायणले के बोले भने राजाको हुकूम जफत गरेर राख्नू । उनलाई पीर थियो । उनलाई अब म मर्न लागेँ, म मरेपछि युद्ध हुन्छ भन्ने पीर थियो । पृथ्वीनारायण मरे वि.सं. १८३१ मा, अङ्ग्रेजसँग लडाइँ भयो वि.सं. १८७१ मा । पृथ्वीनारायण मरेको ४० वर्षपछि लडाइँ भयो । पृथ्वीनारायणले के देखेका थिए भने अङ्ग्रेजको बल अवश्य नै एक दिन यहाँ आउँछ । पृथ्वीनारायणले अङ्ग्रेजसँग हामी लडाइँ खेल्न सक्तैनौँ भनेर जानेका थिए । उनले झिकी कटक गर्नू, जाई कटक नगर्नू भनेका थिए । उनले आफैँ निहुँ खोज्न नजाने र आएको बेलामा कसरी रक्षा गर्ने पनि भनेका थिए । पृथ्वीनारायणले त्यो कुरा वि.सं. १८३१ मै बोले । उनलाई थाहा थियो- आफ्नो छोरा अयोग्य छ, यसले केही गर्न सक्तैन भनेर त्यसैले उनले उप्रान्त तिमीहरू सबैलाई सुनाइगयाको भया तम्रा सन्तानले हाम्रा सन्तानलाई सुनाउनन् र यो राजे थामि षानन् भने । मेरो छोरा अयोग्य छ भन्ने थाहा भए पनि पृथ्वीनारायण अर्कोलाई राज्य दिन सक्तैनथे । त्यसैले तिमीहरूलाई म भन्दिन्छु, तिमीहरूले आफ्ना सन्तानलाई सुनाउनू, तिम्रा सन्तानले मेरा सन्तानलाई सुनाउँछन् र यो राज्य थाम्छन् भनेर उनले बोले ।

पृथ्वीनारायण शाहका पालाका जति कागजपत्र पाइन्छन्, तिनमा राजनीति छ । राजनीतिज्ञता भनेको वेश्यावृत्ति हो, स्पष्टै छ । वेश्याका धेरै ग्राहक हुन्छन्, उसले सबैलाई मन पर्ने कुरा गर्नुपर्छ । त्यस्तै राजनीतिज्ञले पनि सच्चा कुरा बोल्न सक्दैन, मान्छेको मुख हेरेर कुरा गर्नुपर्छ । पृथ्वीनारायणले भनेका छन्, लडाइँमा

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

जसले योग्यता देखायो, त्यसलाई पद दिनू भनेर । अहिले नेपालीहरू कोही विद्वान् छन् ? कोही पनि छैनन् । एउटा त्यही सैनिक छन् । संयुक्तराष्ट्रसङ्घले पनि सैनिकलाई लियो । ध्यान दिनोस्-

हाम्रा छैनन् विश्वविख्यात विद्वान्, हाम्रा छैनन् दूरदर्शी कलावान् ।
हाम्रो आफ्नो छैन केही पदार्थ, जेले पारौँ विश्वमा उच्च माथ ।।

नेपाली अरू अरू क्षेत्रमा जो छन्, ती विदेशीका खेलौना छन् । तिनलाई खेलाएर राखेका छन् । सामान्य कुरा भनूँ न- अहिले हाम्रा मान्छे बीपीको चिन्तन समाजवाद भन्छन् । अहिले म आँखाले हेर्न सक्तिनँ । बीपीको पुस्तकमा के छ, मलाई थाहा छैन । डा. राजेन्द्रप्रसाद भारतका पहिला राष्ट्रपति । उनले के लेखेका छन् भने नेहरूजीको समाजवादमा विशेष रुचि छ, म त समाजवाद बुझ्न पनि बुझ्दिनँ, मान्न पनि मान्दिनँ । त्यो भारतका मान्छेले पनि पूरा नमान्या मान्यता हो नि । नेहरू समाजवाद समाजवाद भन्छन् भनेर पटेलले पनि लेखेका छन् । यहाँ त के छ भने बीपीको सिद्धान्त समाजवाद भन्छन् नि । त्यो कुरा के छ भने यूरोपमा समाजवाद आयो, यूरोपको समाजवाद नेहरूले लिए । नेहरू घूस खाँदैनथे । उनले घूस खान्थे भनेर कसैले भनेको सुन्या छैन । नेंहरूले आफैँ लेख्या छन् । नेहरूका किताब मैले जम्मै हेर्‍या छु । उनलाई एकवालले भन्या छन्, तिमी राजनीतिज्ञ होइनौ भनेर, राजनीतिज्ञ भन्या जिन्ना हुन्, तिमीचाहिँ देशभक्त हौ भनेर मलाई एकवालले भने भनेर नेहरूले आफैँ भन्या छन् । एकवाल मुसलमानका नेता हुन् । उनी पहिला हिन्दू हुन्, पछि मुसलमान भए । अङ्ग्रेजहरूको नीति हेर्नोस् । अङ्ग्रेजहरूले पढाए यिनीहरूलाई । यिनीहरू अङ्ग्रेजका मान्छे न हुन् । लुई फ्रेसरको[२] *महान् चुनौती* (Great Challenge) भन्ने पुस्तक मैले पढेको छु । त्यो यहाँ छ । नेहरूले आत्मालोचना गरेर लेखेका छन्- उनका आफ्ना मित्र कोही छैनन् भनेर । पहिले म पुस्तक हेर्थेँ, अहिले हेर्न सक्तिनँ । अरूलाई भन्देऊ भनेर भन्दा उनीहरूलाई रस लाग्दैन, कराएर भन्नुपर्छ । अरू मान्छे पनि को छ ? एउटा दिनेश छ ।

झिसमिसे– नेपाली साहित्यमा पनि यहाँको विशेष रुचि छ । नेपाली साहित्य र साहित्यकारबारे यहाँको के धारणा छ ?

पन्त– आजभोलि म पढ्न सक्तिनँ । पुराना पुस्तकहरू पढ्या छु । अहिले धेरै पुस्तक निस्क्या छन् । नयाँ पुस्तक किनेर ल्याएर पढूँ, आफू आँखा देख्न सक्तिनँ । नाम चलेका केही साहित्यकार र तिनका रचनाबारे म केही भन्न सक्छु । लेखनाथलाई हेर्नोस्- उनले राणाकालमा चन्द्रशमशेरको प्रशंसा गाए । *सत्यकलिसंवाद*लाई हेरेको खण्डमा चन्द्रशमशेरको राज्य आदर्श राज्य छ । राणाजीले जो राज्य गर्दैछन्, त्यो अत्यन्त उच्च राज्य छ-

यै उच्च दिव्य तुहिनाचलदेखि पारि कोल्यमहाँ मुलुक त्यो छ पवित्र भारी ।
हेर्नूहओस यसमाथि चढी हजूर गुह्येश्वरी पशुपति प्रभुको गजूर ।।

त्योदेखि पश्चिम दिशातिर राजधानी दोस्रो अनन्त गुणगौरवको छ खानी ।
देखिन्छ गैह उसको पनि कान्तिधारा त्यै शैलको शिखरबाट झलक्क सारा ।।

---

२. **लुई फिशरको** हुनुपर्ने ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

शास्त्रानुसार उसमा सब राजपाट चल्दो छ वीरवर क्षत्रिय जातिबाट ।
प्राचीन धर्ममहिमा स्थिति आजसम्म पाइन्छ त्यो मुलुकभित्र समस्त टम्म ।।

अन्याय छैन उसमा छलदम्भ छैन गोवेदविप्रहरूको अपमान छैन ।
पाखण्ड छैन बहुधा मतभेद छैन यौटा मनुष्य पनि धर्मविरुद्ध छैन ।।

चल्दो छ खूबसित दान र यज्ञयाग देवार्चनादि शुभकर्म त्यहाँ सराग ।
विश्वास भक्ति सबमा बढदो छ दाइ बन्दैन शास्त्रविधि छाडी कुनै मपाई ।।

दाजै जहाँ सविधि पण्डित सोमपान भूपाल गर्छन सुवर्णतुलाप्रदान ।
त्यो देशमा अतिथिपूजनको बयान हो सूर्यको नजिक जुन्किरिको समान ।।

दाजै खडा छन यहाँ झलमल्ल चन्द्र सानन्द परी सब लोक अजाततन्द्र ।

चन्द्रशमशेर गए । जुद्धशमशेरको पालो आयो । लेखनाथले फेरि जुद्धशमशेरकै गुण गाए-

आलस्यध्वान्त फारी विविध गुणकला कान्तिधारा फिँजाई
पारी सारा उज्यालो मुलुक उदयमा प्राप्त सूर्यावतारी ।
श्रीश्रीश्रीजुद्धनामा नृपतिवर महाराजमा भक्तिसाथ
टक्र्याई नाट्यपुष्पाञ्जलि जयजपना गर्छ यो लेखनाथ ।।

राणाजी गए, नेताजी आए । अनि फेरि लेखनाथले नेताजीकै कविता लेखे-

चमत्कारी शोभा चमचम सबैतर्फ छरियो
धराको छातीमा अमृतमय माधुर्य भरियो ।
विना यस्तै नेता धरणितलमा वा मुलुकमा
प्रजा अन्धो दुःखी कसरी रहला शान्तिसुखमा ।।

अब नेताजी पनि जेलको हावा खान गए, अनि लेखनाथको बोली पनि फेरियो-

फैलाई जनतन्त्रको गहकिलो पञ्चायती पद्धति

यी सबै कुरा पढ्दा एउटा फाइदा त हुन्छ- यस बेला यो यो शासनपद्धति रहेछ भन्ने जानकारी मिल्छ ।

बालकृष्ण समका बारेमा पनि जान्न चाहनुहुन्छ भने सुन्नोस् उनका कविता पनि । उनी भन्छन्-

नेपालका महाराज चन्द्रशमशेर जङ्गको
अथवा सब नेपाली हाम्रो असल भाग्यको
यहाँसम्म भिजेको छ सुधा हाम्रो शरीरमा
कि महाराजको खालि हामी एक हुकूमले

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

हजारौँ तोपका गोला छातीभित्र लुके पनि
नङ्गा गर्दनमा कोटि तलबार चले पनि
हामी निशानका निम्ति दिनेछैनौँ कही पीठ

*मुटुको व्यथा*मा समले यी कुरा लेख्या पाइन्छ। मैले यसबारेमा लेख्या पनि छु। लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको विषयमा पनि मैले लेख्या छु। त्यो कुरा *पूर्णिमा*मा छापिएको छ। देवकोटा ठूला विद्वान्। अङ्ग्रेजी पनि जान्ने, फ्रेञ्च पनि जान्ने, हिन्दी पनि जान्ने, नेवारी पनि जान्ने, बङ्गाली पनि जान्ने, संस्कृत पनि जान्ने। अङ्ग्रेजी भाषा त राम्ररी जान्दथे उनी, फ्रेञ्चचाहिँ जान्थे-जान्दैनथे, थाहा छैन, कसैसँग सोधे होलान्। उनले नौवटा भाषामा पद्मशमशेरको स्तुति लेखेका छन्- पद्मशमशेर महाराजकी जय जय जय जय। राणाजीका पालामा राणाजीको पृष्ठपोषणको काम उनले गर्थे। उनका मनमा राणा भनेका ठूला मान्छे भन्ने थियो। *शारदा*मा छाप्या छ *नवभाषोद्धार*।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीसँग मेरो काशीमा चिनाजानी भएको हो। म काशीमा थिएँ वि.सं. १९९१ मा। म जुन घरमा बस्या थिएँ, त्यस घरका मान्छेले सूर्यविक्रम ज्ञवाली यिनै हुन् भनेर चिनाइदिए। सूर्यविक्रम ज्ञवालीको लेख मैले पढ्या थिएँ। कहाँ पढ्या थिएँ भन्नुहोला भने *माधुरी* भन्ने पत्रिकामा। उनले सूर्यविक्रम ज्ञवाली लेखेका थिए। मधिसेले ज्ञवाली त बुझ्नेनन्। सूर्यविक्रम जावाली लेखिदिए।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीले त्यतिखेर मसँग भने- एउटा श्लोक पाइन्छ, यसको अर्थ गर्नोस्। श्लोक थियो-

मास्तां शाकः कदाचिद् रसनिधिनृपयुग् माघमासोऽपि मास्तां
मास्तां विश्वावसुर्वा तिथिरपि दशमी तत्र सूर्योदयोऽपि।
यस्मिन् राजेन्द्रवर्यो विविधजनमनःशान्तकृत् ख्यातकीर्तिः
पृथ्वीनारायणेशो रिपुकुलदहनस्त्यक्तवान् कर्मभूमिम्॥

शाके १६९६ मा विश्वावसु संवत्सरमा पृथ्वीनारायण शाह मरे। यसको गणना गरेर मलाई दिनुहोस् भने। मैले गणना मिलाउन सकिनँ। अलिअलि गणना त गरेँ, मिलेन।

पहिले परिश्रम गरेर लेख्ने यिनै सूर्यविक्रम ज्ञवालीले पछि पछि एउटा मान्छे एउटा मान्छेको छोरा पनि नाति पनि भएको, एउटै मानिस दुइ पटक मरेको जस्ता कुराले भरिएको *नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास* जस्ता पुस्तक पनि लेखे। बालचन्द्रलाई जोगाउन सूर्यविक्रमले यस्तो काम गरेका हुन्। पैसाका लागि विवेक त्याग्ने काम यहाँ हुँदै आएको छ। सूर्यविक्रम ज्ञवालीको काम त्यसैको नमूना हो।

झिसमिसे– वि.सं. २०४६ को जनआन्दोलनपछि नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानका सबै पदाधिकारीले राजीनामा गर्दा पनि यहाँ आफ्नै अडानमा अड्नुभयो। त्यसको कारण के थियो ?

पन्त– म प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा जान पाऊँ भनेर प्रार्थना गरेर त्यहाँ गएको त होइन। राजाले नियुक्त गरिदिए, म त्यहाँ बसेँ। कि राजाले जा भनून्, म जान्थेँ। अरूहरूले राजीनामा किन गरे, तिनै जानून्। जागीर खाने मान्छेले आफूखुशी जागीरमा जाने-छोड्ने त होइन।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यहाँ एउटा कुरा छ । म संस्कृतमहाविद्यालयमा प्राध्यापक थिएँ । त्यहाँ फोन आयो- तपाईं त्रिभुवन-विश्वविद्यालय, त्रिपुरेश्वरमा आउनुहोस्, दिनेशलाई लिएर आउनुहोस् । उनीहरूलाई मैले कान सुन्दिनँ भन्ने थाहा भा'थ्यो । दिनेशचाहिँ कहाँ छन्, कहाँ छन् । उनीचाहिँ लुष प्रेस गएका रहेछन् *पूर्णिमा* छपाउन । दिनेश संस्कृतमहाविद्यालयमा आएपछि उनलाई लिएर म त्रिभुवनविश्वविद्यालय गएँ । त्यहाँ दुई जना मान्छे बस्या रहेछन्- एउटा बालकृष्ण सम र अर्का जगत्मोहन अधिकारी त्रिभुवनविश्वविद्यालयका उपकुलपति । तिनीहरूले मलाई के भने भने सरकारबाट हुकूम भयो- प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा योग्य मान्छे छान्नुपऱ्यो भनेर, तपाईंले योग्य मान्छे को देख्नुभा छ, भन्नुस् भने । मैले त्यहाँ के भनेँ भने मैले अहिले जागीर खाने उमेर गयो । मैले पेन्शन खाइरहेको छु । म अहिले करारसेवामा त्रिविमा बसेको छु । त्रिविका उच्च पदाधिकारी तपाईं हुनुहुन्छ । तपाईंको मुख मैले आजसम्म देख्या थिइनँ, आजै देखेँ । मैले कस्तो काम गऱ्या छु, तपाईंकहाँ रिपोर्ट आएको होला । त्यसपछि उपकुलपतिले आएको छ भने । अब आफ्नो अधिकारीलाई त नचिन्ने मान्छेले यहाँका अरू मान्छे चिन्छ ? म चिन्दिनँ, मैले भनेँ । बरु मैले भनिदिएँ- सूर्यविक्रम ज्ञवाली अत्यन्त अयोग्य मान्छे, जसले एउटा मान्छे दुइबाजि मर्छ भनेर लेख्छ, त्यो मान्छे त्यहाँ बसेको छ । समितिका हाकिम भएर बस्नुभएका बालकृष्ण सम यहीँ हुनुहुन्छ । त्यसपछि उपकुलपति जगत्मोहनले केही त भन्नोस् भने । मैले अरूका बारेमा मलाई थाहा छैन भनेर भनेँ । त्यसपछि उपकुलपतिले जानोस् तपाईं भने र म बाहिर निस्किएँ । पछिबाट त्यहाँ के के कुरा भयो, मलाई थाहा छैन । मचाहिँ पुरानो घरमा बस्यार्थेँ । त्यो बेलामा पाठ सुनाउँदै थियौँ हामी । त्यस बेला महेश पनि त्यहीँ थियो । त्यसै बेला ज्ञानमणि आइपुगे । उनले रेडियोमा तपाईंको नाम प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा नियुक्त भएको कुरा आयो भनेर भने । त्यसरी प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा मेरो नियुक्ति भएको थियो । त्यहाँ मलाई दुइटा सहायक दिएका थिए । म कोठामा बसेर लेख्थेँ र सहायक पनि आउँथे । त्यहाँ तीन महीनामा प्रवचन गर्नुपर्थ्यो र म नियमित ढङ्गले प्रवचन गर्थेँ ।

वि.सं. २०३७ को एक दिन मलाई उपकुलपति माधव घिमिरेको कोठामा बोलाइयो । त्यहाँ चार-पाँच जना मानिस बसेका थिए, माधव घिमिरे, बालकृष्ण पोखरेल, ढुण्डिराज भण्डारी, भूपि शेरचन र विजयबहादुर मल्ल पनि त्यहाँ थिए । उनीहरूले के के कुरा गरे, मैले सुनिनँ । मलाई चाहिँ उनीहरूले यस्तो किन लेख्नुभयो ?

हाम्रा राजा तरङ्गी कलुषितचरिता राजपत्नी हुनाले
धेरैले दुःख पाए मुलुक पनि भताभुङ्ग बन्दो छ ऐले ।

भने ।

उनीहरूले किन यस्तो लेख्नुभयो भनेकामा मैले भनेँ, मैले भन्या कुरा हो त । यो त जङ्गबहादुरले भनेको हो । जङ्गबहादुरले यस्तो कुरा भनीकन राजेन्द्रलक्ष्मीलाई निकाले । उनीहरूले किन लेख्नुभयो भनिरहँदा मैले यहाँ मात्र हो र *पूर्णिमा*मा पनि लेख्या छु भनेँ । कुरा के भएको थियो भने प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा जति प्रवचन हुन्थ्यो,

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

हजारौँ तोपका गोला छातीभित्र लुके पनि
नङ्गा गर्दनमा कोटि तलबार चले पनि
हामी निशानका निम्ति दिनेछैनौँ कही पीठ

*मुटुको व्यथा*मा समले यी कुरा लेख्या पाइन्छ। मैले यसबारेमा लेख्या पनि छु। लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको विषयमा पनि मैले लेख्या छु। त्यो कुरा *पूर्णिमा*मा छापिएको छ। देवकोटा ठूला विद्वान्। अङ्ग्रेजी पनि जान्ने, फ्रेञ्च पनि जान्ने, हिन्दी पनि जान्ने, नेवारी पनि जान्ने, बङ्गाली पनि जान्ने, संस्कृत पनि जान्ने। अङ्ग्रेजी भाषा त राम्ररी जान्दथे उनी, फ्रेञ्चचाहिँ जान्थे-जान्दैनथे, थाहा छैन, कसैसँग सोधे होलान्। उनले नौवटा भाषामा पद्मशमशेरको स्तुति लेखेका छन्- पद्मशमशेर महाराजकी जय जय जय जय। राणाजीका पालामा राणाजीको पृष्ठपोषणको काम उनले गर्थे। उनका मनमा राणा भनेका ठूला मान्छे भन्ने थियो। *शारदा*मा छाप्या छ *नवभाषोद्धार*।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीसँग मेरो काशीमा चिनाजानी भएको हो। म काशीमा थिएँ वि.सं. १९९१ मा। म जुन घरमा बस्या थिएँ, त्यस घरका मान्छेले सूर्यविक्रम ज्ञवाली यिनै हुन् भनेर चिनाइदिए। सूर्यविक्रम ज्ञवालीको लेख मैले पढ्या थिएँ। कहाँ पढ्या थिएँ भन्नुहोला भने *माधुरी* भन्ने पत्रिकामा। उनले सूर्यविक्रम ज्ञवाली लेखेका थिए। मधिसेले ज्ञवाली त बुझेनन्। सूर्यविक्रम जावाली लेखिदिए।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीले त्यतिखेर मसँग भने- एउटा श्लोक पाइन्छ, यसको अर्थ गर्नोस्। श्लोक थियो-

मास्तां शाकः कदाचिद् रसनिधिनृपयुग् माघमासोऽपि मास्तां
मास्तां विश्वावसुर्वा तिथिरपि दशमी तत्र सूर्योदयोऽपि।
यस्मिन् राजेन्द्रवर्यो विविधजनमनःशान्तकृत् ख्यातकीर्तिः
पृथ्वीनारायणेशो रिपुकुलदहनस्त्यक्तवान् कर्मभूमिम्॥

शाके १६९६ मा विश्वावसु संवत्सरमा पृथ्वीनारायण शाह मरे। यसको गणना गरेर मलाई दिनुहोस् भने। मैले गणना मिलाउन सकिनँ। अलिअलि गणना त गरेँ, मिलेन।

पहिले परिश्रम गरेर लेख्ने यिनै सूर्यविक्रम ज्ञवालीले पछि पछि एउटा मान्छे एउटा मान्छेको छोरा पनि नाति पनि भएको, एउटै मानिस दुइ पटक मरेको जस्ता कुराले भरिएको *नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास* जस्ता पुस्तक पनि लेखे। बालचन्द्रलाई जोगाउन सूर्यविक्रमले यस्तो काम गरेका हुन्। पैसाका लागि विवेक त्याग्ने काम यहाँ हुँदै आएको छ। सूर्यविक्रम ज्ञवालीको काम त्यसैको नमूना हो।

झिसमिसे– वि.सं. २०४६ को जनआन्दोलनपछि नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानका सबै पदाधिकारीले राजीनामा गर्दा पनि यहाँ आफ्नै अडानमा अड्नुभयो। त्यसको कारण के थियो ?

पन्त– म प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा जान पाऊँ भनेर प्रार्थना गरेर त्यहाँ गएको त होइन। राजाले नियुक्त गरिदिए, म त्यहाँ बसेँ। कि राजाले जा भनून्, म जान्थेँ। अरूहरूले राजीनामा किन गरे, तिनै जानून्। जागीर खाने मान्छेले आफूखुशी जागीरमा जाने-छोड्ने त होइन।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यहाँ एउटा कुरा छ । म संस्कृतमहाविद्यालयमा प्राध्यापक थिएँ । त्यहाँ फोन आयो- तपाईँ त्रिभुवन-विश्वविद्यालय, त्रिपुरेश्वरमा आउनुहोस्, दिनेशलाई लिएर आउनुहोस् । उनीहरूलाई मैले कान सुन्दिनँ भन्ने थाहा भा'थ्यो । दिनेशचाहिँ कहाँ छन्, कहाँ छन् । उनीचाहिँ लुष प्रेस गएका रहेछन् *पूर्णिमा* छपाउन । दिनेश संस्कृतमहाविद्यालयमा आएपछि उनलाई लिएर म त्रिभुवनविश्वविद्यालय गएँ । त्यहाँ दुई जना मान्छे बस्या रहेछन्- एउटा बालकृष्ण सम र अर्का जगत्मोहन अधिकारी त्रिभुवनविश्वविद्यालयका उपकुलपति । तिनीहरूले मलाई के भने भने सरकारबाट हुकूम भयो- प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा योग्य मान्छे छान्नुपर्‍यो भनेर, तपाईँले योग्य मान्छे को देख्नुभा छ, भन्नुस् भने । मैले त्यहाँ के भनेँ भने मैले अहिले जागीर खाने उमेर गयो । मैले पेन्शन खाइरहेको छु । म अहिले करारसेवामा त्रिविमा बसेको छु । त्रिविका उच्च पदाधिकारी तपाईँ हुनुहुन्छ । तपाईँको मुख मैले आजसम्म देख्या थिइनँ, आजै देखेँ । मैले कस्तो काम गर्‍या छु, तपाईँकहाँ रिपोर्ट आएको होला । त्यसपछि उपकुलपतिले आएको छ भने । अब आफ्नो अधिकारीलाई त नचिन्ने मान्छेले यहाँका अरू मान्छे चिन्छ ? म चिन्दिनँ, मैले भनेँ । बरु मैले भनिदिएँ- सूर्यविक्रम ज्ञवाली अत्यन्त अयोग्य मान्छे, जसले एउटा मान्छे दुइबाजि मर्छ भनेर लेख्छ, त्यो मान्छे त्यहाँ बसेको छ । समितिका हाकिम भएर बस्नुभएका बालकृष्ण सम यहीँ हुनुहुन्छ । त्यसपछि उपकुलपति जगत्मोहनले केही त भन्नोस् भने । मैले अरूका बारेमा मलाई थाहा छैन भनेर भनेँ । त्यसपछि उपकुलपतिले जानोस् तपाईँ भने र म बाहिर निस्किएँ । पछिबाट त्यहाँ के के कुरा भयो, मलाई थाहा छैन । मचाहिँ पुरानो घरमा बस्याथेँ । त्यो बेलामा पाठ सुनाउँदै थियौँ हामी । त्यस बेला महेश पनि त्यहीँ थियो । त्यसै बेला ज्ञानमणि आइपुगे । उनले रेडियोमा तपाईँको नाम प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा नियुक्त भएको कुरा आयो भनेर भने । त्यसरी प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा मेरो नियुक्ति भएको थियो । त्यहाँ मलाई दुइटा सहायक दिएका थिए । म कोठामा बसेर लेख्थेँ र सहायक पनि आउँथे । त्यहाँ तीन महीनामा प्रवचन गर्नुपर्थ्यो र म नियमित ढङ्गले प्रवचन गर्थेँ ।

वि.सं. २०३७ को एक दिन मलाई उपकुलपति माधव घिमिरेको कोठामा बोलाइयो । त्यहाँ चार-पाँच जना मानिस बसेका थिए, माधव घिमिरे, बालकृष्ण पोखरेल, ढुण्डिराज भण्डारी, भूपि शेरचन र विजयबहादुर मल्ल पनि त्यहाँ थिए । उनीहरूले के के कुरा गरे, मैले सुनिनँ । मलाई चाहिँ उनीहरूले यस्तो किन लेख्नुभयो ?

हाम्रा राजा तरङ्गी कलुषितचरिता राजपत्नी हुनाले
धेरैले दुःख पाए मुलुक पनि भताभुङ्ग बन्दो छ ऐले ।

भने ।

उनीहरूले किन यस्तो लेख्नुभयो भनेकामा मैले भनेँ, मैले भन्या कुरा हो त । यो त जङ्गबहादुरले भनेको हो । जङ्गबहादुरले यस्तो कुरा भनीकन राजेन्द्रलक्ष्मीलाई निकाले । उनीहरूले किन लेख्नुभयो भनिरहँदा मैले यहाँ मात्र हो र *पूर्णिमा*मा पनि लेख्या छु भनेँ । कुरा के भएको थियो भने प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा जति प्रवचन हुन्थ्यो,

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

त्यो प्रवचन *प्रज्ञा*मा छापिन्थ्यो । उनीहरूले यस्तो लेख्न पाइँदैन भनेपछि मैले पनि भएको कुरा लेख्न पाइँदैन भने के लेख्ने त उसो भए भनेँ । उनीहरूले सच्च्याऊ सच्च्याऊ भने, तर मैले सच्च्याउन्नँ भनिदिएँ । त्यहाँबाट मैले कुलपतिलाई जम्मै पुस्तक देखाउँदै पाँच ठाउँमा लेख्या छ भनेँ । त्यतिखेरका कुलपति लैनसिंह बाङ्देल राजनीतिज्ञ न ठहरे । लेख्नुस्, हुन्छ बेस हुन्छ उनले भने । भोलिपल्ट मलाई उनले फेरि बोलाएर भने, मलाई त रातभर निद्रा लागेन, भैगो नलेख्नोस् । त्यसपछि मलाई दुण्डिराजले बोलाए । उनले भने, यस्तो लेख्न पाइँदैन, हेर्नोस्, यस्तो लेख तपाईं लेख्नुहुन्छ भने तपाईंको लेखलाई हामी अण्डरलाइन गरेर दरबार पठाइदिन्छौं । तपाईं राजाले दिएको खाने र राजालाई गाली गर्ने । मैले भनेँ, तपाईंको हातमा शक्ति छ, तपाईं अण्डरलाइन गरेर दरबार पठाउने भए पठाउनोस्, म त सच्च्याउन्नँ । अब त्यो लेख उनीहरूले दरबार पठाए पठाएनन्, त्यो कुराचाहिँ मलाई थाहा छैन । छापिइसकेको त्यो लेख *प्रज्ञा*बाट च्यातेर भने झिके । त्यसपछि माधव घिमिरेले मलाई तपाईंको सो लेख ल्याउनोस् भनेर मागे, अनि यस्तो लेख्न पाइँदैन भनेर च्यातिदिए ।

त्यत्तिकैमा हृषीकेश शाह मकहाँ आए । पहिले उनले तपाईंको त्यो लेख दिनोस्, म हेर्छु भनेर एउटा मान्छे पठाएका थिए । तपाईंलाई हेर्नु छ भने यहीँ आएर हेर्नोस्, म लेख दिन्नँ, हरायो भने के गर्ने भनेर मैले भनेपछि हृषीकेश आफैँ आएका थिए । उनले हेरे । उनका मनमा के लाग्यो, उनले त्यतिखेर एउटा कुरा भने, नेपालमा चारवटा राजनीतिज्ञ जन्मे- पृथ्वीनारायण, जङ्गबहादुर, चन्द्रशमशेर र महेन्द्र । उनको पुस्तक छ ।

प्रज्ञा-प्रतिष्ठानभित्र उनीहरूका बीच के के कुरा भयो, मलाई थाहा छैन । त्यस बेला मैले दिनेशलाई भनेँ, मलाई राजद्रोहको मुद्दा लगाए । साधारण कुरा भए हुन्थ्यो, राजालाई गाली गर्ने । त्यही राजालाई गाली गर्ने, त्यही राजाले द्या खाने । अब त्यसबाट प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको जागीर जान्छ । त्यसैले अब खर्च थोरै गर्नुपर्छ, नखाई त हुँदैन नि । जागीर त गएन । त्यस बेला के के भयो । अब पछिल्लो कुरामा पनि मैले किन राजीनामा दिने । दिइनँ ।

वि.सं. २०४६ पछि एउटा घटना भयो । घटना के भयो भने तपाईंले जागीर छोड्ने भए छोड्नुस्, नत्र मुखमा कालो लगाइदिन्छौं भनेर केही मान्छेहरूले भने । मैले कालो लगाउने भए लगाउनोस् भनेँ । कांग्रेसहरूको दृष्टिमा विद्या भन्ने पदार्थ छैन । यिनीहरू विद्वान्लाई यस्तै अपमान गर्छन् भनी मैले भनेँ । मेरा मनमा त्यही कुरा थियो । त्यहाँबाट म सँगसँगै मेरा सहायक रुक्मनाथ आए । उनी मेरा पछिपछि वीर अस्पतालसम्म आए । किन पछि पछि आएको भनेर मैले उनलाई भन्दा उनले के भने भने तपाईंका मुखमा कालो लगाइदिन्छन् र म फोटो खिचुँला भनेर आएको छु । अब उनीहरूले के गरे, त्योचाहिँ मैले थाहा पाइनँ । पछि वि.सं. २०५० फागुनपछि खोसुवापुर्जी दिएर मलाई छोड्न बाध्य पारियो । त्यतिखेर पनि राजीनामा गर भनेका थिए, तर मैले गरिनँ । खोसुवापुर्जी यहीँ छ । (उहाँका छोरा दिनेशले दिनुभएको जानकारीअनुसार २०५० चैत्र १ गतेको (तीन दिनअघिको) मिति राखेर नयाँ कानून बनेका हुनाले तपाईंलाई अवकाश

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

दिइएको छ भनेर गोविन्दराज जोशीले चैत्र ३ मा पत्र दिएका थिए । उहाँलाई आजीवन सदस्य भइहाल्नुहुन्छ भनेर फकाउँदै राजीनामा मागे पनि उहाँले राजीनामा नदिएर अडानमा बसेपछि खोसुवा गरिएको थियो । त्यस प्रतिशोधले गर्दा उहाँलाई स्वतः दिनुपर्ने प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको आजीवन सदस्यता पनि ८।९ महीनापछि २०५१ साल मङ्सीरमा मात्र दिइयो र बीचमा खाली पर्नुभयो ।)

म आफ्ना अडानमा सधैँ दृढ छु । वि.सं. २०३७ मा पनि रेडियोले मलाई बोलायो र रेडियोमा आएर भाषण गर भन्यो । म रेडियोमा गएर भाषण गर्छु । पहिले डिल्लीरमण भनेको चोर, डाँकू हो भनेर भन्छु, भन्न दिन्छौ कि दिन्नौ भनेर भनेँ । भन्न दिन्छौ भने आउँछु, नत्र आउन्नँ भनेँ । उनीहरूले यस्तो भन्न दिँदैनौँ भने र मैले रेडियोमा गएर भाषण पनि गरिनँ ।

झिसमिसे– नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको यहाँ आजीवन सदस्य हुनुहुन्छ । यसका हालका गतिविधिसँग कत्तिको सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

पन्त– कुरा के छ भने आजभोलि म प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा गएको पनि छैन । २०५० सालको चैत्र ३ गते छाडेर म आएको । अहिले त जान पनि सक्तिनँ । अहिले प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा के के काम हुन्छ, थाहा पनि छैन । अब मेरा त्यहाँ दुइटा पुस्तक परिरहेका छन् । आधा छापिएका छन्, आधा छापिएका छैनन् । जस्तै भनौँ- *रत्नदीप*को दोस्रो भाग छ । त्यसै त्यो अड्या छ । अर्को *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडे*को *धूपघडी* भन्ने पुस्तक अड्यो । किन अड्यो ? त्यहाँ काम गर्दाखेरि मेरा सहायक थिए । सहायक त झिकिदिइहाल्यो । अब म आफैँ लेख्न सक्तिनँ । आजीवन सदस्य उनीहरूले दिए, उनीहरूले नदिएको भए म के गर्न सक्थेँ । अहिले प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको पैसा आएन भने मेरो घरगृहस्थी पनि चल्दैन, गाह्रो हुन्छ ।

झिसमिसे– जनआन्दोलनपछिका सरकारहरूमा तुलनात्मक रूपमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले)को नौ महिने सरकारको कार्यकालको सराहना गरिएको पाइन्छ । त्यसबारे यहाँको धारणा के होला ?

पन्त– मैले अगि नै भनेँ, अहिले के भइरहेछ भने अखबार आउँछ, म पढ्न सक्तिनँ । मेरा लागि पढ्ने मान्छे पनि कोही छैन । त्यो रेडियो सुन्छु एउटा । त्यो त सरकारी रेडियो हो । त्यो त सरकारकै स्तुतिगान गाउँछ । जस्तै- अहिले कांग्रेसको सभापतिमा गिरिजाप्रसाद पनि उठे, शेरबहादुर पनि उठे । त्यो त गिरिजाप्रसादको गुण गाउँछ, शेरबहादुरको गुण त गाउँदैन । शेरबहादुर उठेसम्म भनिदिन्छ, गुण त गाउँदैन । म बुझ्न सक्तिनँ किनकि भन्दिने कल्ले ? अरूलाई भन्दे भन्ने कुरा पनि आउँदैन । अरूलाई पनि त रुचि हुनुपर्छ नि ।

एउटा कुरा सुन्नोस् । कुरा के भने बुद्धिप्रकाश पाँडे भन्ने एउटा पण्डित थिए । इन्द्रचोकमा बस्थे । उनीहरूले मिलेर ब्रह्मचर्याश्रम खोले । संस्कृत पढाउने भनेर त्यो खोले । मलाई यसको सदस्य भएर बस्नोस् भने । म त यस्तोमा बस्दिनँ भनेर मैले भनेँ । उनले मलाई के भने भने तपाईँका माहिला गुरुज्यूको जस्तो दुर्गति भएको छ, तपाईँको पनि त्यस्तै हुनेछ । उनले के पनि भने भने अहिले गुरु त अलि ठूलो पदमा छन्, उनीसँग

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अलि पैसा पनि छ, तपाईँसँग त पैसा पनि छैन । भन्या मतलब के भने त्यो कुरा म बुझ्न सक्तिनँ । मेरा मनमा के खेल्छ भने योभन्दा बढ्ता अर्को काम म के गर्न सक्छु । मैले जम्मै कुरा लेख्या छु ।

यहाँ घटना के हुन्छ, सुन्नोस् । अस्ति मात्रै शेरबहादुर र गिरिजाप्रसादका बीचमा मतदान भयो । उनीहरूका मतमा के अन्तर छ ? अब यिनीहरू राजनीतिज्ञ, स्पष्ट कुरा त बोल्दैनन् । शेरबहादुरले कांग्रेस टुक्रँदैन, यो प्रजातन्त्र पार्टी हो भन्छन्, टुक्रन्छ भन्दैनन् । खै, टुक्री त हाल्यो नि ! अब अस्ति पहिलेका पल्ट हेर्नोस् त,[३] कुरा बुझ्दै बुझिँदैन । चिरञ्जीवी वाग्ले मन्त्री भा'थे । तिनलाई घूस खायो भनेर गिरिजाप्रसादले निकालिदिए, भ्रष्टाचार भयो भनेर निकालिदिए । ती त विरोधी भा'थे । चिरञ्जीवी वाग्ले अहिले शेरबहादुरका पक्षमा छन् । जम्मै कुरा त बुझिँदैन, अखबार हेर्नुपर्छ । अखबारको कुरा कल्ले भनिदिन्छ ? आफ्नो आँखाले देखिन्न, अर्काले भन्दैन । उसलाई पनि भनेर के फाइदा । यहाँका धेरै मान्छेलाई बिहान के खाऊँ, बेलुका के खाऊँ भन्ने पीरै छ ।

झिसमिसे– वर्तमान अवस्थामा के गर्दा राष्ट्र, समाज र जनताको हित होला भन्ने ठान्नुहुन्छ ?

पन्त– आफूले पढेका पुस्तक नबिर्सनोस्, यत्ति भन्छु ।

---

३. यस वाक्यको सङ्गति मिल्दैन, तर यस्तै छापिएकोले जस्ताको तस्तै उतारिएको हो ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

Reasons for Consecrating Images of Hanūmān*

- Naya Raj Pant

In the world, there are people of different natures, beliefs and powers. Upon being inflicted by illness, some people depend on medicine and some on shamans. This practice prevails till now. Today, a belief is spreading among the educated people that medicine is scientific and shamans are unscientific and superstitious. Now I am not speaking for or against either position. I am writing this article to demonstrate that in order to understand history it is necessary to study the relative texts relating to widespread popular beliefs in the corresponding period.

We find the images of Hanūmān everywhere. A Hanūmān image is also in our quadrangle. In our home, a custom still prevails that meals are not to be eaten before offering a ritual worship to Hanūmān. My habit of paying respect to Hanūmān was imbibed during my childhood. There is a tradition of applying *sindūra* (vermilion powder) and oil to the image of Hanūmān. I do not remember at what age I learnt the story of Rāmāyaṇa. I have understood from my childhood that Hanūmān was the great assistant of Rāmacandra.

The publication of *Abhilekha-saṃgraha* began in 1961. The third part of this series covers the inscription of the Hanūmān's image consecrated in 1672 by Pratāpa Malla, the famous king of Kathmandu. One image of Hanūmān consecrated by Pratāpa Malla is at the entrance of the Hanūmān Dhokā Palace and another is in front of the big bell in the Durbar Square. The inscription on these Hanūmāns is essentially identical. Textual differences occur only in one word.[1] The inscription reads as follows:

> ॐ स्वस्ति ॥ शस्त्रशास्त्रसंगीतादिसकलविद्यापारग महाराजाधिराज नेपालेश्वर विदग्धचूडामणि सकलराजचक्राधीश्वर श्रीश्रीराजराजेन्द्र कवीन्द्र जयप्रताप मल्ल परमभट्टारक देवन थ्व हनूमान् स्थापन याङा जुरो । विषमसंग्रामशत्रुसंहारण रणे जयति गृहे रक्षति ॥ सम्वत् ७९२ वैशाखमासे कृष्णपक्षे ॥ एकादशी प्र. द्वादशी रेवतीनक्षत्र आयुष्मानयोग सोमवार कुन्हु ॥ शुभमस्तु सर्व्वदाकाल ॥
>
> 'Om, may it be auspicious.
>
> 'Who has crossed [the ocean of] all the arts of weapons, scripture and knowledge of music etc., supreme king of great kings (*māhārājādhirāja*), the lord of Nepāla, the crest jewel of scholars (*vidagdhacūḍamaṇi*), great lord of the entire circle of

---

* Translated from Pant 1964 by Bharat Giri. This translation was made possible by the grant provided to the Saṃśodhana-maṇḍala by the Ministry of Culture, Civil Aviation and Tourism of Nepal Government in the fiscal year 2078/79.

1. The inscription on the pedestal of Hanūmān opposite to the Big Bell reads रणे जयति गृहे रक्षति whereas on that near the entrance of the palace has रणे जयति गृहे जयति.—MRP

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

kings (*sakalarājacakrādhīśvara*), twice illustrious chief king among the great kings (*śrīśrīrājarajendra*), chief among the poets (*kavīndra*), Jayapratāpa Malladeva the supreme lord (*paramabhaṭṭāraka deva*) has consecrated this Hanūmān.

'[Hanūmān] in the formidable war kills enemies and bestows victory in the battle, and protects at home. In 792 N.S., on the twelfth day following the completion of the eleventh of the waning moon, in the month of Vaiśākha, on Monday when the Revatī constellation was in the conjunction of the moon, in the Āyuṣmān yoga. May it be auspicious always.'

The inscription on the Hanūmān image consecrated in the Bhaktapur palace in 1698 by Bhūpaṭindra Malla, a king of Bhaktapur is published in the fourth part of *Abhilekha-saṃgraha*. It is as follows:

ॐ पारावारविलंघनो दशमुखस्यानन्दविध्वंसनो
लंकादेशविदाहको रघुपतेराज्ञाकरः सर्व्वदा ।
शी(सी)ताहर्षप्रदायको ह्युपवने संत्रासनो रक्षसां
पायाद्भूपपुरन्दरं रघुकुलोद्भूतं हनूमानयं ।।

ॐ स्वस्ति ।। श्री २ जयभूपतीन्द्र मल्लदेवसन ् थ्व हनूमानमूर्ति दयका जुरों ।। सम्वत् ८१८ फाल्गुणशुदि ९ ।।

'Om, may such Hanūmān, the traverser of the ocean, destroyer of Rāvaṇa's happiness, the one who set fire the country of Laṅkā ablaze, always obedient to Raghupati (Rāma), bestower of joy to Sītā, terroriser of Rākṣasa-s in the garden, protect Bhūpatīndra, born to the dynasty of Raghu.

'Om, may it be auspicious. Twice illustrious Jayabhūpatīndra Malladeva made this image of Hanūmān. In 818 N.S., on the ninth of the waxing moon of Phālguna.'

There is also an image of Hanūmān in Patan. We have not been able to find its inscription.[2]

It is written in the *Gorkhāvaṃśāvali* (p. 71) that Pṛthvīpati Śāha, a king of Gorkha, also consecrated an image of Hanūmān.

2. In the *Bhāṣāvaṃśāvalī* it is written that the Hanūmān image was consecrated by Siddhinarasiṃha Malla:

सिद्धिनरसिंह यिनै राजाले अधिका भन्दा सुन्दर गरी दर्बार बढाई बनाया. सुनका ढोका बनाई राखिदिया । दर्बाजाका दाहिनाबाट* नरसिंह, पञ्चमुखी गणेश, हनूमान् स्थापना गरिदिया ।

'This very king Siddhinarsiṃha had expanded the palace making it more beautiful than the earlier times. He made the gate of gold. He consecrated Narasiṃha, five-faced Gaṇeśa and Hanūmān along the right side of the gate.'

* A printed version of the *Bhāṣāvaṃśāvalī* (referred to in Bibliography) reads दर्बाजाका दाहिनाबाउ (p. 62) instead of दाहिनाबाट. This resultantly alters the meaning into 'along the right and left sides of the gate'.—MRP

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

It is interesting that the kings of all the four adversary states consecrated Hanūmān images. The kings of the east and the west also had probably consecrated images of Hanūmān in their respective palaces. Due to limited resources or being limited to specific areas we are still unable to find authentic knowledge related to this subject.

It is the common belief here that Svaraśāstra is also related to the Art of War. My maternal grandfather had learnt *Samarasāra* a text belonging to Svaraśāstra from his father. My grandfather taught me this text as well. Therefore, I have acquired some knowledge of Svaraśāstra.

The *Narapatijayacaryā* is considered the authentic text of Svaraśāstra. Here is some reference concerning Hanūmān from that text:

सार्धहस्तत्रयं श्वेतं शेषं तत्र प्रदापयेत् ।
हरिद्राहरितालेन शैलेयसंयुतेन वा ।।५।।
लिखेद्धनूमतो रूपं पञ्चद्वयङ्गुलमानकम् ।
दीर्घदन्तं करालाङ्गं दीर्घबाहुनखान्वितम् ।।६।।
वामहस्ते ध्वजं कुर्याद् दक्षिणे मेरुपर्वतम् ।
बद्धक्रमं महारौद्रं जिह्वलाङ्गूललोलितम् ।।७।।
रक्तवस्त्रं सकौपीनं शिखामुकुटधारिणम् ।
हृत्पद्मे विन्यसेत् तस्य निजनाथस्य नामकम् ।।८।।
हनूमतो लिखेत् तत्र मूलमन्त्रं दलाष्टके ।
मालामन्त्रेण तद्बाह्ये सव्यमार्गेण वेष्टयेत् ।।९।।
काष्ठपाषाणधातूनां पूजायै निर्मितापि च ।
प्रतिष्ठा क्रियते तत्र देशे ग्रामे पुरेऽपि वा ।।२०।।
न दुर्भिक्षं भवेत् तत्र न च व्याधिभयं भवेत् ।
परचक्रागमो नैव व्याधिभिश्च न पीड्यते ।।२१।।
न पतत्यशनिस्तत्र न च रोगभयं भवेत् ।
डाकिनीभूतवेताला: पिशाचोरगराक्षसाः ।।२२।।
हनूमतः प्रभावेण विषपीडा न जायते ।
हनूमतः पताकेयं गजाश्वोपरि संस्थिता ।।२३।।
धारिता सा प्रयत्नेन रिपुसैन्यस्य सन्मुखी ।
हनूमतः पताकेयं गजाश्वादीन् पराक्रमेत् ।।२४।।
तस्या दर्शनमात्रेण व्याकुलीभूतमानसाः ।
नश्यन्ति रिपवस्तस्य सिंहस्येव यथा मृगाः ।।२५।।

(From *Narapatijayacaryā,* Hanūmatpatākā chapter)

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

'With the ink made of turmeric and *haritāla*, or alternatively of turmeric, *haritāla* and *śilājatu*, write Hanūmān of 25 *aṅgula*-s height on a white cloth. He should be depicted as ready to walk and having long teeth, a ferocious body with long hands and long nails, and extremely frightening, moving tongue and tail, wearing red clothes and a loincloth, wearing the *jaṭāmukuṭa*, with a flag in his left hand and lifting the Sumeru mountain with his right hand. Write the name of one's lord in the chest of Hanūmān. Therein write an *aṣṭadala* with the *mūlamantra* of Hanūmān. Write the *mālāmantra* exterior to it on the right side. For the purpose of worshipping, when the image of Hanūmān made from wood, stone, or metal is consecrated in the country, city or village there will be neither famine nor illness. Also this will bar the entry of enemies. The place will not be struck by lightning, neither be afflicted by a *ḍakinī, bhūta, vetāla, piśāca,* serpent, and *rākṣasa.* One does not get affected by poison due to the influence of Hanūmān. If the coat of arms with the image of Hanūmān is mounted over an elephant or a horse and is placed in front of the enemy's army, it will defeat the elephants and horses. Upon seeing this coat of arms the enemies will flee away just in the manner a deer flees upon seeing a lion.'

A commentary of the *Narapatijayacaryā* titled *Svarodayadīpikā* composed in 1617 and ascribed to Jagajjyotir Malla, a famous king of Bhātgāon confirms that the *Narapatijayacaryā* was considered an authentic text in the Kathmandu valley during the Malla period.[3]

---

3. स्वरोदयाख्यं सगुणं पुस्तकं व्यस्तदूषणम् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं शत्रुबाधनम् ।।
नेपालेऽस्मिन् दुर्लभं यत्पुरासीन्नान्यैर्दृष्टं नैव चाकर्णितं वा ।।
अध्येतव्यं सर्वथा चिन्तनीयं पुत्रप्रीत्या पालनीयं भवद्भिः ।।
शाके १५३९ ... ज्यैष्ठशुक्लचतुर्दशी शनौ ... महाराजश्रीश्रीजगज्ज्योतिर्मल्लनिर्देशमासाद्य श्रीवंशमणिशर्मा व्यलेखीदिदं पुस्तकम् ।

(Extracted from *Narapatijayacaryāsvarodayadīpikāṭīkā* deposited in Bir Library (no. I. 1186). This portion is published in pp. 110-112 of the first part of *Bṛhatsūcīpatra* published by Bir Library.)

'The book named *Svarodaya* that is endowed with virtues, blameless, having the means for *dharma, artha, kāma, and mokṣa,* the tormentor of the enemy, was not found in Nepal. This book was not seen by others neither was this book heard. You ought to study this book. Considering from all aspects one should protect this book in the manner of protecting a son.

This book was copied by the Vaṃśamaṇi Śarmā upon getting the order from the Great King (*mahārāja*), the twice illustrious Jagajjyotir Malla in Śāke 1539, on Saturday, the fourteenth of the waxing moon of Jyeṣṭha.'

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

Bholanath Paudel had told me that a record kept in the National Library proves that the Malla kings were very enthusiastic about having the authentic knowledge of Svaraśāstra. Bholanath copied this record which is added to the article together with its translation made by him. It is as follows:

> इति नरपतिजयचर्यायां स्वरोदयः संपूर्ण्णः ।। श्रीभक्तपट्टनस श्रीश्रीजयजगज्ज्योतिर्म्मल्लदेव प्रभु ठाकुरसन सम्वत् ७१९ निस्यं स्वरोदय अतिलयन सेङा. नेपाल स्वरोदय गनाङ गाक मदु. सम्वत् ७३२ स, सरयूपारया, श्रीशिवराम तिवारीयाके स्यङा थ्वयाकेङ संपूर्ण्णन मगाक, थना नेपालस, तिरहुतिस, काशिस, दाम बिस्य, जन छोस्य, अनेग प्रकारण खोजरपा, लिथे श्रीवंशमणि उझा छोयाव, तिरहुतिस, बहेडा धाया गामस श्रीकृष्ण उझायाके मगाक्व खङान, मसको सेङान सम्वत् ७३७ स, थ्व स्वरोदय सम्पूर्ण्णन चोया, ... थ्वतेया टीकां सम्पूर्ण्णन खङा, थेंस संदेह मदयकं नेपालभाखान, पिकास्य तया, ... थथिङाङ वस्तु सदांङ सेनेमाल अभ्यास यायमाल
>
> (National Library, MS. no. 582)

> 'Thus *Svarodaya* in the *Narapatijayacaryā* is completed. In the illustrious Bhaktapur from N.S. 719 onwards the twice illustrious Jayajagajjyotir Malladeva Prabhu Ṭhākura was studying the *Svarodaya* text very ardently. Nowhere in Nepal has the complete copy of *Svarodaya* been found. [The King] has read since 732 N.S. from the venerable Śivarāma Tivārī who lives beyond the Sarayū river. The copy shown by him too was incomplete. A search [of the complete copy] was made through various means by sending people with expenses to neighbouring locations in Nepal, in Tirhut and in Kāśī. Later, when the venerable Vaṃśamaṇi Ojhā was dispatched [to search] a complete manuscript was discovered at the house of Śrīkṛṣṇa Ojhā in the village named Baheḍā belonging to Tirhut. Then learning the content which was previously not understood, a complete *Svarodayaśāstra* was written in 737 N.S. After going through the entire commentary it was translated in the Newari language to avoid doubts. Such things should always be learnt and practised.'

It is clear from the inscription of Pratāpa Malla and the text of *Narapatijayacaryā* that the principal reason for the consecration of Hanūmān is to secure oneself from every quarter and to defeat the enemy in the battlefield. Thus, the kings of those times had faith in Svaraśāstra and had consecrated the image of Hanūmān accordingly. It is also clear that such being the purpose, the Malla kings had Hanūmān imprinted on their banners.[4]

4. The Malla Kings had the word *hanūmāddvaja*, i.e. 'having Hanūmān in the banner' in their panegyrics.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

Bibliography

Abhilekha-saṃgraha

Abhilekha-saṃgraha (A collection of epigraphs), pt. 3. Eds. Gautamavajra Vajracharya and Mahes Raj Pant. Kathmandu: Saṃśodhana-maṇḍala, V.S. 2018 Kārttika (1961).

Abhilekha-saṃgraha, pt. 4. Ed. Nayanath Paudel. Kathmandu: Saṃśodhana-maṇḍala, V.S. 2018 Māgha (1961).

Bhāṣāvaṃśāvalī

Bhāṣāvaṃśāvalī (A chronicle in the Nepali language), pt. 2. Ed. Deviprasad Lamsal. His Majesty's Government, Ministry of Education, Department of Archaeology, Nepal National Library, V.S. 2023 (1966).

Bir Library, ed. 1960

Nepālarājakīyavīrapustakālayasthapustakānām bṛhatsūcīpatram (Master catalogue of books deposited in the Nepal Government's Bir Library), pt. 1. Kathmandu: Bir Library, V.S. 2017.

Gorkhāvaṃśāvali

Gorkhāvaṃśāvali (The chronicle of Gorkha). Eds. Kshipranath Yogi, Devinath Yogi and Sharada Prasad Regmi. Kashi: Yoga Pracharini, V.S. 2009 (1952).

Narapatijayacaryāsvarodaya

Narapatijayacaryāsvarodayaḥ। śrīmannarapatikaviviracitaḥ। harivaṃśakaviviracita-jayalakṣmīṭīkā-sametaḥ । (The *Narapatijayacaryāsvarodaya* by the illustrious Narapati Kavi, together with the *Jayalakṣmī* commentary by Harivaṃśa Kavi). Bombay: Shri Venkateshvar Steam Press, V.S. 1963, Śāke 1828 (1907).

Pant, Naya Raj 1964

'Hanūmānko sthāpanā garnāmā hetu' (Reasons for consecrating images of Hanūmān). *Pūrṇimā* 1 (V.S. 2021 Vaiśākha):26-30.

Samarasāra

Somayājiśrīrāmacandravircitaḥ samara-sāraḥ kāśīsthaśrīkāśījyotīrvitsamiti-mantridaivajñavacaspati śrīvāsudevaguptena viśeṣasodāharaṇahīndībhāṣārtha-sahitaḥ । vārāṇaseyasaṃskṛtaviśvavidyālayīyasammānitaprādhyāpakena ācārya-śrīsītārāmaśarmaṇā saṃśodhitaḥ । (The *Samarasāra* by the illustrious Somayājin Rāmacandra together with the Hindi meaning inclusive of special examples by the illustrious Vāsudeva Gupta the secretary of the illustrious Banaras Council of the Jyotirvid-s, edited by the Ācārya, the illustrious Sītārāma Śarmā, honoured professor in the Banaras Sanskrit University. Varanasi: Annapurna Prakashan, n.d.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ने.सं. ६२३ (वि.सं. १५६०)देखि ने.सं. ६३५ (वि.सं. १५७२) भित्रका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका ६ वटा लिखत

-महेशराज पन्त

अहिले यहाँ प्रकाश गर्न लागेका ताडपत्रका यी ६ वटा लिखतमध्ये ५ वटा **यम्बु**का र १ वटा **यंग्ल**का हुन् । अहिले हामी जुन शहरलाई **काठमाडौँ** भन्छौँ, मध्यकालमा त्यो शहर **यम्बु** र **यंग्ल**मा बाँडिएको थियो । तात्कालिक लिखतमा **यम्बु**मा धेरैजसो लिखतमा पछाडि **ब्रुमा** जोडी **यम्बुब्रुमा** (उदाहरणको लागि यही लेखका १-३, ६ सङ्ख्या) र कहीँ कहीँ **महानगर** जोडी **यम्बुमहानगर** (उदाहरणको लागि यही लेखको ४ सङ्ख्या) लेखिएको देखिन्छ । अहिलेको काठमाडौँको उत्तरभाग सबै र दक्षिणभागमा पर्ने टेबहालको इलाका **यम्बु**भित्र पर्थ्यो त शहरको दक्षिणभागचाहिँ **यंग्ल** भनी कहिन्थ्यो । **यम्बु** पनि फेरि उत्तर र दक्षिण गरी २ भागमा बाँडिई उत्तरभाग **सातिग्लक** र दक्षिणभाग **गाङ्गुलक** भनी चिनिन्थ्यो ।[१] अहिले छापिन लागेका ६ वटा लिखतमध्ये **सातिग्लक**को चर्चा १ वटामा (४ सङ्ख्यामा) आएको छ त **गाङ्गुलक**को चर्चाचाहिँ ४ वटामा (१-३, ६ सङ्ख्यामा) आएको छ ।

ताडपत्रको मूलपाठमा हामीले प्रयोग गरेका चिह्नको विषयमा

१. मूल ताडपत्र भाँचिएर जाँदा यतिवटा अक्षर नष्ट भयो भनी थाहा भए पनि भर्न भने नसकिँदा यस्तो × चिह्नले जनाइन्छ ।
२. मूल ताडपत्रमा चिन्न नसकिएको अक्षर यस्तो ○ चिह्नले जनाइन्छ ।
३. मूल ताडपत्र भाँचिएर जाँदा नाश भएको अक्षर प्रसङ्गानुरोधले यस्तो ( ) कोष्ठभित्र पढिन्छ ।
४ मूल ताडपत्र भाँचिएर जाँदा नाश भएका, तर यति भनी किट्न नसकिएका अक्षर यस्ता ... चिह्नले जनाइन्छन् ।

---

१. महेशराज पन्त २०६७ कः §§ ३-४ मा ३०-३३ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१ सङ्ख्या

ने.सं. ६२३ (वि.सं. १५६०) आश्विन-अमावास्या

नेपाल-जर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको माइक्रोफिल्मको रीलसङ्ख्या ई २१२९/९

यसको फोटो तल २०४-२०५ पृष्ठमा छ ।

यस पत्रमा बायाँपट्टि फट्केमा माटाको, गोलो छाप छ । त्यस छापको छेउमा वरिपरि थोप्ला छन् । त्यसपछि वृत्ताकार घेरा छ । त्यस घेराभित्र बीचमा **श्री** लेखिएको छ ।

यंबुब्रुमामा गांगुलंगमा केलटोल (मूलमा- **केलंमंदपस्तोलक**)मा थंथसालछेंमा बस्ने कंसकार (मूलमा- **कांसकार**) लुंगु भारोले आफ्नो, आफूले भोगचलन गरिरहेको, त्यही थंथसालछेंको घर भक्तपुर (मूलमा- **भत्तापुरिनगर**)मा त्रिपुरब्रुमा (मूलमा- **तिपुरब्रुमा**)मा खनिह्मंटोलमा उभ्कान थंछेंमा बस्ने अजयराम भारोलाई बन्धकी राखी १ पाउ २ कर्ष ६ मासा (मूलमा- **षटमंसद्वयकर्षाद्धिकमेकप्लाङ्क / प्ल १ कर्ष ०।। मंस ६**) कालासुनको चूर्ण (मूलमा- **चोन काला लुं**) सापटी लिएको कुरा ने.सं. ६२३ (वि.सं. १५६०) आश्विन-अमावास्याको यस लिखतमा छ। भक्तपुर (मूलमा- **ष्वप्वं**) त्रिपुर (मूलमा- **तपर**) कोछेंका जगत्राज भारो यसमा दृष्टसाक्षी छन् ।

मूलपाठ

१. **९ शुभ ।। श्रैयोऽस्तुः सम्वत् ६२३ आश्विनिमाशैः कृष्णपक्षेः अमावास्यां तिथौः श्रीयंबुब्रुमायां श्रीगांगुलंगेः श्रीकेलंमंदपस्तोलकेः थंथसालछे९ गृहाद्धिवाष्टव्य१ कांसकारलुंगुभारोकस्य नामनां स्वकियं स्वब्रुर्च्यमानिकं ।। श्रीभत्तापुरिनगरेः श्रीतिपुरब्रुमायां खनिह्मंतोलकेः उभ्कान थंछे९ गृहाद्धिवाष्टव्य१ अजयरामभारोकस्य नामनां सकासात ।। थंथसालछे ९ लिबिः लिबि यंता**

२. **मातानछे९ नामप्रदेशे ।। धारनस गृहेः मेलो भारोस गृहे पच्छिमतः कुप ् अंगनाया९ उतरत । उदयशिह्ड भारो मेलो भारो उभयस गृहे पूर्व्वतः मगुडिमार्गस्य दक्षनत ।। एतत्मधे लिबि यंता मातानगृहद्वारमेकं लिबिसह तस्य भोगवृधा९ सेछा वदिना९ बन्दकतेनोदेसगृहित सूवर्ण्ण तुकः षटमंसद्वयकर्षाद्धिकमेकप्लाङ्क अंके च थंथछे९ लिबि यंता मातान छे १ खा १ लिबिसह ।। तुंथि-**

३. **स लंखो काय दोः स्वसिमासह ।। चोन काला लुं तुक प्ल १ कर्ष ०।। मंस ६ आवदि सेछा तलपति मकाया तत् गृह स्वादिनानिवर्त्तकं न्यायेन परिभोज्ञ९ तत्रा धारनकस्य निमितीन जदि संकृतव्यावादे सति तदा धारनकेन परिसोधनियं च फ्यायेस चोन काला लुंवुं ।। प्रति थ्व छे९ बन्दकन दाम त्याङ तयास लुं सास्यं भोगन ज्वंङा तत्पत्रार्थे दृष्टसाषि ष्वप्वं तपर कोछे९ जगतराज भारो ।। उचेल चोता दो ् शुभ ।।**

(पछाडिपट्टि)

१. **थंथसालछे९ लि-**
२. **बिः लिबि यंता मा-**
३. **तानछे९ सेछा बदि-**
४. **पत्र जुरो९ शुभ ।।**

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२ सङ्ख्या

ने.सं. ६२८ (वि.सं. १५६४) चैत्रशुक्लद्वितीया

नेपाल-जर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको माइक्रोफिल्मको रीलसङ्ख्या ई २१२८/४७ यसको फोटो तल २०५ पृष्ठमा छ ।[२]

यंबूबुमामा गाङ्गुलंगमा टेबहाल (मूलमा- **तेदोबहार**)मा बस्ने शृंखिरीकार पद्मराज (मूलमा- **पदुमराज**) भारो मुख्य भएको युगादि (सत्ययुगादि) अन्नदानगूठीको पञ्चसमुच्चय (मूलमा- **ङंह्मं शमूश्चये**)लाई टेबहालकै आग्नेय अर्थात् पूर्व-दक्षिणपट्टिको घर (मूलमा- **वंकुलि छें**)का शृंखिरीकार नाथु भारोले आफ्नो, आफूले भोगचलन गरिरहेको टौखेल (?)(मूलमा- **तवक्षल**) फाँट (मूलमा- **को**)[३] डेढ कर्ष बारी (मूलमा- **वाटिका/बल**) ने.सं. ६२८ (वि.सं. १५६४) चैत्रशुक्लद्वितीयाको दिन बिक्री गरी लेखिएको क्रयपत्र यो हो । बिक्री गर्नेका गोतिया हृदयसिंह भारो यसमा दृष्टसाक्षी छन् । बेच्नुपर्नाको कारण घरखर्च चलाउनको लागि हो भनी यहाँ लेखिएको छ । बेचिएको जग्गाको चारकिल्ला खुलाउँदा यस बारीको उत्तरपट्टि केलटेलको चैत्र[शुक्ल]प्रतिपदागूठीको खेत (मूलमा- **केलं चेतपादोगुथिवस्तुभुमे**) भएको कुरा यहाँ लेखिएको छ ।

मूलपाठ

१. **१ श्रैयोऽस्तु । सम्वत् ६२८ चैत्रशुक्लः पक्षे ।। द्वितीयाया१न्तिथौः श्रीयंबूबुमायां१ श्रीगाङ्गुलंगेः श्रीतेदोबहारगृहाद्धिवाशीन शृंखिरीकार पदुमराज भारो प्रमुखन युगादि अन्नदान गुथि ङंह्मं शमूश्चयेस नाम्ना सकासातः स येव तेदोबहार वंकुलि छें शृंषिरीकारनाथुभारोकस्य नाम्नेन शुक्रीयं शुबून्येमानिक१ तवक्षल को वाटिकानामसंज्ञवंक१**

२. **××××कुलवस्तुभुमे पछिमतः । ताम्बकार ् जयरूपभारोकस्य भुमे उत्तरतः मूलमार्गस्य पूर्व्वत ् केलं चेतपादोगुथिवस्तुभुमे दक्षनतः एतेषाम्मधेः साधार्द्धिकमेकक्रर्षक१ वाटिकाङ्कतोपि बल कर्षत्या १ ।। ततवाटिकायाः जथादेशकालप्रवर्त्तमानसञ्चाराघेन सुवर्ण्णमूलमादाय स्वादिनानवर्त्तकन्यायन क्रीन विक्रीयतम्भवतिः तत्रा**

३. **धारनकस्य निमितेन जदि संकृतव्यावाडपीडा स्यात् तदा धारनकेन परीसोधनियञ्चः अत्र पत्रार्थे दृष्टसाक्षि धारनस स्वगोत्र हृदयशिह्ङ भारो १ प्रते धारनस घ्रसार बय यायेस क्रीबिक्रीन काया जुरोः तलपतिपो १ सहः ।। शुभः ।।**[४]

(पछाडिपट्टि)

१. **तवक्षलको बलया**

२. **तस्य क्रीपत्र ।। ।।**

---

२. ताडपत्रको पछाडिपट्टि लेखिएकोको फोटो दिन सकिएन ।

३. **को** शब्दको अर्थको विषयमा महेशराज पन्त २०६९:४६८ हेर्नू ।

४. मूल ताडपत्रमा **सहः ।।** पछि निकै ठाउँ छोडी पङ्क्तिको अन्त्यमा पुग्ने गरी **शुभः ।।** लेखिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३ सङ्ख्या

ने.सं. ६३० (वि.सं. १५६७) चैत्रकृष्णत्रयोदशी

सञ्जय स्थापितको सौजन्यबाट यसको फोटो मैले लिन पाएको हुँ ।

यसको फोटो तल २०६ पृष्ठमा छ ।

यस पत्रमा बायाँपट्टि फट्केमा माटाको, गोलो छाप छ । फोटोमा छाप स्पष्ट नआएकोले त्यसको बयान गर्न सकिएन ।

यंबूबुमामा गाङ्गुलंगमा टेबहाल (मूलमा- **तेदोबहार**)मा ईशान अर्थात् पूर्वोत्तरपट्टिको घर (मूलमा- **यंकुलिछें**)मा बस्ने शृंखिरीकार पद्मराज भारोलाई वटुटोल (मूलमा- **वंतुतोल**)मा ह्युबहाल (मूलमा- **ह्युलबहार**)मा बस्ने जीवचन्दले आफ्नो, आफूले भोगचलन गरिरहेको वंताख्वात भन्ने ठाउँको २ रोपनी खेत ५ वर्षको लागि बन्धकी राखी १०० दम्म सापटी लिई ने.सं. ६३० (वि.सं. १५६७) चैत्रकृष्णत्रयोदशीको दिन यो लिखत लेखिदिएको हो । सापटी लिएको १०० दम्म तिर्दा **पुराणक्षुद्रद्रम्म** (मूलमा- **पुरानषुद्रदाम**)को हिसाबले थप्नुपर्ने शर्त यस लिखतमा भए पनि दर कति भन्नेचाहिँ मलाई स्पष्ट भएन ।[५] यसमा ऋणीका जेठाबाबु (मूलमा- **जेष्टपिता**) हृदय (मूलमा- **हेदय**) दृष्टसाक्षी छन् । बन्धकी राख्नुपर्नाको कारण लेनदेन मिलाउनको लागि हो भनी यहाँ लेखिएको छ ।

यस लिखतअनुसार खेत किन्ने र २ सङ्ख्याको लिखतअनुसार खेत किन्ने पद्मराज उही हुन् भन्ने कुरा दुवै लिखतमा किन्नेको थर र वतन उही भएकोले स्पष्ट हुन्छ ।

मूलपाठ

१. **९ श्रैयोऽस्तु । सम्वत् ६३० चैत्रमासेः कृष्णः पक्षे ।। त्रयोदस्यान्तिथौः श्रीयंबूबुमाया९ श्रीगाङ्गुलंगेः श्रीतेदोबहार ˎ यंकुलिछे९ गृहाद्धिवाशीन ˎ शृंषिरीकार पदमराज भारोस नाम्ना सकासातः श्रीवंतुंतोलकेः ह्युलबहार ˎ गृहाद्धिवाशीन ˎ जिवचन्दकस्य नाम्नेन शुक्रीयं शुबून्यमानिक९ वंताष्वात क्षेत्र-**

२. **नामप्रदेसेः कान्सकारपदमराजभारोकस्य भुमे पच्छिमतो ˎ उर्त्तरतः स्वल्पमार्गस्य पूर्व्वतः थापितकनकभारो-कस्य भुमे दक्षनत एतेषाम्मधेः द्वयरोपनिक९ भोगवृध्या पञ्चवरिषावदिना बन्दकस्तेस्नो ˎ देसगृहीत९ जथाव्यवहारमेकसटदामाङ्के च दम्म १०० बू रोव २ आवदि वर्ष ५ फायेस ०**

३. **क्रपा पुरानषुद्रदामः तत्रा धारनकस्य निमितेन जदि संकृतव्यावाडपीडा स्यात् तदा धारनकेन परीसोधनियञ्चः अत्र पत्रार्थे दृष्टसाक्षि धारनस जेष्टपिता ˎ हेदयः प्रते धारनया लेयिदेयि पोलेस आवद्दिन काया जुरो९ उचेल चोता दोः ।। तलपति मदो ।। शुभः ।।**[६]

---

५. सापटी लिएको २४ दम्म तिर्दा पुराण द्रम्म ६ को हिसाबले थप्नुपर्ने शर्त ने.सं. ६१० (वि.सं. १५४६) पौषशुक्लचतुर्थीको एउटा लिखतमा छ (महेशराज पन्त २०७३:१२३-१२४) ।

६. मूल ताडपत्रमा **मदो** ।। पछि निकै ठाउँ छोडी पङ्क्तिको अन्त्यमा पुग्ने गरी **शुभः** ।। लेखिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

४ सङ्ख्या

ने.सं. ६३२ (वि.सं. १५६८) पौषकृष्णसप्तमी

नेपाल-जर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको माइक्रोफिल्मको रीलसङ्ख्या ई २१२९/२५

यसको फोटो तल २०७-२०८ पृष्ठमा छ ।

महेशराज पन्त २०६७ क:३७ मा चर्चित

यस पत्रमा बायाँपट्टि फट्केमा माटको, वरिपरि थोप्लैथोप्ला भएको, गोलो छाप छ र त्यहाँ **श्री** लेखिएको छ ।

यंबुमहानगरमा शातिगुलंकमा खिकलंटोलमा भ्वंतछेंमा बस्ने मानन्धरनी (मूलमा- **मानध्रनि**) जीवलक्ष्मीले आफ्नो, आफूले भोगचलन गरिरहेको चोलसम्बंद/चोलसम्बंड भन्ने ठाउँको ३ चुल बारी (मूलमा- **वातिका/बल**) यंबुब्रुमामा गांगुलंकमा केलटोल (मूलमा- **केलंतोलक**)मा थंथछेंमा बस्ने कंसकार (मूलमा- **कांसकार**) रामसिंह भारो र उनका भाइ कंसकार (मूलमा- **कान्सकार**) चिकुटि भारोलाई बेची ने.सं. ६३२ (वि.सं. १५६८) पौषकृष्णसप्तमीमा यो लिखत लेखिएको हो । यसमा दृष्टसाक्षी बेच्नेका लोग्ने मानन्धर रत्नसिंह (मूलमा- **मानध्र रथनसिंह**) छन् । बिक्री गरिएको यस बारीको दक्षिणपट्टिको साँध लुमडिगूठीको बारी (मूलमा- **लुंमंधेगुथिवातिका**)सँग जोडिएको छ । बेच्नुपर्नाको कारण घरखर्च चलाउनको लागि हो भनी यहाँ लेखिएको छ ।

मूलपाठ

१. **१ शुभ ।। श्रैयोस्तुः सम्वत् ६३२ पोषमाशैः कृष्णपक्षेः सप्तंम्यां तिथौः श्रीयंबुमहानगरे श्रीशातिगुलंकेः श्रीषिकलंतोलकेः भ्वंतछे१ गृहाद्धिवाष्टव्य१ मानध्रनिजीवलक्ष्मीकस्य नामनां स्वकियं स्वब्रुर्च्येमानिकं ।। श्रीयंबुब्रुमायां श्रीगांगुलंकेः श्रीकेलंतोलकेः थंथछे१ गृहाद्धिवाष्टव्यः कांसकार\ रामसिंह भारोः । भ्रातेः**

२. **कान्सकार \ चिकुटि भारोः दुभयस नामना१ सकासात् ।। चोलसम्बंदवातिकानामप्रदेशेः श्रीश्रीराजकुलवाति-कया१ पच्छिमतः श्रीलुंमंधेगुथिवातिकाया९ उतरतः मनिक साहुस वातिकाया९ पूर्व्वतः धनिकस्य वातिकाया१ दक्षनत ।। एतेषाम्मधे तृय चु कर्ष वातिकाङ्क बल चुलं स्वं ३ तत्वातिकाया९ जथादेशकालप्रवत्त-(मानसंचा)राघे-**

३. **न स्वादिनानिवर्त्तकन्यायेन सूवर्ण्णमुलमादाय क्रेन विक्रयतं भवति ।। तत्रा धारनकस्य निमितीन जदि संकृतव्यवादे शति तदा धारनकेन परिसोधनियं चः प्रति धारनस घ्रसार बय यायस क्रेन काया जुरो९ तलपत्र सह ।। तत्पत्रार्थे दृष्टसाषि धारनस स्वपुरष मानध्र रथनसिंह ।। थ्व बलस वंथोन छास्यं हकाले धारनस्यं सुद्ध...**

(पछाडिपट्टि)

१. **चोलसम्बंड**

२. **बल क्रीपत्र ।।**

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

५ सङ्ख्या

ने.सं. ६३४ (वि.सं. १५७०) मार्गशुक्लद्वितीया

नेपाल-जर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको माइक्रोफिल्मको रीलसङ्ख्या ई २१०१/३६

यसको फोटो तल २०८-२०९ पृष्ठमा छ ।

यस पत्रमा बायाँपट्टि फट्केमा माटाको, गोलो छाप छ । फोटोमा छाप स्पष्ट नआएकोले त्यसको बयान गर्न सकिएन ।

यंग्ल पोडेटोल (मूलमा- **प्वदे देवल**)का रूपसिंह भारोले त्यहीँ ननीमा बस्ने आफ्ना दाजु वा भाइ (मूलमा- **भ्राता**) बुद्धि (मूलमा- **बुदि**) भारोलाई आफ्नो, आफूले भोगचलन गरिरहेको, पोखल्ड्याङ (मूलमा- **पुषुरिद्याङ**)को १ कर्ष बारी (मूलमा- **बल**) बेची ने.सं. ६३४ (वि.सं. १५७० मार्गशुक्लद्वितीयाको दिन यो क्रयपत्र लेखिएको हो । आफ्ना बाबुलाई तिर्न यो बारी बेच्नुपरेको हो भनी यहाँ लेखिएको छ । यसमा दृष्टसाक्षी बेच्नेका दाजु वा भाइ (मूलमा- **भ्राता**) रूपराज भारो छन् ।

मूलपाठ

१. **꠰ श्रेयोऽस्तु ।। सम्वत् ६३४ मार्गशिरशुक्लदुतियाया तिथोः श्रीयंग्ल प्वदे देवल रुपसिंह भारोया नाम्नेनकेण स्वकीयं स्वभुज्यमानिकंः स येव ननि भ्राता बूदि भारोया नाम्नानकस्य सकाशेः पुषुरिद्या(ङ वंको)**

२. **धनिस वातिकाया उतरत जगतसिंह भारोया वातिकाया पूर्व्वत ˎ रुपतेजजुस वातिकाया दक्षिनत ˎ एत्तन्मधे वातिका मेकक्रख अंके च बल क्रखछि १ स जथादेसकालप्रवतमानेन संचाराघेन क्रेन (विक्रीयतं भवति)...**

३. **ग्बाधा क्रेतुं कालेतुं च न लभेतेः तत्र जदि पिदा स्यात्तदा धारणकेन परिस्वधनियं प्रति धारणस बबूयाके भोगन चोग्व फ्याङ्न ˎ लुं सास्य क्रेन काया दृष्टशाक्षि धारणस भ्राता रुपराज भारोः शुभः ।।**

(पछाडिपट्टि)

१. **꠰ पुषुरिद्याङ वंको बल-**

२. **या क्रेपतिः शुभ ꠰।**[७]

६ सङ्ख्या

ने.सं. ६३५ (वि.सं. १५७२) वैशाखकृष्णचतुर्थी

नेपाल-जर्मनहस्तलिखितग्रन्थसंरक्षणपरियोजनाको माइक्रोफिल्मको रीलसङ्ख्या ई २१०१/१४

यसको फोटो तल २०९ पृष्ठमा छ ।[८]

यस पत्रमा बायाँपट्टि फट्केमा माटाको, गोलो छाप छ । त्यस छापको छेउमा वरिपरि थोप्ला छन् । त्यसपछि वृत्ताकार घेरा छ । त्यस घेराभित्र बीचमा **श्री** लेखिएको छ ।

७. मूल ताडपत्रमा **शुभ**पछि केही ठाउँ छोडी ꠰। लेखिएको छ ।

८. ताडपत्रको पछाडिपट्टि लेखिएकोको फोटो दिन सकिएन ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यंबूबुमामा गाङ्गुलंगमा इन्द्रचोकको मण्डप (मूलमा- **वंकडोंमण्डपस्थान**)मा दंदंछेंमा बस्ने ताम्रकार (मूलमा- **ताम्बकार**) जिताज भारो, ताम्रकार अभयसिंह भारो र अर्का एक जना भारो[९]लाई त्यही ब्रुमाका[१०] रावुत उजोतराज र उनका भाइ रावुत उत्तमराज (मूलमा- **उतिमराज**) तथा रावुत हाकुले आफ्नो, आफूले भोगचलन गरिरहेको यंबूबुमाको त्यापेबू भन्ने ठाउँको खेत बेची ने.सं. ६३५ (वि.सं. १५७२) वैशाखकृष्णचतुर्थीमा यो लिखत लेखिएको हो । यसमा दृष्टसाक्षी बेच्नेका कान्छा बाबु (मूलमा- **कनेष्टपिता**) रावुत रूपराज छन् । बेचिएको खेतको चारकिल्ला खुलाउँदा त्यस खेतको दक्षिणपट्टि केलको जमलगंथिको खेत (मूलमा- **केलं जमलगंथिभुमे**) भएको कुरा यहाँ लेखिएको छ ।

सेतो मत्स्येन्द्र जमलमा फेला परेको भन्ने अनुश्रुति भएकोले केलटोलमा सेतो मत्स्येन्द्रबहालवरपरको इलाका जमलगंथि नाउँले चिनिने भएकोले (महेशराज पन्त २०६७:१८ मा ३ टिप्पणी) यो खेत सेतो मत्स्येन्द्रबहालबरपर थियो भन्ने बुझिन्छ ।

मूलपाठ

१. **१ श्रैयोऽस्तु । सम्वत् ६३५ वैसाषमासेः कृष्णः पक्षे ।। चत्रुथ्यायान्तिथौः श्रीयंबूबुमाया१ श्रीगाङ्गुलंगे ×× वंकडोंमण्डपस्थानेः दंदंछें१ गृहाद्धिवाशीन ˎ ताम्बकार जिताजभारो××× ताम्बकार अभयसिहङ भारोस ××(भारो)स नाम्ना सकासातः तत्रेव ब्रुमा(यां रावुत)-**

२. **उजोतराज ˎ कस्ये भ्रात्यरावुतउतिमराजकस्य भ्रात्यरावुतहाकुकस्य एते सहानुमतेन शुक्रीयं शुब्रूर्च्यमानिक १ त्यापेबूक्षेत्रनामप्रदेसेः श्रीश्रीराजकुलवस्तुभुमे पछिमत ˎ जमलगंथिभुमे ˎ उर्त्तरतः भूमे पूर्व्वतः[११] भुमे दक्षनतः[११] (एतन्मधे)**

३. **स्य ˎ जथादेशकालप्रवर्त्तमानसञ्चारार्घेन स्ववर्ण्णमूलमादाय ˎ स्वादिनानवतुकं न्यायन क्रीविक्रीयतम्भवति ˎ तत्रा धारनकस्य निमितेन जदि संकृतव्यावाडपीडा स्यात् तदा धारनकेन परीसोधनियञ्चः दृष्टसाक्षि धारनस कनेष्टपिता ˎ रावुत रुपराजः प्रते ×...**

(पछाडिपट्टि)

१ त्यापेबूया क्रेपत्र ।।

---

९. मूल ताडपत्र यहाँनिर भाँचिएकोले **अभयसिहङ भारोस**भन्दा अगाडि नाउँ लिइएकाको नाउँ गएको छ ।

१०. मूल ताडपत्र यहाँनिर भाँचिएकोले बेच्नेको वतन गएको छ ।

११. पश्चिम र उत्तरपट्टिका सँधियारको विषयमा पछि खुलाउनको लागि दुवै ठाउँमा केही ठाउँ खाली छोडिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१ सङ्ख्या

ने.सं. ६२३ (वि.सं. १५६०) आश्विन-अमावास्या

यसको पाठ माथि १९८ पृष्ठमा छ ।

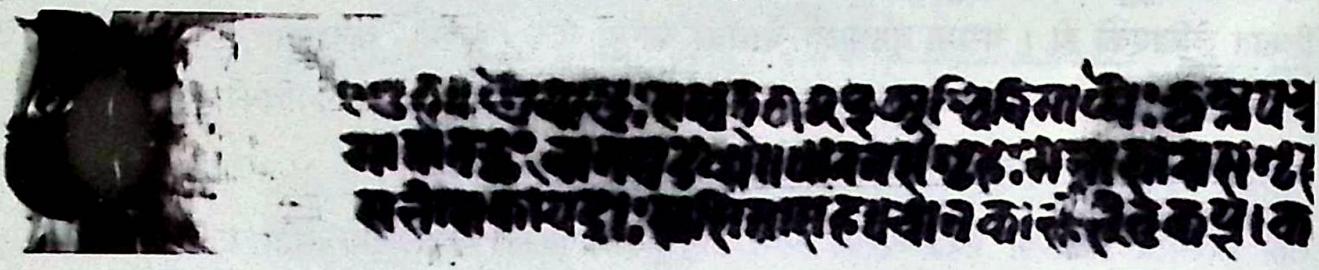

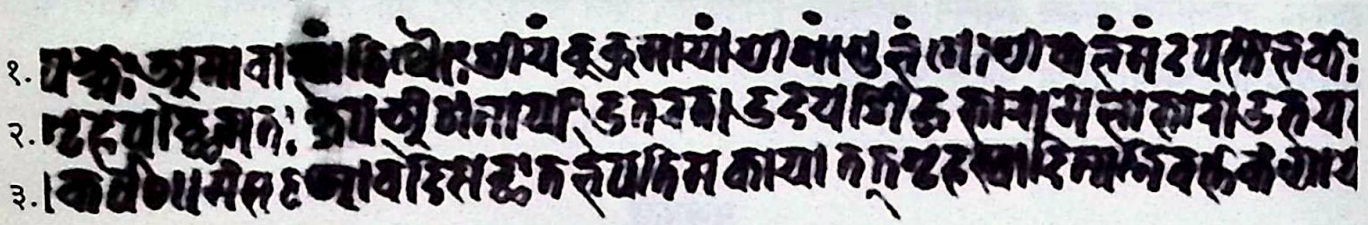

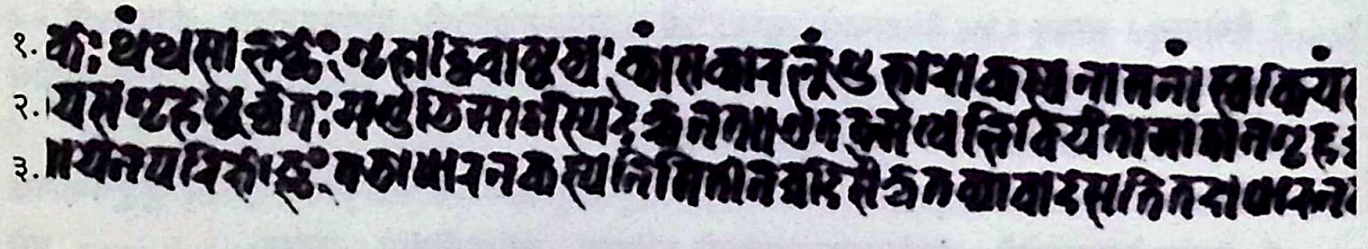

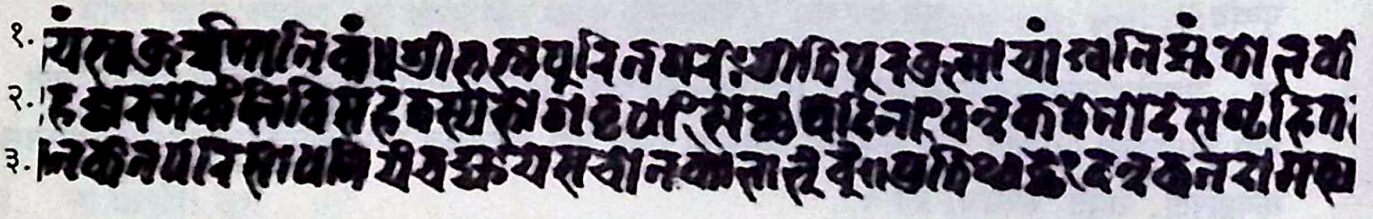

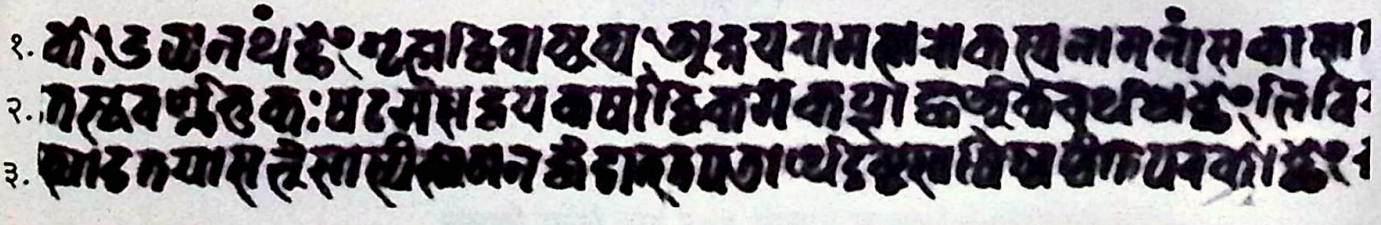

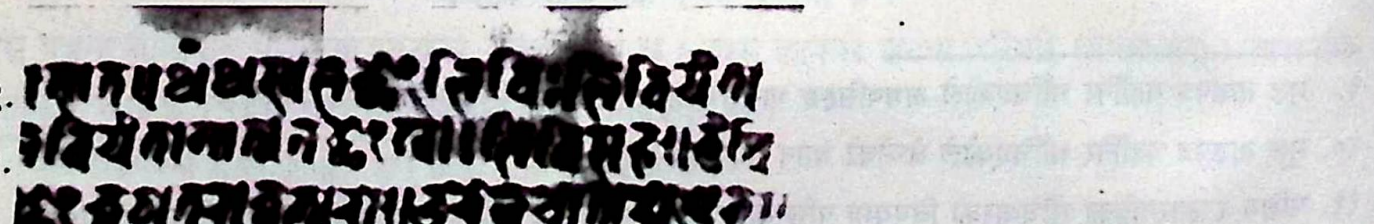

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

(पछाडिपट्टि)

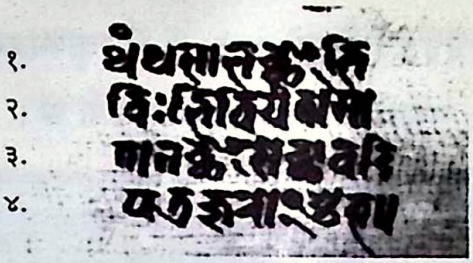

२ सङ्ख्या

ने.सं. ६२८ (वि.सं. १५६४) चैत्रशुक्लद्वितीया

यसको पाठ माथि १९९ पृष्ठमा छ।

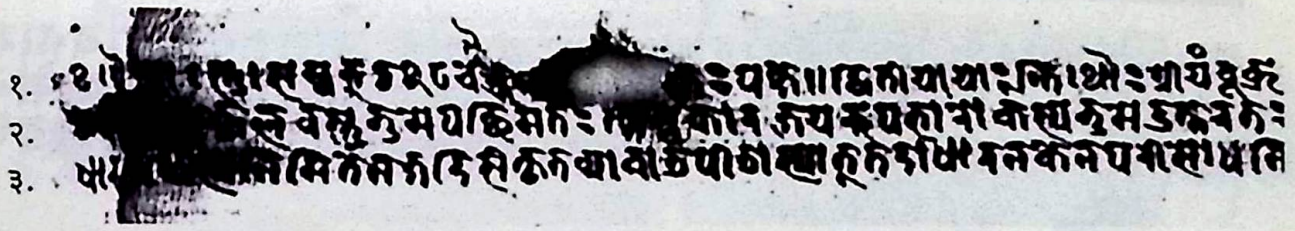

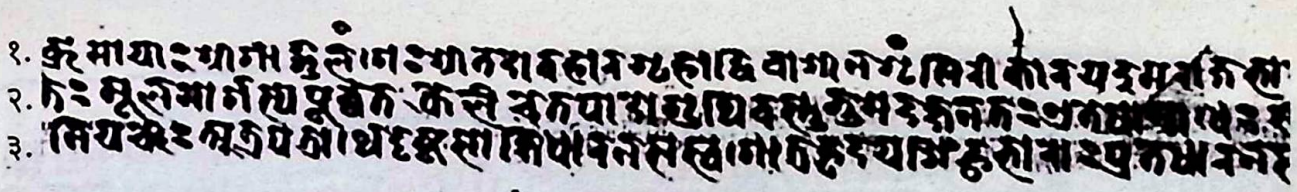

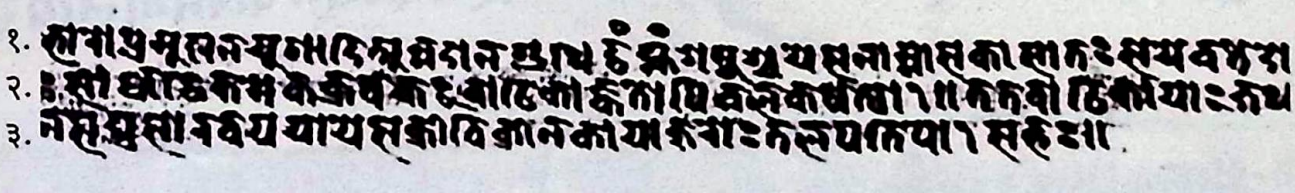

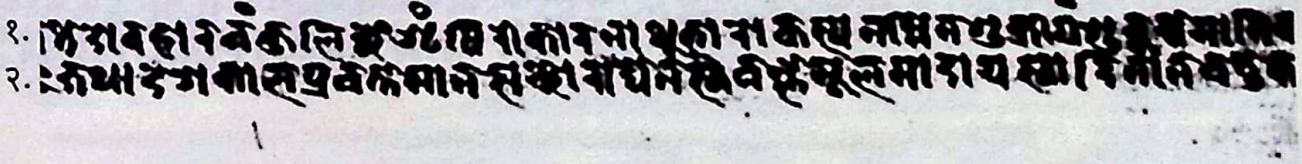

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३ सङ्ख्या

ने.सं. ६३० (वि.सं. १५६७) चैत्रकृष्णत्रयोदशी

यसको पाठ माथि २०० पृष्ठमा छ ।

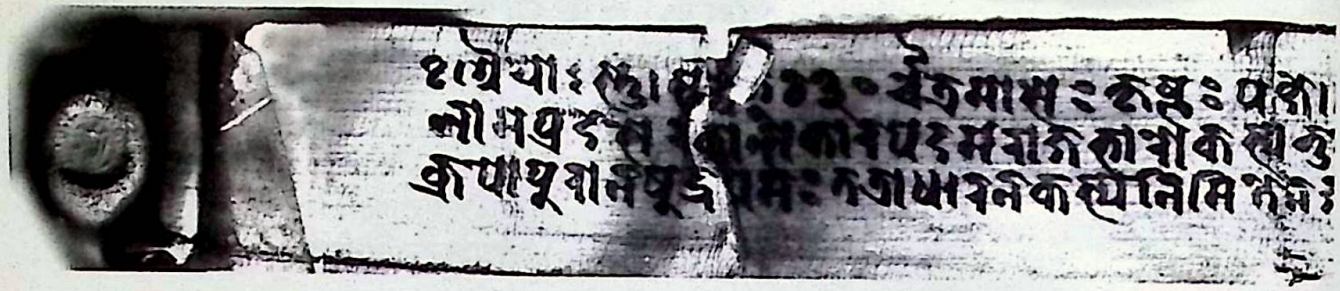

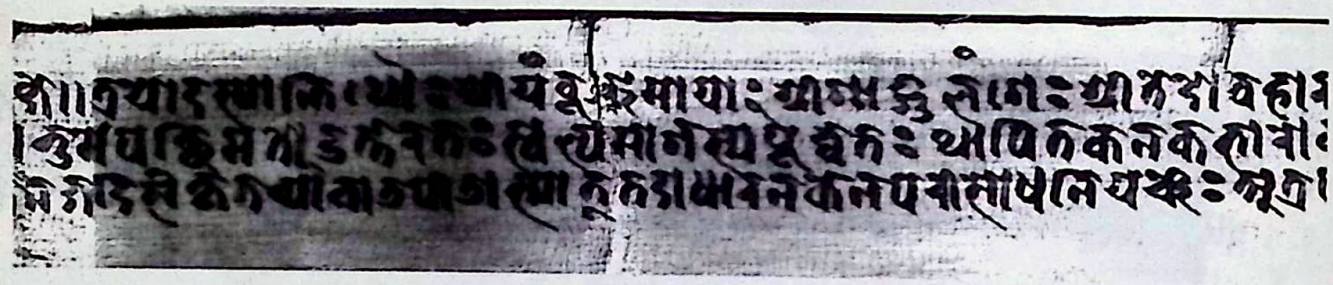

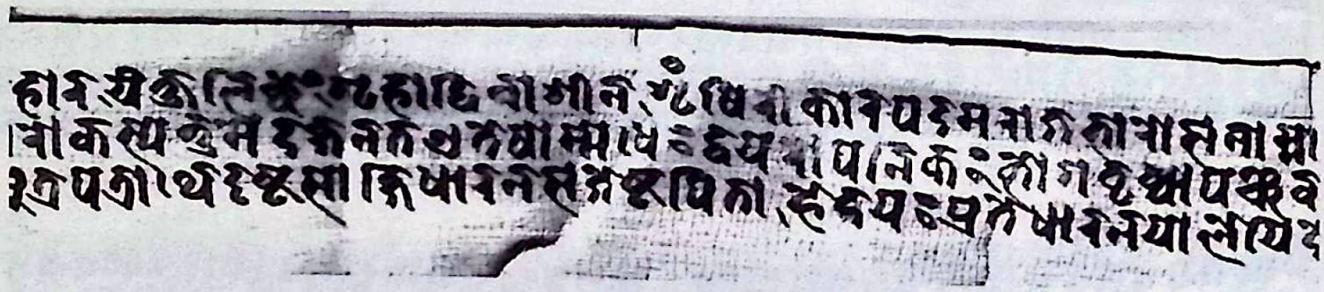

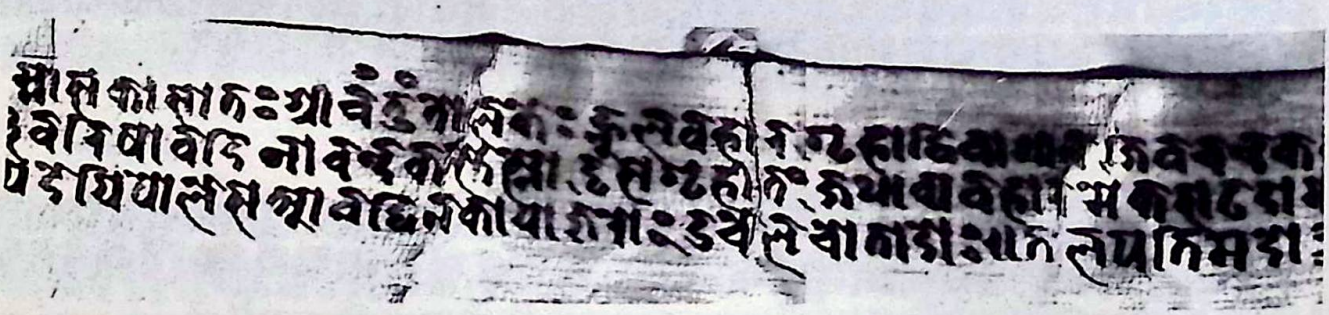

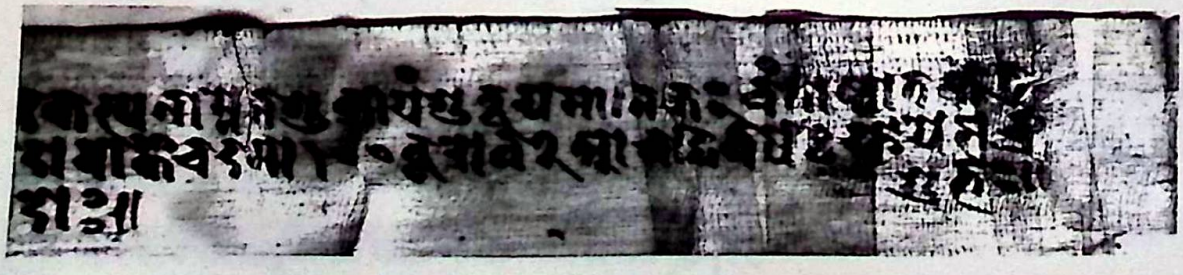

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

४ सङ्ख्या

ने.सं. ६३२ (वि.सं. १५६८) पौषकृष्णसप्तमी

यसको पाठ माथि २०१ पृष्ठमा छ ।

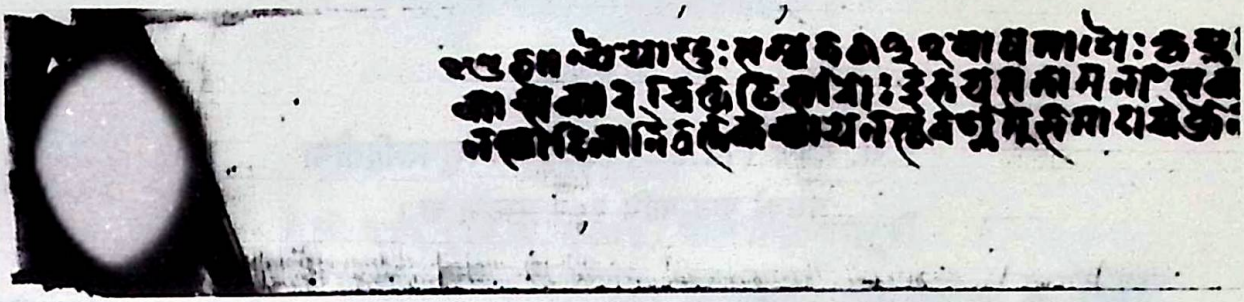

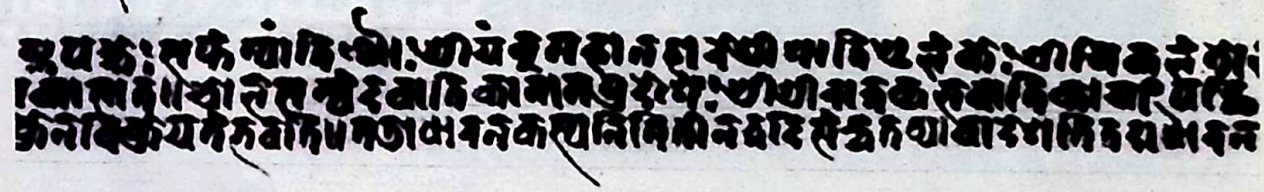

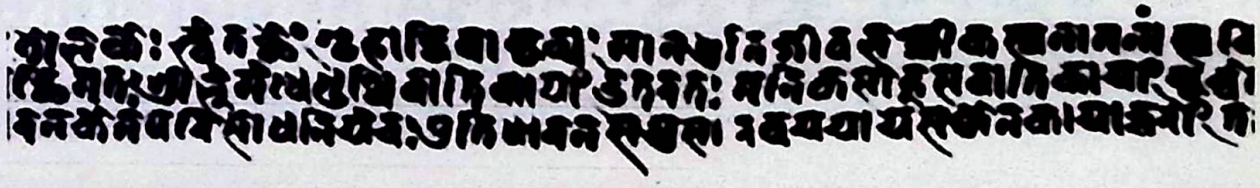

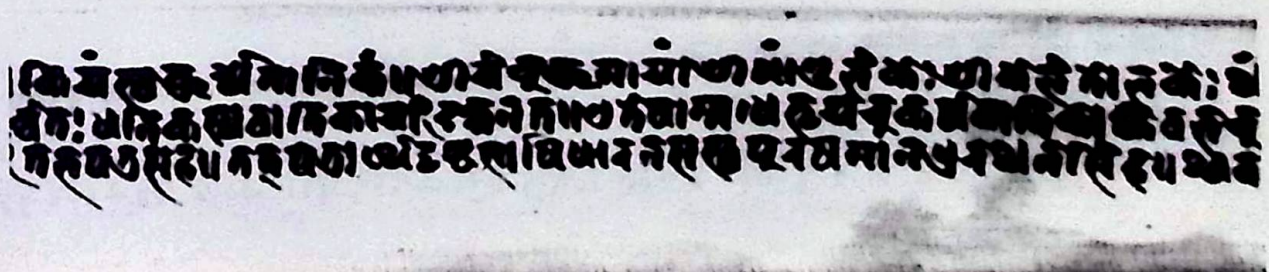

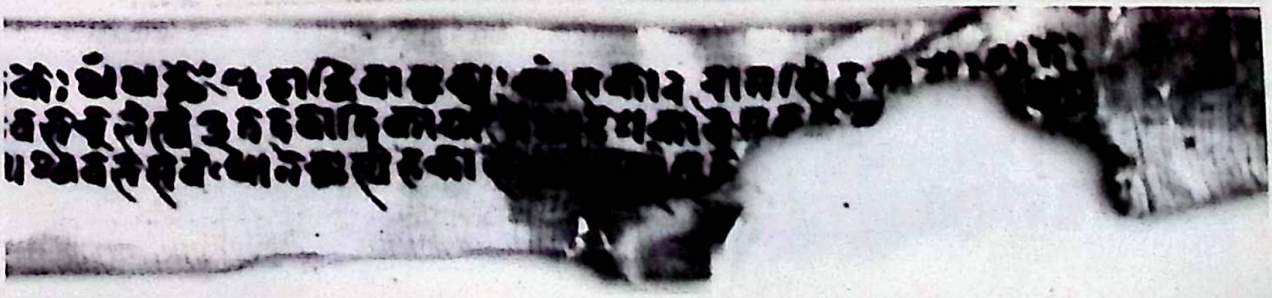

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

(पछाडिपट्टि)

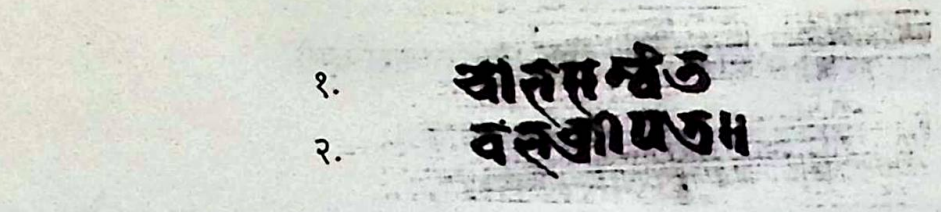

५ सङ्ख्या

ने.सं. ६३४ (वि.सं. १५७०) मार्गशुक्लद्वितीया

यसको पाठ माथि २०२ पृष्ठमा छ ।

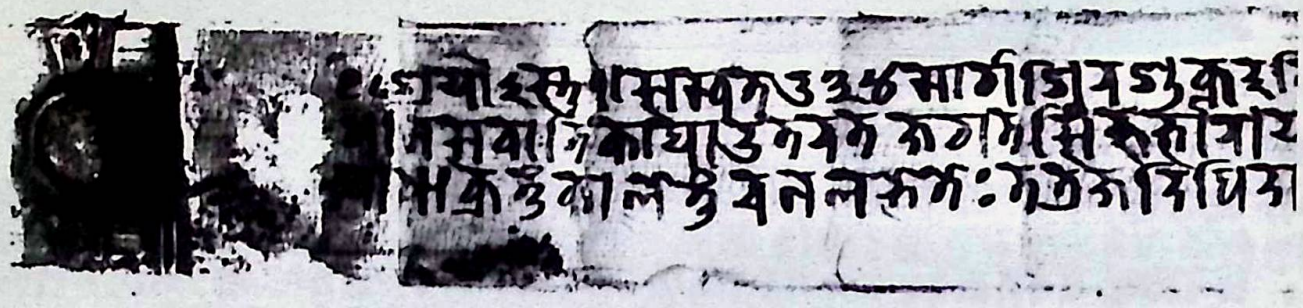

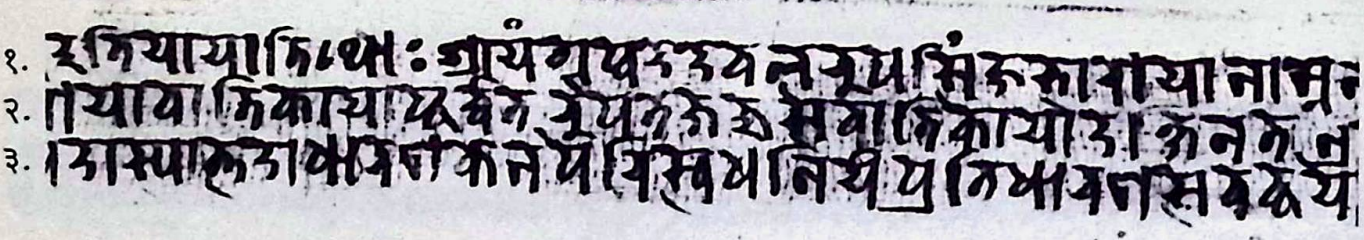

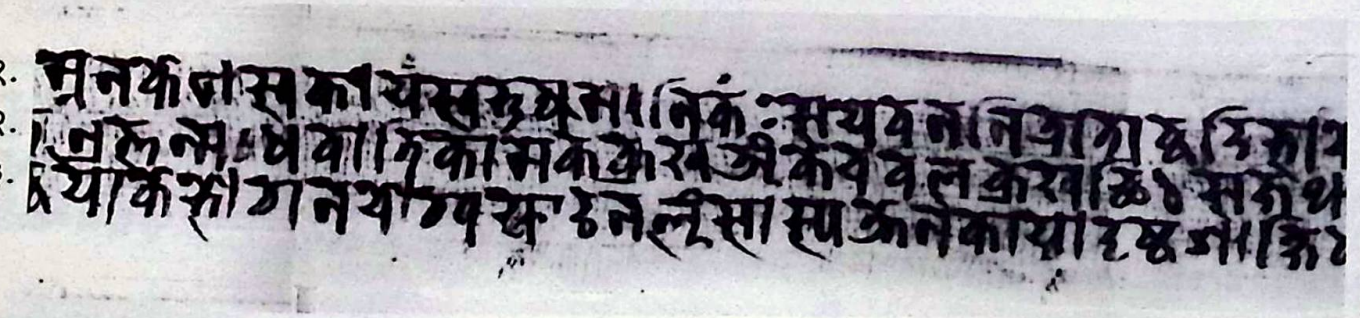

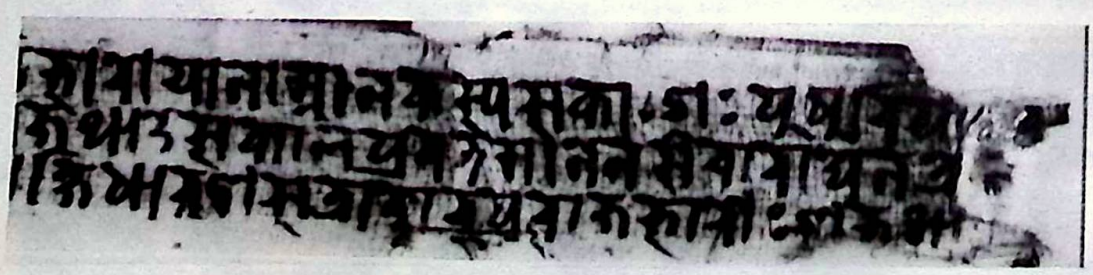

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

(पछाडिपट्टि)

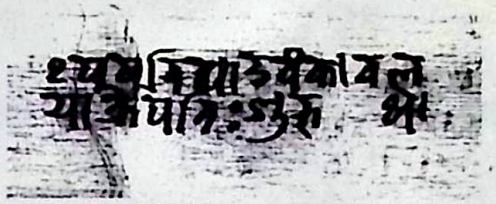

६ सङ्ख्या

ने.सं. ६३५ (वि.सं. १५७२) वैशाखकृष्णचतुर्थी

यसको पाठ माथि २०३ पृष्ठमा छ ।

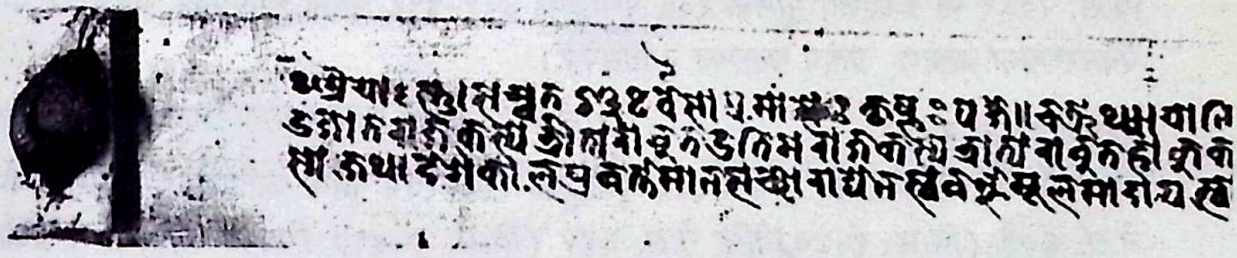

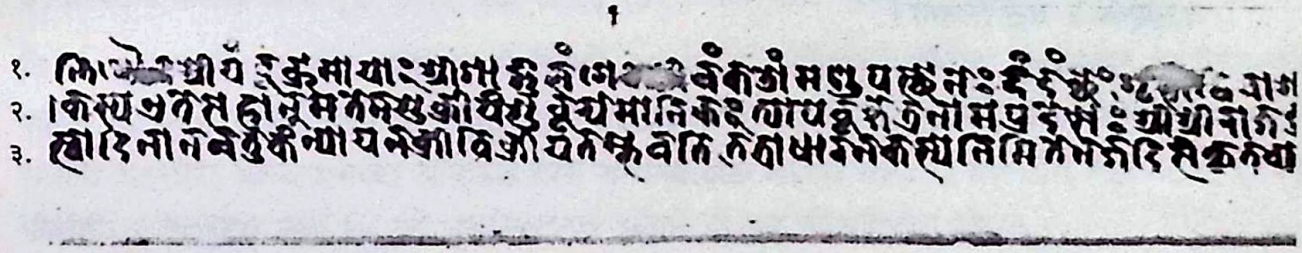

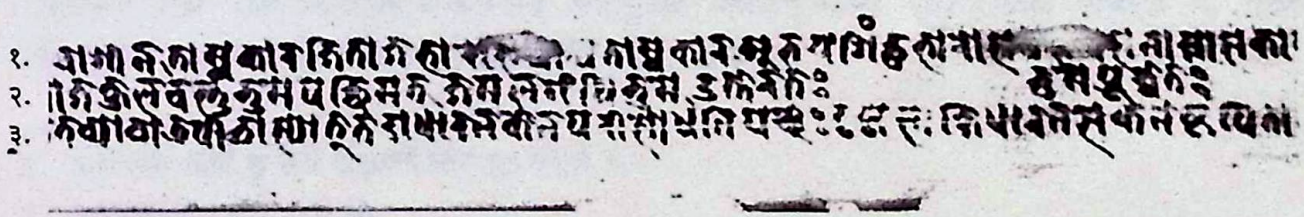

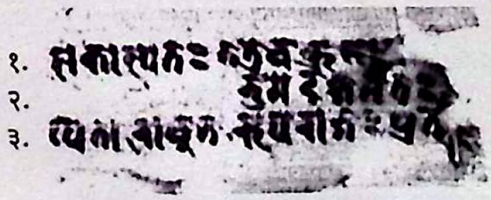

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यो लेख तयार पार्दा काम लिइएका साधनको तालिका

महेशराज पन्त २०६७

= वि.सं. २०६७ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १३३ पूर्णाङ्कका १८-२६ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको *ङतपिथ्या*।

महेशराज पन्त २०६७ क

= *पूर्णिमा* १३३ पूर्णाङ्कका २७-५७ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको *नेवारराज्यका ब्राह्मण- नरदेवीका भट्टसम्बन्धी २ वटा लिखत*।

महेशराज पन्त २०६९

= वि.सं. २०६९ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १३६ पूर्णाङ्कका ४५१-४९८ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको *नेवारराज्यमा ब्राह्मण- प्रताप मल्लका २ ताम्रपत्र*।

महेशराज पन्त २०७३

= वि.सं. २०७३ मा प्रकाशित *पूर्णिमा* १४३ पूर्णाङ्कका ११७-१३२ पृष्ठमा छापिएको, महेशराज पन्तको *ने.सं. ६०३ (वि.सं. १५४०)देखि ने.सं. ६१२ (वि.सं. १५४९) भित्रका अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका ६ वटा लिखत*।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका २ अप्रकाशित लालमोहर

-दिनेशराज पन्त

१ सङ्ख्या

वि.सं. १८२४ पौषकृष्णद्वितीयाको पत्र

यस पत्रको नकल गूठीसंस्थानको गूठीलगत तथा अभिलेखशाखाकार्यालयमा छ ।

यसको माइक्रोफिल्मसङ्ख्या के २०९/७

यसको फोटो तल २१४ पृष्ठमा छ ।

मूलपाठ

१. **स्वस्ति श्रीमन्माहाराजाधीराजकस्य रुक्का ———**

२. **आगे दामुशर्म्म ञाल[1]प्रती भट्टथै कीन्याको माटे मुरी ।६० बीसका पचीसा रुपैञां कहर बस्न्यातका मार्फत आया**

३. **तेस्वेतमा कसैको दावा मुद्दा नास्ती. ईती सम्वत् १८२४ साल मीती पौषवदी २[2] मुकाम कीर्तीपुर ———**

वि.सं. १८२२ चैत ३ गते[3] कीर्तिपुर जितिएको २१ महीना जतिपछि कीर्तिपुर मुकामबाट पृथ्वीनारायण शाहले यो रुक्का लेखिदिएको हो । कुनै भट्टसँग दामुशर्मा फुयाँल भन्नेले ६० मुरी जग्गा किनेको र त्यसको राजस्व केहरसिंह बस्न्यातमार्फत आएपछि त्यस जग्गामा अरू कसैको हकदाबी लाग्नेछैन भनी वि.सं. १८२४ पौषवदि २ तदनुसार मार्ग २५ गते पृथ्वीनारायण शाहले यो पत्र लेखिदिएका रहेछन् ।

गूठीलगत तथा अभिलेखशाखाकार्यालयमा भक्तपुरको क्वाथन्दुमठका गूठीजग्गाको पोकामा यो नकल राखिएकोले यस जग्गाको सम्बन्ध त्यस मठसँग रहेको देखिन्छ ।

---

१. सकलबाट सार्दा फु छुटी **दामुशर्म्म ञाल** हुन गएको छ ।

२. यस मितिको गणना यस्तो छ–

वि.सं. १८२४ पौषकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	[गते]	[वार]	[तिथि]	[घडी]
मार्ग	२५	सोम	द्वितीया	२८

(लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहमा रहेको लेखोट पात्रोबाट)

३. वि.सं. २०२५ मा ललितपुरबाट जगदम्बा-प्रकाशनद्वारा प्रकाशित, नयराज पन्त, देवीप्रसाद भण्डारी, गौतमवज्र वज्राचार्य र दिनेशराज पन्तको *श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश*का ८७४-८७६ पृष्ठ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२ सङ्ख्या

वि.सं. १८२७ वैशाखकृष्णदशमी मङ्गलवारको पत्र

यस पत्रको नकल गूठीसंस्थान गूठीलगत तथा अभिलेखशाखाकार्यालयमा छ ।

यसको माइक्रोफिल्मसङ्ख्या के १३३/४०

यसको फोटो तल २१४ पृष्ठमा छ ।

यस नकलको प्रमाणीकरणको लागि बायाँ किनारामा तेर्सो पारी यस्तो लेखिएको छ–

१. **थपीयेको**
२. **ला भंन्या ---[४] सकलबमोजीं नकल् दुरुस्त छ भनी सकल्**
३. **फीर्ता बुझी नकल्मा सहीछाप गर्ने ङटपाचोटेल् बस्ने**
४. **वीष्नुमाया वझेनी ----**

यहाँ पहिला २ पङ्क्ति छुने गरेर र पछिल्ला २ पङ्क्ति छुने गरेर २ पटक छाप लगाइएको छ । तर छाप स्पष्ट छैन ।

यसपछि बायाँ किनारामा तेर्सो पारी यस्तो लेखिएको छ–

१. **मेरा राजन[५]मा नीज वीष्नुमायाले नकल्मा सकर फीर्ता**
२. **ली स्हीछाप गरेको हो भनी स्हीछाप गर्ने ङटपाचोटेल्**
३. **बस्ने कृष्नगोपाल् झा**

यहाँ लेखाइ टुङ्गिएपछि २ पटक अलि सानो छाप लगाइएको छ, तर त्यो स्पष्ट छैन ।

---

४. **भंन्या**पछिका २ अक्षर छापले छोपिएका छन् ।

५. लेखाइअनुसार **राजन** जस्तो देखिए पनि यसको संगति मिलाउन सकिएन ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

श्रीवीष्नु

१. **स्वस्ति श्रीगिरीराजचक्रचूडामणीनरनारायणेत्यादीविविधवीरुदावलीवीराज-**
२. **मानमानोन्नत्श्रीमन्माहाराजाधीराजश्रीश्रीश्रीमत्पृथ्वीनारायणसाहदेवानां**
३. **सदा समरवीजयिनाम्**
४. **आगे पाटन्या धरणी वभ्काका नाती तुला वभ्काका छोरा लाला वभ्काके पाटनका**
५. **–– देवल्को पूजा तस्को गुठ रोपनी १७ सत्र माटास्मेत् नेपाल्याका पाला**
६. **तावापत्र गरीबक्स्याको रहेछ सोही सही गरी हामीले पनी थामीबक्स्यौ षा-**
७. **तीरजंम्मासीत पुजा गंर ईती संम्वत् १८२७ साल् वैसाषवदी १० रोज ३[६] शुभम्**

यो लालमोहर पृथ्वीनारायण शाहले पाटनका धरणी वभ्काका नाति, तुला वभ्काका छोरा लाला वभ्कालाई वि.सं. १८२७ वैशाखवदि १० तदनुसार वैशाख १२ गते गरिदिएका हुन् । नेपाल्या अर्थात् पाटनका राजाले १७ रोपनी जग्गा भोगचलन गर्न पाउने गरी ती वभ्काहरूलाई पाटनको विष्णुदेवलको पुजारीमा नियुक्त गरेर तामापत्र गरिदिएकोमा पृथ्वीनारायण शाहले त्यसैलाई थामी यो लालमोहर गरिदिएका रहेछन् । विष्णुदेवल भनी पाटनको कुनचाहिँ नारायणमन्दिरलाई चिनाएको हो, यो खुट्ट्याउन सकिएन ।

---

६. यस मितिको गणना यस्तो छ–

वि.सं. १८२७ वैशाखकृष्ण (पूर्णान्तमानले)

	[गते]	[वार]	[तिथि]	[घडी]	[पला]
वैशाख	१२	शुक्र	दशमी	४६	।४५

पत्रमा **वैशाखवदि १० रोज ३** लेखिए पनि वैशाखकृष्णदशमीमा शुक्रवार पर्छ, मङ्गलवार पर्दैन ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१ सङ्ख्या

यसको पाठ माथि २११ पृष्ठमा छ ।

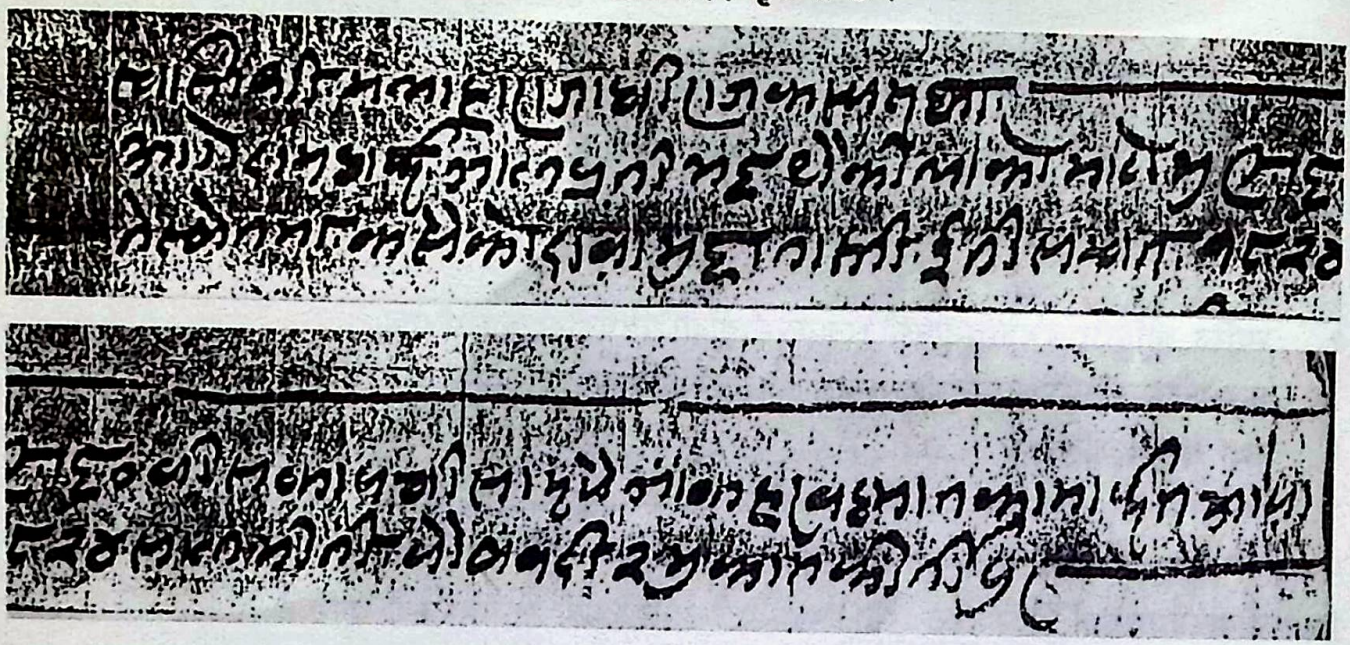

२ सङ्ख्या

यसको पाठ माथि २१३ पृष्ठमा छ ।

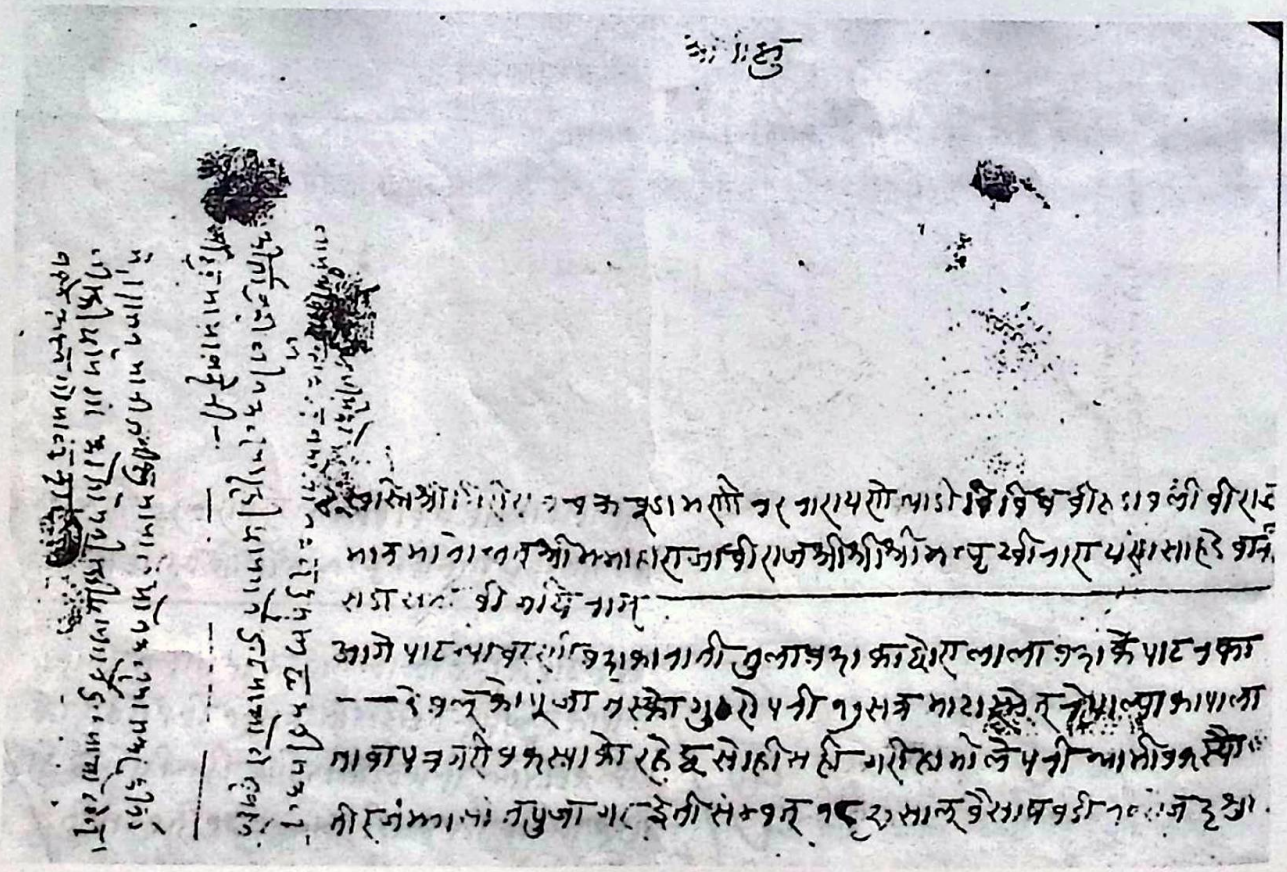

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिना प्रणीतानां ग्रन्थानां सूचीपत्रम्*

-पुरुषोत्तमभट्टराई

पुरोवाक्

लक्ष्मीपतिपाँडे (वि.सं.१८१५-१८८८) गोरखाराज्ये ज्यौतिषिक आसीत् । राजस्थानीयस्य (नायब) बहादुरशाहस्य शासनेऽयं दैवज्ञशिरोमणि इति पदव्या विभूषितः । गोरखाराज्यस्य शासनेऽयं खरिदार इति पदे नियुक्त आसीत् । तात्कालिक्यां शासनप्रणाल्यां खरिदार इति पदमुच्चमासीत् । तदानीं लक्ष्मीपतिः सन्धिविग्रहसम्बद्धेऽधिकरणे नियुक्त आसीत् । अस्मादृशानां कृते तस्यावदानं तु त्रिस्कन्धज्यौतिषशास्त्रे तेन रचिता ग्रन्था एव । लक्ष्मीपतेश्चरितं विद्यायां शासने च तस्यावदानमधिकृत्य कृता निबन्धाः *पूर्णिमा*पत्रिकायाः बहुष्वङ्केष्वन्यत्र च प्रकाशितचराः ।[१] लक्ष्मीपतिना विरचितस्य *रत्नदीप*नाम्नः करणग्रन्थस्य मूलभागः,[२] तस्यैव करणग्रन्थस्य सोपपत्तिकस्य सोदाहरणस्य च भागद्वयं,[३] तस्यैव चतुर्णामधिकाराणां प्रतिसंस्कृतरूपाणि,[४] तस्यैव छात्रोपयोगीनि रूपाणि,[५] *भास्वती*करणस्य लक्ष्मीपतिना नेपालीभाषायां कृतोऽनुवादः,[६] *बृहत्संहिता*या भूकम्पलक्षणाध्याये लक्ष्मीपतेर्भाष्यं[७] चाद्यावधि प्रकाशतां नीताः । संशोधन-मण्डलस्य प्रणेत्रा नयराजपन्तेन (वि.सं. १९७०-२०५९) लक्ष्मीपतिना प्रणीतानां सङ्गृहीतानां च ग्रन्थानां वंशपरम्परया प्राप्तः कश्चिद् भागः संरक्षितः ।[८] ते ग्रन्थाः सम्प्रति संशोधन-मण्डले लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहे सन्ति ।

---

* नेपालशासनस्य **संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय** इत्यनेन २०७८/७९ वत्सरे संशोधन-मण्डलाय प्रत्तस्य द्रव्यस्य कञ्चनोंऽशोऽस्य निबन्धस्य रचनायां व्ययीकृतः ।

१. दिनेशराजपन्तः २०२२, २०२२ क, २०२३, २०२३ क, २०२३ ख, २०२३ ग, २०२४, २०२५, २०३७; देवीप्रसादभण्डारी २०३०; नयराजपन्तः २०१७, २०१९ : ८-९, २०३०, २०६४; महेशराजपन्तः २०२८, २०६६; *लक्ष्मीपतिले रचना गरेका हामीले थाहा पाएका ग्रन्थ* २०३०, छविलालगजुरेलः करुणाकरवैद्यश्च २०४५:१११-१२३ ।

२. नयराजपन्तः २०३५ ।

३. नयराजपन्तः २०४७, २०६१ ।

४. नयराजपन्तः २०५३, २०५४ ।

५. रामजीतेवारी २०२३, २०२३ क, २०२४, २०२४ क, २०२४ ख, २०२५, २०२५ क, २०२५ ख, २०२५ ग, २०२६, २०२६ क, २०२६ ख, २०२६ ग, २०२८, २०३३ ।

६. महेशराजपन्तो दिनेशराजपन्तश्च २०३०, दिनेशराजपन्तः २०३१, दिनेशराजपन्तः २०३१ क ।

७. पुरुषोत्तमभट्टराई २०७७ ।

८. महेशराजपन्तस्य कथनानुसारेण समग्रस्य ग्रन्थसङ्ग्रहस्य षट्त्रिंशद् ($\frac{१}{३६}$) भागः ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

लक्ष्मीपतिशर्मणो जन्म गोरखाराज्यस्य विस्तारकाले मृत्युश्च राज्यविस्तारस्यान्तेऽभूत् । अतस्तस्य जीवनं युद्धकाल एव व्यतीतमिति कथनाय कापि नापत्तिः । शासनसम्बद्धे पदे नियुक्तेनापि तेन यथावकाशं ज्यौतिष-विद्यायां यत् कृतं तन्महनीयं वर्तते । तत्रापि व्यावहारिकदृष्ट्या पञ्चाङ्गव्यवस्थापनाय *रत्नदीपा*भिधेयस्य करणग्रन्थस्य रचनया, प्रामाणिकरूपेण जातकफलकथनाय *जन्माधानकालनिरूपण- लग्ननिर्णय*प्रभृतीनां ग्रन्थानां रचनया, युद्धे जयपराजयज्ञानाय स्वरशास्त्रमाधृत्य *विजयोत्सव*प्रभृतीनां ग्रन्थानां रचनया विविधस्वरचक्र-व्याख्यया च यत् कृतं तत् प्रशंसनीयम् । संहितास्कन्धे प्रतिपादितस्य सिद्धान्तस्यानुसारेण वराहमिहिरेण प्रणीतायां *बृहत्संहितायां संहिताभाष्यटीकाया* रचनया यः प्रयासस्तेन विहितस्तस्मात् तस्योच्छ्रितिस्ततोऽपि वृद्धिं गता । संशोधन-मण्डले सङ्कलितानां लक्ष्मीपतिना कृतानां समग्रग्रन्थानामनुशीलनेन ज्ञातं यत् तेन न केवलं *बृहत्संहिताया* भूकम्पलक्षणाध्यायस्य टीका कृता[९] समग्रेष्वप्यध्यायेषु तस्य *संहिताभाष्यटीका*सीदित्यनुमातुं शक्यते । एतत्कथनाय सम्प्रत्यस्माकं पुरतः प्रमाणानि सन्ति । यतो हि संशोधन-मण्डले प्राप्ताया *बृहत्संहिताया* नक्षत्र-कूर्म-शयनासन-वज्र-मुक्ताफल-पद्मराग-मरकतलक्षणाध्यायानां टीका एव प्रमाणरूपाः सन्ति । नक्षत्रकूर्माध्यायस्य टीका पञ्चसु पत्रेषु विस्तीर्णास्त्येवं शयनासन-वज्र-मुक्ताफल-पद्मराग-मरकतलक्षणा-ध्यायानां टीका षट्सु पत्रेषु विस्तीर्णास्ति । परं तत्र पत्राङ्कने ९८ त आरभ्य १०४ पर्यन्तं लिखितमस्ति । अतस्ततोऽग्रे भागे १ तः ९७ पर्यन्तं पश्चात्तने भागे १०५ तोऽन्येषु पत्रेष्वपि *संहिताभाष्यनाम्नी* टीकासीदिति कथनायान्यानि प्रमाणानि नैवावश्यकानि । यतो ह्यस्मिन्नयराज-लक्ष्मीपतिसङ्ग्रहे तेन सङ्गृहीतानां वा कृतानां ग्रन्थानां षट्त्रिंशद्भाग ($\frac{१}{३६}$) एव सङ्कलित इति तु पूर्वमेव सूचितः । अन्ये $\frac{३५}{३६}$ भागाः कुत्र सन्ति तत्रापि *संहिताभाष्य*स्यावशिष्टांशा भवितुमर्हन्तीति निश्चप्रचं वक्तुं शक्यते । दायविभाजने पुस्तकप्रभृतीनामन्येषां दायानामिव विभाजनपरम्परैवात्र प्राचीनग्रन्थनाशस्यैको हेतुः । यदि तादृशी परम्परा नासीत् तत्राविकला ग्रन्थसम्पत्तिरेकत्रैवाभविष्यत् ।

विषयदृष्ट्या केचन कर्मकाण्डसम्बद्धाः, प्रायः ज्यौतिषसम्बद्धास्ते ग्रन्था कतिपय उपज्ञाता अन्ये च टीकारूपा-स्तदतिरिक्ताः सङ्कलित-सम्पादितस्वरूपा ज्यौतिषफलादेशपरकाश्च सन्ति । आयामदृष्ट्या बृहदाकाराः सामान्याकाराः स्वल्पाकाराः केवलमेकपत्रयुताश्च सन्ति । गोरखाराज्यस्य विस्तारक्रमे प्रधनेषु भारतदेशे त्वाङ्ग्लशासनस्य विस्तारक्रमे जातेषु युद्धेषु राज्यलाभहानिविषये राज्यस्य स्थिरास्थिरत्वविषये ज्यौतिष-शास्त्राधारेण विवेचिताः केवलमेकपत्ररूपा अपि फलादेशविषयाः शास्त्राणां व्यावहारिकपरीक्षणदृष्ट्या सामयिकमहत्त्वदृष्ट्या चातीवोपयोगिनः सन्ति ।

लक्ष्मीपति-नयराजसङ्ग्रहे सङ्कलितानां लक्ष्मीपतिना प्रणीतानां ग्रन्थानां सूचीपत्रमेवात्र विहितम् । तत्क्रमे कतिपयेषां ग्रन्थानामेकाधिकासु प्रतिलिपिषु लब्धासु तासामपि विवरणमत्र सूचीपत्रे समाविष्टम् । कतिपये ग्रन्थाः पूर्णा अन्ये चापूर्णा एव दृष्टास्तथापि तेषां सर्वेषां पूर्णानामपूर्णानां च ग्रन्थानां बाह्याभ्यन्तरस्वरूपाणां परिशीलनस्यानन्तरमधोनिर्दिष्टस्वरूपे सूचीपत्रं निर्मायात्र वर्णक्रमानुसारं प्रस्तूयते ।

---

९. यथा मम शोधग्रन्थस्य (पुरुषोत्तमभट्टराई २०७७) कृते कृतस्यान्वेषणे प्राप्तानामाकराणामाधारेण मया तथैव कथितमासीत् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अत्र मूलग्रन्थस्योद्धरणे प्रयुक्तानां चिह्नानां विषये किञ्चित् कथ्यते ।

१. मूले त्रुटितमक्षरमक्षरांशो वैतादृशे कोष्ठके ( ) स्थाप्यते ।

२. शब्दस्य स्पष्टीकरणार्थकमक्षरमेतादृशे कोष्ठके [ ] स्थाप्यते ।

३. यस्य ग्रन्थस्य नाम न लभ्यते तस्य परिचयोऽत्रैतादृशे कोष्ठके { } स्थाप्यते ।

१.

ग्रन्थनाम- अनुजात्मनन्दिनी

पत्रम्	नैपालकम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१३
आकारः	१३ × ५.६[१०]	**ग्रन्थावस्था**	पार्श्वभागे जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	४		

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरवे शिवाय जगदीश्वराय नमः ।।

शिवं शिवां विनायकं प्रणम्य कृष्णसूनुना ।
विलोक्य जातकं मुदा कृतानुजात्मनंदिनी ।।१।।
शकेऽक्षविश्वैः १३५ सहितं नृपस्य श्रीविक्रमार्कस्य शकादिकालः ।
पुनः शकेंकाद्रिकुराम ३१७९ युक्तं कलिप्रवेशाद्धयनप्रमाणं. ।।२।।
कलेः खखाभ्राभ्रगजाष्टबाणेषुगोनिशीशैः १९५५८८०००० सहितं प्रमाणं ।
विधेर्दिनेस्मिन्खलु सौरमानात्सृष्ट्यादितो भुक्तसमप्रमाणं ।।३।।

अन्तिमं वाक्यम्

प्राक्संधितोल्पः खचरोग्रभावे तद्भावके चापरसंधितोल्पः ।
पराधिकः स्याद्रविणाख्यभावे संध्यंकतुल्यो विफलो ग्रहेन्द्रः ।२५।
द्विपत्सप्तमे खे जलस्थं चतुष्पत्सुखे कीटकंके. विशोध्यर्तुभार्कात्. ।
च्युतं षट्विभक्तं कभावादिकानां बलं स्यादिति श्रीमणित्थस्य वाक्यं. ।।२६।।

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायामनुजात्मनन्दिन्यां । त्रिप्रश्नादिभावान्त्यसाधनाधिकारः ।३।।

विशेषः- प्रथमपत्रस्याग्रिमभागेऽनध्यायविषयो लिखितोऽपरेणैव ।

---

१०. अस्मिन् निबन्धे मूलग्रन्थस्य मानमङ्गुलानुसारि वर्तते ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२.

ग्रन्थनाम- अभिनवमकरन्दः

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** १६
आकारः १५ × ६.१ **ग्रन्थावस्था** सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या १२

आदिवाक्यम्

श्रीगुरुगणेशाभ्यान्नमः ।

श्रीसूर्यसिद्धान्तमतेन काश्यां पञ्चाङ्गपत्रं मकरन्दनाम्ना. ।
कृतं च तत्स्पष्टतरं तथापि स्वल्पान्तरं कालवशादुपेतम्. १
अतोऽर्कसिद्धान्तमतं समीक्ष्य नेपालभूपालकराजधान्याम्. ।
लक्ष्मीपतिर्वास्तविकं तनोति तिथ्यादिपंचाङ्गमतीव शुद्धं. २
तुष्यन्तु बुद्ध्वा गणितागमज्ञाः सिद्धान्तसिद्धं गणितं किलेदम्. ।
अज्ञानतो मां प्रहसन्त एव यान्तु प्रतोषं खलु दुर्विदग्धाः ३
कालेन वैरस्यमुपागतं यन्निपानजं वार्न बुधा पिबन्ति. ।
संस्कृत्य तच्छुद्धतरं विधिज्ञा मिष्टं जलं सत्पुरुषाः पिबन्ति ४।।
सिद्धान्तसद्वासनाभिनवविकचतामरसमकरन्दे तिथिकन्दे नेपाले देशान्तरं घट्यादि.

अतः प्रभृति सारिण्यः सन्ति ।

विशेषः- षष्ठपत्रे एक (क) पृष्ठ एव लिखितम् । ६, ८, ९ पत्रेषु हरितालेन लिप्तं नास्ति ।

३.

ग्रन्थनाम- अष्टकवर्गसाधनम्

पत्रम् नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** ११
आकारः १४.८ × ६ **ग्रन्थावस्था** सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या १०

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरवे दक्षिणामूर्त्तये नमः ।

परापरेशं परमात्मरूपं निधाय चित्तेऽखिललोकतुष्ट्यै ।
लक्ष्मीपतिर्दैववविदां वरिष्ठोऽष्टवर्गसंसाधनकं करोति. ।।१।।

अथाष्टवर्गसाधनार्थं प्रथमतः कल्पितमिष्टलग्नं तद्वशात्कुण्डली ततः स्वादर्कप्रथमायेति प्रसिद्धरीत्याष्टवर्ग-चक्राणि ।। सूर्यादीनाम् ।। ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अन्तिमं वाक्यम्

चतुरधिकत्रिंशत्या भवेत्तथा सर्वसंपत्तिः ।।
सिद्धिं सर्वार्थानामेकाधिकवृद्धितो बुधैर्ज्ञेया. ।।
रसशररेखायावत्फलमुत्कृष्टमष्टवर्गजं कथितं ।।
दैवं विचार्य पु(पुं)सां रचनेन शुभाशुभं ब्रूयात्. ।।

विशेषः- दशमं पत्रं नास्ति । ९ पश्चात् ११ इति लिखितम् ।

४.

ग्रन्थनाम- उदयान्तरवादः

पत्रम्	भारतीयम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१४
आकारः	१५ × ५.५	**ग्रन्थावस्था**	जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	३		

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरुगणेशाभ्यान्नमः ।। अथ यत्सिद्धान्तशिरोमणौ भास्कराचार्येण. ।
अहर्गणो मध्यमसावनेन कृतश्चलत्वात्स्फुटसावनस्य. ।
तदुत्थखेटा उदयान्तराख्यकर्मोद्भवेनोनयुताः फलेन. १
लंकोदये स्युर्नकृतास्तथाद्यैर्यतोन्तरं तच्चरमल्पकं च. ।
मध्यार्कभुक्ता असवो निरक्षे ये ये च मध्यार्ककलाः समानाः २
तदंतरं यत्स्फुटमध्ययोस्तु द्युपिण्डयोः स्याद्विवरं गतिघ्नं. ।
भक्तं द्युरात्रासुभिराप्तलिप्ता हीना ग्रहाश्चेदसवोल्पकाः स्युः ३
तदन्यथाद्यास्तु निजोदयैश्चेद्भुक्ता सुपूर्वं विहितं तदानीम्. ।
कृतं यथा स्याच्चरकर्ममिश्रं कर्म ग्रहाणामुदयान्तराख्यमिति

पद्यैः पूर्वाचार्यैरनुक्तं स्वबुद्ध्योदयान्तराख्यं कर्मोक्तं. । तस्यायमाशयः । अनुपातस्य नियतैकविषयत्वादनुपातसिद्धोऽहर्गणो मध्यम एव न स्फुटः । स्फुटसावनस्यैकरूपत्वाभावादनुपातेनाऽसाध्यत्वात्. मध्यमाहर्गणेनाऽऽनीता ग्रहा न लंकामध्यार्कोदयकालिकाः ग्रहाणां लंकामध्यार्कोदयकालिकत्वसिद्धये तूदयान्तराख्यं कर्म पूर्वाचार्यानुक्तत्वेपि ग्रहेष्वावश्यकं. बहुप्रयाससाध्यत्वात्स्वल्पान्तरत्वाच्च नोक्तं पूर्वैः । तच्चैवं मध्यार्कभुक्तासूनां कलानां च यदन्तरं तेन गुणिता ग्रहगतिरहोरात्रासुभक्ता कलाद्यमुदयान्तराख्यं. तेन मध्यार्ककलानामूनाधिक्यवशेन ग्रहा युतोनाः कार्याः लंकामध्योदयार्के स्युरिति. तदार्षग्रंथेष्वनुक्तत्वादाधुनिकैरनादृतत्वादसत्प्रतिभाति. युक्त्या प्रतिपादितत्वात्सच्चेति विप्रतिपत्तिः ।। ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अन्तिमं वाक्यम्

इति भास्करोक्तोदयान्तरविप्रतिपत्तिनिरूपणम्. ।।

उदयान्तरसद्भाववस्तु सल्लिखितं मया ।
लीलानाथावलोकार्थं काश्यां त्र्यब्ध्यद्रिभूशके. ७
लंकाधिकारभदिनानुमिती कलाद्यं नैवायनांशमय आयनसुस्थितिर्वा. ।
मध्यद्वयान्तरगतिर्नचलाप्रवृत्तौ हारस्य संस्कृतिरतोप्यधिका सकृन्न. ८
सूर्योदयद्वयमनित्यमहोगतीनां संख्यागणे यमपि मध्यगतिस्त्वनित्या. ।
अर्कस्य सायनकलास्वनुपातयुक्त्या नित्या गतिर्भुजफलेन समं सुखार्थं ९
लंकापदं न चैवास्ति न नक्षत्रस्य साधनं. ।
न चास्त्यवयवैर्युक्तः कथं मध्यमता गणे १०
अनैत्यकप्रसंगाच्च गतिसंख्यानके स्वतः ।
स्वमानपूर्त्तौ जातत्त्वान्मध्य एवास्त्यऽहर्गणः ११
स्फुटसंख्या न भिन्नास्ति कालोऽस्त्वायनपाततः ।
वास्तवं भिन्नमेवास्ति न तत्कर्मणि साधुत्ता. १२
वस्तुसत्गतिभेदेन सायनार्कग्रहेण च. ।
अयनेनाविकारेण गतिकर्म सदैव हि १३
मध्यो मध्यगतिर्न स्याद्वासरस्य प्रवर्त्तनं. ।
उदयांतरसापेक्ष्यमपि स्यात् किं वृथा श्रमः १४
कल्पितत्वाद्गतेः सिद्धिः कल्पिते सावने भवेत्. ।
नात्रास्ति लंकोदयिकार्कोदयादेव युज्यते. १५
इष्टलंकामध्यमार्कोदयेऽदादूर्ध्वमृक्षजं. ।
तेनोभयमिति साग्रो सावनो द्युगणो भवेत्. १६
तत्रानुपातजो मध्यो गणो मध्यगणो भवेत्. ।

५.

ग्रन्थनाम- कालार्णवदीपिका

पत्रम् नैपालकम्
आकारः १४.९ × ३.७
पत्रसङ्ख्या १२
प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः १२
ग्रन्थावस्था पार्श्वभागे जीर्णा अपूर्णा च

आदिवाक्यम्

श्रीगुरवे नमः ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अव्यक्तानंतरूपाय कालेशाय निरात्मने. ।
स्थित्योत्पत्यंत्यरूपाय शिवाय शूलिने नमः ।।१।।
श्रीमद्गोरक्षकाख्ये नृपतिनिलये सर्वसिद्धांतसारं
तत्तत्वं श्रीगुरूणां वदनकमलात्संगृहीतं तु येन. ।
स श्रीमत्केशवाख्यो गणकमुकुटस्तत्सुतः काशिनाथो
गोले सुज्ञोऽर्थवेत्ता गणककुशलः सूर्यसिं[सि]द्धांतवेत्ताः ।।२।।
तस्यात्मजो गणितकारणतत्त्ववेदी श्रीपार्वतीपतिपदाम्बुजदत्तचित्तः ।
रत्नेश्वरो गणकमण्डलनायकेशस्तस्यात्मजो गणितसारविचारदक्षः ।। ३।।
कृष्णानन्दः सर्वसिद्धांततत्वं गोलं कालं खेचराणां गतिं च. ।
वेत्ताः श्रीमत्पार्वतीवल्लभस्य पादाब्जे वै दत्तचित्तो द्विजेशः ।।४।।
तस्यात्मजः श्रीगुरुभक्तचित्तो लक्ष्मीपतिर्मन्दमतिः शिवेशं ।
प्रणम्य[६] कालार्णवदीपिकेयं करोति विद्वज्जनवर्य्यतुष्ट्यै. ।।५।।

अन्तिमं वाक्यम्

अत्रापि पुनः संस्कारमाह. ।

स्पष्टार्कांतरगतिनोनितं युतं भं. योगं तद्दलमथवा तिथि(थिं) च योगम्. ।

इति शास्त्रांतरात्. । नक्षत्रं स्पष्टार्कांतरगतिना. २।१८ युक्तं ७।१२ स्पष्टार्कांतरगत्यार्द्ध ११९ तिथिभियु(र्यु)क्तं ६।२७ योगाकं युक्तं २।२१।

भं योगं तिथिमथवा विहीनकाले पूर्वाकाद्दलवकं [पूर्वाकाल्लवकं] सुमध्यदेशे. ।

इति वचनात्.

वृद्धांकम्. हीनांकं. स्पष्टार्कगत्यार्द्धेन युक्ता ५।४१ तिथिः नक्षत्रं ३।५७ योगं ७।३९।। अस्मिं चरदेशांतरस(सं)स्काराहा(र्हा) रक्षराज्ये तिथिनक्षत्रयोगानां ह्रासावृद्धि. ।

(३।५७)

ति	न	यो	ति	न	यो
६	७	२	५	३	७
२७	१२	२१	४१	५७	३९
ति	न	यो	ति	न	यो
५	६	२	५	४	७
२७	४२	१८	५२	१८	१२

६. पञ्चमपद्यस्य तृतीयपादे पूर्वं नम्याथ लिखित्वा पश्चात् प्रणम्य इति संशोधितम् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायां कालर्णवदीपिकायां प्रथमोल्लाशः ।। समाप्तः ।।

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायां कालार्णवदीपिकायां दिङ्नक्षत्रराशिग्रहोपपत्तिर्द्वितीयोल्लाशः ।। ।।

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायां कालार्णवदीपिकायां पंचांगोपपत्तिश्चंद्रविबभागातिथिनक्षत्रयोगादि-कौशल्यं तृतीयोल्लाशः ।। ।।

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायां ग्रहदेवतागतिवर्णनं वक्रमार्गयोरस्तोदययो कारणोपदेशाख्यं चतुर्थो-ल्लाशः ।।

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायां कालार्णवदीपिकायां ग्रहणलक्षणं नाम पंचमोल्लाशः ।।

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजविरचितायां खगोलचक्रस्थितग्रहनक्षत्राणां विशेषराशिविशेषाख्यः षष्ठोल्लाशः ।।

विशेषः- अत्र प्रथमादिषष्ठोल्लासपर्यन्तं पुष्पिकावाक्यानि सन्ति । खण्डितत्वादस्मिन् पुस्तके सप्तमोल्लासस्या-ल्पांशो विद्यते ।

६.

ग्रन्थनाम- केशवार्कपद्धतिसारः

पत्रम्	नैपालकम्	**पङ्क्तयः**	१४
आकारः	१४ × ६	**पत्रावस्था**	पार्श्वभागे जीर्णा अपूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	१		

श्रीगुरुगणेशाभ्यान्नमः ।। ।।

लक्ष्मीपतेः पदद्वन्द्वं नत्वार्कादिग्रहान्मुदा. ।
केशवार्कोक्तपद्धत्यां किंचित्सारं ब्रवीम्यहम्. ।। ।।

ग्रंथादौ मंगलमाचरणीयमिति शिष्टाचारात्स्वेष्टदेवतानमस्कारपूर्वकस्पष्टग्रहलग्नसाधनमाह.

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहा-
न्कुर्वे जातकपद्धतिं स्फुटतरां ज्योतिर्विदां प्रीतये. ।
यंत्रै स्पष्टतरोत्र जन्मसमयो वेद्योत्र खेटः स्फुट्य
यत्पक्षे हि घटंत उद्गम इहास्तर्क्ष सषड्गः स च. ।।१।।

नत्वा इति. जातस्येदं जातकं. जन्मान्तरार्जितसदसफ(त्फ)लनिरूपकशास्त्रं यववादरायणादिभिरुक्तं. तत्र यानि भावदृष्टिबलायुर्दायदशादीनि. तेषां पद्धतिमार्गस्तम्. । यंत्रैः गोलो नाडीवलयं यष्टिः शंकुर्घटीचक्रं. । चापं तूर्यफलकं धीरेकं पारमार्थिकं यंत्रमित्यादिभिः स्पष्टतरो जन्मसमयो वेद्यः अत्र काले खेटः स्फुट्यः साध्याः

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यत्पक्षे यद्गणितशास्त्रात् हि घटंते. दृक्तुल्यत्वं गच्छंते. इहास्मिं काले उद्गमो लग्नं साध्यं सिद्धान्तादिग्रंथात् सषड्भः स षड्राशियुक्तं लग्नं अस्तर्क्षं सप्तमभवनं स्यात्. शेषं स्पष्टार्थम्. । तथा च श्रीपतिः

ज्ञेयोत्र प्रथमं हि जन्मसमयश्छायादियंत्रैः स्फुटं
तत्कालप्रभवा विलग्नसहिताः कार्यास्तन[त]श्च ग्रहाः ।
सिद्धान्तोक्तपरिस्फुटेपकरणैस्ते चासकृत्कर्मणा
भावाः खेटदृशो बलानि च ततस्तेषां विचिन्त्यानि षडिति. ।।१।।

अथ नतोन्नतसाधनपूर्वकदशमलग्नानयनमाह.

रात्रेः शेषमितं युतं दिनदलेनाह्नो गतं शेषकं
विश्लेष्यं खलु पूर्वपश्चिमनतं त्रिंशच्च्युतं चोन्नतम् ।।
यत्पूर्वोन्नतषड्भयुक्तरवितः पश्चान्नतादित्यतो
यल्लंकोदयकैश्च लग्नमिव तन्मध्यं सषड्भं सुखम्. ।।२।।

रात्रेरिति. रात्रेः शेषं दिनदलेन युतं पूर्वनतं रात्रेः इतं गतं दिनदलेन युतं परनतम्. एवं अह्नोः गतं दिनदलेन विश्लेश्यं पूर्वनतं अह्नोः शेषकं दिनदलेन विश्लेष्यं पश्चिमनतं स्यात्. त्रिंशच्च्युतं नतमुन्नतं स्यात्. तथा च श्रीपतिः

मध्याह्नांशुमतो य एव विवरे कालः स उक्तो नतः
सोप्यभ्राग्निपरिच्युतो रविनिशा मध्यान्तरे चोन्नतः ।
मध्याह्नात्पतिते तु वासरगते स्यात्प्राक्कपालं नतं
यातेह्नि द्युदलोनिते पुनरिदं प्रत्यक्कपालं नतम्. ।।
रात्रेः शेषे गते वा भवति हि समये जन्म चेत्तद्घटीभिः
संयुक्तं वासरार्द्धे नतमिति गदितं पूर्ववत्प्राक्च पश्चात् ।
तस्मादेवं स्फुटार्कादुदिततरनतः स्वोदयैरिष्टकाला-
ल्लग्नं कुर्यात्सषड्भं तदिह सुगणकैरस्तलग्नं निरुक्तमिति. ।।

श्रीधरः

मध्याह्नसूर्ययोर्मध्ये कालो य स नताह्वयः ।।
अर्धरात्र्यर्कयोरेवमुन्नताख्यं प्रकीर्त्ति(र्त्ति)तं . ।।
दिनार्धं दिनयातोनं दिने पूर्वनतं मतं. ।
यातं दिनदलेनोनं अपरं च नतं दिने. ।।
रात्रिशेषे गते वापि दिनार्धेन युतं नतं. ।।
प्राक्पश्चाच्च नतं त्यक्त्वा त्र्यंश

विशेषः- ग्रन्थोऽयं विशिष्ट इत्यनुमीयते ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

७.

ग्रन्थनाम- खड्गखर्परयोगव्याख्या

पत्रम्	नैपालकम्	**पङ्क्तयः**	१८
आकारः	१३.९ × ६	**पत्रावस्था**	जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१		

श्रीमद्गुरवे नमः ।

श्रीगणेशं नमस्कृत्य गुरूक्तिगुरुयुक्तिभिः ।
खड्गखर्परयोगस्य व्याख्यामत्र करोम्यहं. ।
रौद्रे शरीरं दिशि भे च पात्रं षड्विंशकर्त्री भुवि लग्नकाले. ।
तिथिप्रयोज्यं वसुभिर्विभक्तं प्रदक्षिणं दक्षिणतोपि काले १

अथ रुद्रयामलोदितास्य पद्यस्य व्याख्या. ।। रौद्रे शरीरमिति. ।।१।। अस्यार्थः रौद्रे शरीरं दिशि भे पात्रं. षड्विंशकर्त्री लग्नकाले भुवि वाच्यमिति वाक्ययोजना. तिथिप्रयोज्यमिति शरीरपात्रयोर्विशेषणं. वसुभिर्विभक्तमिति सर्वत्र काले विचार्य काले दक्षिणतः प्रदक्षिणं यथा स्यात्तथा वक्तव्यमित्यन्वयः । रौद्र इति रुद्रशब्देन भूबलान्तस्था रौद्री भूर्लक्ष्यते. । तल्लक्षणम् नरपतिजयचर्य्यायां. ।

नैर्ऋत्यादिभ्रमो वामो तुर्य्ये तुर्ये दिगष्टके. ।
चैत्रादिमासगा रौद्री जयदा पृष्टदक्षिणे. ।

त्रिकालरुद्रा भूर्वा. तल्लक्षणं नरपतिजयचर्यायां.

चैत्रादिपूर्वतः सव्ये चतुर्दिक्षु त्रयं त्रयं ।
त्रिकालरुद्रभूम्येषा जयदा पृष्टदक्षिणे. ।।

रौद्रीचक्रं यथा.

पू

	श्रा. ४	का ७	ज्ये २ मा १०
उ	वै. १ पौ ९	रुद्रभू.	भा ५
	आ ६	आ ३ फा ११	चै १२ मा ८

प

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

त्रिकालरुद्रभूचक्रम्.

	चै. १२ वै १ ज्ये २	
पौ ९ मा १० फा ११	त्रिकालरुद्रभू.	आ ३ श्रा ४ भा ५
	मा ८ का ७ आ ६	

उभयोश्चक्रयोः संकलनात्. भाद्रे दक्षिणस्यां पौषे उत्तरस्यां रुद्रोतो भाद्रे दक्षिणदिग्यात्रा पौषे उत्तरदिग्यात्रा च समरोत्सुकैर्न कर्त्तव्या इति. । अतः रौद्रे शरीरं ज्ञेयम्. । दिशि भे. पात्रं खर्परं ज्ञेयं. । दिक्भानि. ।

कृत्तिकादि सप्त पूर्वे मघादि सप्त दक्षिणे. ।
मैत्रादि सप्त वारुण्यां वस्वादि सप्त चोत्तरे.

कृत्तिकादिसप्तसु भेषु प्राक् खर्परम्. । मघादिसप्तसु नक्षत्रेषु दक्षिणस्यां खर्परम्. । मैत्रादिसप्तसु पश्चिमस्यां खर्परम्. । धनिष्टादिषु सप्तसु उत्तरस्यां खर्परमिति. एवं शरीरं खर्परं च ज्ञात्वा कर्तृज्ञानोपायमुच्यते. । षड्विंशकर्त्री इति. । अत्र षट्विंशशब्देन षड्विंशदृगाणो गृह्यते. । तेन नवमभावस्य मध्यद्रेष्काणं कर्त्री इत्यर्थः । अत्र कर्त्रीशब्देन भाषया आरीत्युच्यते. । खड्गखर्परयोः साहचर्य्यात् कर्त्रीशब्देन खड्गस्य ग्रहणम्. ।। भुवि लग्नकाले भूशब्देन भूवृत्तस्य ग्रहणं. तेन भूवीति भूवृत्ते. लग्नो यः कालस्तस्मिनित्यर्थः । तेन भचक्रक्षितिजवृत्तयोः संयोगो लक्षते. । तयोः संयोगः प्राक्परतश्चोभयत्रानयोर्मध्ये कस्य ग्रहणंमिति चेत्प्राक्संयोगादृश्यत्वं. अपरसंयोगाद् दृश्यत्वमित्यतः सहचरितस्यैव ग्रहणमिति न्यायात् प्राक्संयोगस्य ग्रहणं तेनोदय लेख्यमि(त्य)त्यर्थः । अत एवोक्तं राशिनामुदयो लग्नमिति. । तेन लग्ने रौद्रे दिशि भे तिथिर्वर्त्तमाना तिथिस्तया योज्यं वसुभिरष्टाभिर्विभक्तं. अष्टभिर्भागमपहृत्य शेषं ग्राह्यमित्यर्थः । तस्माद्दक्षिणतः प्रदक्षिणं यथा स्यात्तथा काले विचार्य्य काले शरीरं पात्रं कर्त्रा च विज्ञैरूहनीयम्. रौद्रे द्वाविंशद्रेष्काणे शरीरं तिष्ठति. तदुक्तं जातकेपि द्वाविंशः कथितस्तु सूरिभिरिति. । दिशि भेऽष्टपंचांशांशे यो राशिस्तस्मिन् पात्रं तिष्ठति. । षड्विंशकर्त्री षड्विंशद्रेष्काणे खड्गः । एवं द्रेष्काणवशात्खड्गशरीरयोरवस्थानं. नवांशवशात्खर्परावस्थानं ज्ञात्वा. मनसि दृढीकृत्य विचार्य काले यल्लग्नं तत्र तत्कालतिथिं संयोज्याष्टभिस्तष्टे तेषां खड्गशरीरखर्पराणां तात्कालिकावस्थानं ज्ञेयम्. । एवं नैसर्गिकं स्थानं तात्कालिकं स्थानं च ज्ञात्वा उभयोः खड्गखर्परयोः यत्र यु(ग)पद्योगस्तत्र यत्नतः शरीरावस्थानं न कार्यमिति. दैववशात्संयोगे तत्क्षणाद्देहत्यागः स्यादिति श्लोकार्थः १

८.

ग्रन्थनाम- {चक्रव्याख्या}

पत्रम्	नैपालकम्	पङ्क्तयः	४८
आकारः	१४ × १२	पत्रावस्था	पार्श्वभागे जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१		

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

विशेषः

तत्र युद्धसम्भवासम्भवत्वज्ञानार्थमंशसंघट्टनचक्रं राशिसंघट्टचक्रं भावसम्बद्धविषयाणां द्वादशारचक्रं द्रेष्काणतुम्बुरावर्तवेधचक्रं राशितुम्बरुचक्रमंशभेदेन सम्पातचक्रं च निर्माय तद्विश्लेषणाधाराश्च प्रस्तुताः।

९.

ग्रन्थनाम- जन्मर्क्षनामविवेकः

पत्रम् नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** १५
आकारः १३ × ५.८ **ग्रन्थावस्था** सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या ४

आदिवाक्यम्

श्रीशं गणेशं दिनपं महेशं वागीश्वरीं स्वीयगुरुं प्रणम्य.।
जन्मर्क्षनामर्क्षविवेकतत्वं तनोति लक्ष्मीपतिशर्मनामा १
अथ जन्मर्क्षम्.। जन्मनि चन्द्राधिष्टितर्क्षं जन्मर्क्षम्. तत्प्रमाणं।
यस्य जन्मनि यद्राशौ वर्त्तते हिमदीधितिः।
स जन्मराशिर्विज्ञेयः सर्वं तेनैव चिंतयेत्.॥

अन्तिमं वाक्यम्

लोकेपि. यो यन्नाम्ना गार्हस्थ्यं व्यवहरति तन्नाम त्यक्त्वा नामान्तरं स्वीकृत्य तुरीयाश्रमधर्मानुष्ठाने तिष्ठत्येक एव.॥। आश्रमभेदे नामभेदं सोपि गुर्वाचार्य्यादिकल्पितो न स्वकल्पितः स्वेच्छया पूर्वनामत्यागे दोषदर्शनात्.॥

विशेषः- पत्रद्वये एकतो हरितालेन लिप्तं पत्रद्वये तु पार्श्वद्वय एव हरितालेन लिप्तं वर्तते।

१०.

ग्रन्थनाम- जन्माधानकालनिरूपणम्

पत्रम् भारतीयम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** कपृष्ठे १०, खपृष्ठे १२
आकारः ११ × ५.६ **पत्रावस्था** सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या १

जन्मचन्द्रः ७।०।५७।६ आधानलग्नं ७।०।५७।६ जन्मलग्नं १०।११।३१।२९ आधानचन्द्रः १०।११।३१।२९ यदाधाने लग्नं तज्जन्मनि स्पष्टेन्दुः यदाधाने स्पष्टेन्दुस्तज्जन्मलग्नं. यज्जन्मनि स्पष्टेन्दुस्तदाधान-लग्नम्. यज्जन्मलग्नं तदेवाधाने स्पष्टेन्दुर्भवतींति सिद्धांतोतः जन्मनि स्पष्टेन्दू संपाद्य. आधानकालिके चन्द्रलग्ने

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ज्ञेये. अथवाधानकाले लग्नेन्दू संपाद्य जन्मकालिके चन्द्रलग्ने ज्ञेये इति. अत आह.

१ निधानेंगविधू स्यातां सूताविन्दूदये यतः .
ताभ्यां तौ तेथ वाताभ्यां यथा स्यातां तथा चरेत्. १ ।

निधाने. अंगविधू सूतौ इन्दूदये स्याताम्. यतः यद्धेतोः ताभ्यां सूतीन्दूदयाभ्यां तौ निषेकांगविधू. अथवा ताभ्यां निषेकांगविधुभ्यां. ते. सूताविन्दूदये यथा स्यातां तथा आचरेदित्यन्वयः ।। उदाहरणंमुद्दिष्ट निशेकाज्जन्मकालज्ञानार्थं. शाके १६८४ ज्येष्ठकृष्णाष्टम्यां रवौ ३१।५३ परतो नवमी धनिष्ठानक्षत्रघ. ८। २१ परतः शततारका. ऐंद्रयोगघ. २९।४६ परतो वैधृती तत्कालिकतैतिलकरणे एवंविधपंचांगदिने सूर्योदयाद्गतघटी ३२ पलेषु १७ दिनशेषपलेषु ५२ आधानं. तत्र चरं ९४।२४ दिनमानं ३३।९ भभुक्तघ. २३।५६ भभोग ६६।२२ अहर्गणः कलेः १७७६२८८ अयनांशाः १८।५६।४७ सू. १।५।२६।२१ ग ५७।३६ चंद्रः १०।११।२८।५० ग ७२५।४ लग्नं ७।०।५५।९ एतस्मिन्निसिक्तस्य गर्भस्य जन्मनि चंद्रः ७।०।५५।९ लग्नं १०।११।२८।५० इदृशयोरिन्दुलग्नयोः कदा योगस्तज्ज्ञानार्थं तिथिपत्रिकामवलोक्य निष्पन्नं दिनादिकं. शाके १६८४ चैत्रकृष्ण-पंचम्यां शुक्रे घ. २६।३९ परतः षष्ट्यां तिथौ स्वातीनक्षत्रघ. १०।५६ परतो विशाखानक्षत्रे व्याघातयोगे घ. ५१।१८ परतो हर्षणयोगे त्तत्कालिकवणिक्करणे. एवंविधपंचांगदिने सूर्यार्द्धमण्डलोदयाद्गतघटी ५८ पलेषु २७ जन्मः तत्र चरं ३२ दिनमानं २८।५६ भभुक्तघ. ४७।३१ भभोगः ५७।५१ अहर्गणः कलेः १७७६५८० अयनांशाः १८।५७।३१ सू. १०।२४।९।७ ग ६०।५ चं. ७।०।५५।१२ गतिः ८२ ९।४४ लग्नम् १०।११।२८।५५ अत्र आधानेन्दुतुल्यं लग्नम्. तल्लग्नतुल्यमिन्दुश्च जातमतोस्य गर्भस्यास्मिन्नेव समये जन्म इति राद्धांतः अथैवं निषेकाज्जन्मकाले ज्ञाते गर्भाधानप्रसवकालान्तरदिनार्थं. सांगाहर्गणयोरन्तरं २९२।२६।१० त्रिंशद्भक्ते जाता मासा ९ दिनानि २२ घट्यः २६ पलानि १० स्पष्टतराणि. अथ जन्मकालादाधानकालज्ञानार्थं जन्मकालिकौ लग्नचंद्रौ संपाद्य एवमाधानकालं साधनीयम्. ।। ७ ।

इत्थं जन्माधानतो जन्मतो वाधानं चोक्तं शास्त्रदृष्ट्या मया यत्.
गुप्तं गोप्यं मत्कुलोत्थैः सुपुत्रैर्देयं कालं साधियित्वार्थसिद्धयै १
पुत्रादन्यत्र नो वाच्यमेतच्छ्रीमद्गुरोर्वचः ।
अतस्तुभ्यं मया प्रोक्तं शास्त्रविक्षेदभीतितः । ७ ।।

पुष्पिकावाक्यम्

इति दैवज्ञशिरोमणिश्रीमल्लक्ष्मीपतिशर्मकृतं जन्माधानकालनिरूपणम्. ७

११.

ग्रन्थनाम- जातकसुधा

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्	प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः	१४
आकारः	१५.५ × ६	ग्रन्थावस्था	जीर्णा अपूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	५		

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरुगणेशाभ्यान्नमः ।।

वामांकस्थगीरीन्द्रजं गणगणेशैः स्तूयमानं परं
श्रीचिन्तामणिबीजरूपमखिलब्रह्माण्डभाण्डोदरम्. ।
ध्यात्वा तन्मयभावभावितमना लक्ष्मीपतिर्दैववि-
द्विप्रेंद्रः प्रकरोति जातकसुधाधारां श्रमोन्मूलिनीम् ।।१।।
खखाभ्रदन्तोदधिभि ४३२००० र्वेदवह्न्यश्विभू ४।३।२।१ गुणैः ।
युगांघ्रयः क्रमेण स्युस्तेषां योगे महायुगम्. ।।२।।
सुसौऽक्षमानगै[युगैः क्षमानगै]र्मानं मनोस्तत्तिथिसंगुणम्
अथवा युगमानं खशतघ्नं कल्पमानकम्. ।।३।।
नवाद्रिचन्द्राग्निगजेभबाणेषुगोनिशीशैः १९५५८८३१७९ सहितः शकाब्दः ।।
मनुष्यमानागतसौरमाने सृष्ट्यादिकालाद्गतवत्सराः स्युः ।।४।।
अभीष्टकालोद्भवतारकाया या भुक्तनाड्यः खरसैर्विनिघ्नाः ।
अभीष्टतारागतगम्यनाड्योर्योगेनभक्ताः स्फुटभुक्तनाड्यः ।।५।।
भुक्तर्क्षदण्डाः खखनाग ८०० निघ्ना इन्दोः कलाद्याः घटिका भवंति. ।।
कलाखतर्कै ६० विहृतांशकाद्या त्रिंशद्विभक्ता खलु भादिखेटः ।।६।।
खाभ्राष्टगुणितात्खांगात् ४८००० भमानाप्तेन्दुजा गतिः ।
मानाप्तं खनखत्र्यब्धि ४३२०० तिथेः सार्कजवा च सा ।।७।। ❀

इतः पश्चात् कोष्ठकप्रदर्शनेनायनांशानयन-सगतिकसूर्यचन्द्रानयन-भुक्तनक्षत्राधारेण सगतिकस्पष्टचन्द्रानयन-सायनग्रहाधारेण दिनार्धानयन-सायनार्कात्सायनलग्नानयन-सायनलग्नादिष्टघट्यानयनविधयश्च प्रदर्शिताः । तत्क्रमे नेपालदेशसम्बद्धलग्नानयनार्थं पलभाया अङ्गुलादिकं प्रमाणं ६।१२ न्यस्तं परमधुना तस्याः प्रमाणं ६।१८ मन्यते तथैव वर्तते च । यथा जातकसुधायां तृतीयपत्रस्थं वाक्यम्– **षडंगुलद्वादशव्यंगुलपलभायां नेपालदेशे लग्नानयनार्थं न्यासोयम्.**

अन्तिमं वाक्यम्

त्रिंशांशपा भौमयमेज्यवित्सिता बाणेषुनागागशरांशकेषु ते. ।।
ओजेनुलोमात्समभे विलोमतो होरागमज्ञा जगदुश्चिरन्तनाः ।।४।।

।। इति सप्त वर्गाः ।। ।।

अथ निसर्गमित्रामित्राणि ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१२.

ग्रन्थनाम- दशाफलाध्यायः

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** १४
आकारः १५ × ६.२ **ग्रन्थावस्था** पार्श्वभागे जीर्णा अपूर्णा च
पत्रसङ्ख्या ३

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरवे दक्षिणामूर्त्तये नमः । अथ दशाफलाध्यायः । ७ ॥

षडा ६ दित्ये दशे १० न्दौ च सप्त ७ वर्षाणि मंगले ।
अष्टादश १८ तथा राहौ षोडशै १६ व बृहस्पतौ. । १
एकोनविंशतिर्मन्दे बुधे सप्तदशैव च. ।
सप्त वर्षाणि केतौ च विंशतिर्भार्गवे मता. । २
कृत्तिकामवधिं कृत्वा भरण्यवधिगण्यते. ।
सप्तविंशति ऋक्षे तु यत्र भे जन्म जायते. ।
तमब्दमादितः कृत्वा कर्त्तव्या गणना बुधैः ।
जन्मर्क्षगतनाडीघ्नं परायुः खग्रहैर्भजेत्. ।
लब्धं परायुषः शोध्यं शेषमायुः स्फुटं भवेत्. ४
वर्षमासदिवसाः स्फुटयायुषो वह्निपंचदशखाग्निताडिताः ।
मूलया स्वदशया पुनर्गुणाः स्युः क्रमाद्दिनघटीपलान्यतः ५
प्रांततः खरसषष्टिखत्रिकद्वादशाभिविनिभाजितस्ततः ।
लब्धमूलविनिपात्ततः स्फुटा स्युर्दशांतरखगस्य मौलिकाः ६

दशापाके तु. ।

जन्मर्क्षगतनाडिघ्नमाद्याब्दं षष्टिभाजितं. ।
स्वाब्दात्प्रपात्प पूर्वस्थग्रहदायाब्दकः स्फुटः ७

अथ सूर्यदशाफलं. ।

राजशत्रुभयं मृत्युरर्थहानिः पितुर्मृतिः ।
अक्षिरोगः शिरोरोगः सूर्यस्याद्यदशाफलं. ॥

अन्तिमं वाक्यम्

अग्निभीतिजलेभि

विशेषः-प्रथमपत्रस्याग्रिमभागे मेषादिराशीनां घातादीनि त्रीणि चक्राणि लिखितानि । अन्तिमं पत्रं पृथग् लिखितम् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१३.

ग्रन्थनाम- दुर्गार्चनकल्पतरुः

पत्रम् नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** ७
आकारः १६.५ × ६ **ग्रन्थावस्था** समीचीना पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या ८९

ग्रन्थरचनासमयः शाके १७१५ आश्विनशुक्लद्वितीयायां रवौ स्वातिनक्षत्रे वैधृतियोगे वालवकरणे

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरुगणेशाभ्यान्नमः ।। ।।

सच्चिदानन्दरूपाय साक्षिभूताय कर्मणां ।।
लिङ्गत्रयविशिष्टाय नमोनन्तैकमूर्त्तये ।।१।।
अद्वितीयमजं शुद्धं द्वित्रा इत्यपि वानिशं ।।
बहुधा यद्वेदगीतं तस्मै कस्मै नमो नमः ।।२।।
श्रीमच्छ्रीकृष्णपादाम्बुजयुगभजनासादितानेकविद्या-
शौर्य्यौदार्य्याद्युपेतः क्षितिपकुलमणिः सत्प्रतिज्ञः समालः ।।
वीरः श्रीकृष्णवर्मा रिपुदलनकरालोत्रिगोत्रवतीर्णः
स प्राणेशोस्ति कृष्टिर्विबुधजनपरित्राणसंतर्पितार्थः ।।३।।

अन्तिमं वाक्यम्

पक्षे रूपघने पदेऽस्य दिवसे द्विघ्ने तिथौ तत्समे
कर्णे मासि यमोनतद्घनमिते मासैकयुक्ते घने ।।
कार्णे भे त्रिघने युतावखिलयुग्दन्तघ्नविश्वोनके
शाके पङ्क्तिमितैः सुमैर्विलसितो ग्रन्थोऽन्वगात्पूर्णताम् ।।४।।
समालवंशोद्भवभूपमौलिश्रीकृष्णसाहात्मजकारितेस्मिन्
विनिर्मिते पंक्तिमितं सुरद्रौ सुमं हि लक्ष्मीपतिशर्मणाऽगात् ।।५।।❀।।

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

इति श्रीमत्सल्लाणाधिपतिश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीमच्छ्रीकृष्णसाहात्मजश्रीमद्रणभीमसाहसमरसिंहकारिते दैवज्ञशिरोमणिश्रीमल्लक्ष्मीपतिशर्मणा विरचिते दुर्गार्चनकल्पतरौ दशमीकृत्यकुसुमम् दशमम् ।।१०।।❀।। शुभमस्तु सर्वदा ।। ।। शुभम्भूयात् ।। ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१४.

ग्रन्थनाम- नलिकाबन्धः

पत्रम् भारतीयम् प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः १५
आकारः १२.३ × ४.७ ग्रन्थावस्था जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या २

आदिवाक्यम्

श्रीमन्मंगलमूर्त्तये नमः ॐ

पूर्णानन्दसरस्वतीं निजगुरुं भक्त्या प्रणम्यादरा-
च्छिष्याणां ग्रहलाघवीयनलिकाबन्धक्रमं वच्म्यहं. ।
स्पष्टावर्कखगाविनास्तसमये कृत्वा ततः खेचरो-
र्कास्तेत्यादिकयुग्मपद्यजनितः कालस्तयोरंतरे १

अन्तिमं वाक्यम्

बालोपि वेत्ति नलिकाबन्धनं येन तत्क्रमः ।
सुबोधार्थकृतो येन तस्मादादाय यत्नतः १
लिखित्वा स्थापितः श्रीमल्लक्ष्मीपतिद्विजन्मनः ।
अनेन विधिनालोक्य ग्रहान् सर्वान् परीक्ष्य च २
दृग्सिद्धेभ्यो ग्रहर्क्षेभ्यो वदन्तु सदसत्फलम्. ।
मद्वंशजा मत्सुताद्या ममाशीर्वादतः स्फुटं ३

पुष्पिकावाक्यम्

इति गणेशदैवज्ञसूचितसिद्धांतरहस्योक्तो नलिकाबंधप्रकारो ग्रहपंचकस्य. ।

१५.

ग्रन्थनाम- प्रश्नावधिज्ञानोपायः

पत्रम् भारतीयम् पङ्क्तयः ४६
आकारः १३.३ × ५.९ ग्रन्थावस्था सामान्या परमपूर्णा
पत्रसङ्ख्या २

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

आदिवाक्यम्

अथात्र प्रश्नावधिज्ञानोपायाः । तत्रादौ केरलशास्त्रोक्तकार्यावधिज्ञानं. ।

अथानुभूतामवधिक्रियां वक्ष्ये समासतः ।
ज्ञायते कार्यकालोत्र यस्य विज्ञानमात्रतः ।।

अन्तिमं वाक्यम्

अथ चयाः घट्याद्यास्तास्तदग्रिमयोः खण्डयोरंतरांकेन गुणयित्वा षष्ट्याप्ते लब्धं चये चयं क्षये क्षयं कृत्वा योंकोवशिष्यते तदवधिमानं.

विशेषः- तिथिविभाजनसम्बद्धमुहूर्तचिन्तामणिस्थपद्यस्य व्याख्या प्रथमपत्रस्याग्रिमभागे लिखितम् ।

१६.

ग्रन्थनाम- बुद्धिविलासिनी

पत्रम्	नैपालकम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	८
आकारः	१२.५ × ६.५	**ग्रन्थावस्था**	जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१४		

आदिवाक्यम्

श्रीगणपतये गुरवे नमो नमः ।। ।।

ध्यात्वा स्तुत्वा पदद्वन्द्वं श्रीगुरोर्गणपस्य च. ।
लक्ष्मीपतिद्विजः प्राह संज्ञाबुद्धिविलासिनीम्. । १
अक्ष्णोः स्पन्दो निमेषः स्यात्तत्खाग्न्यंशस्तु तत्परः ।
तच्छतांशस्त्रुटिस्तत् वाभ्रदिगंशस्तु संक्रमः २
अमूर्तोयं स्मृतः कालः शक्यो ज्ञातुं न कस्यचित्.
मूर्तस्तु कालः प्राणाद्यो ज्ञातुं शक्यः सुबुद्धिभिः ३

अन्तिमं वाक्यम्

येऽल्पप्रज्ञाः सत्कुलीना ज्योतिःशास्त्रोपजीविनः ।
तत्कण्ठाभरणार्थाय निर्मिता नाममालिका ।।२१६।। ।। ।। ।।

विशेषः- अन्तिमपत्रे पुटीकृतं पत्रद्वयमस्ति । तत्र यमघण्टयोगस्य फलमाखेटविचारार्थमुपयोगि श्लोकद्वयञ्च लिखितमस्ति ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१७.

ग्रन्थनाम- बुद्धिविलासिनी

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं भारतीयम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	११
आकारः	१२.७ × ५.५	**ग्रन्थावस्था**	पार्श्वभागे जीर्णा अपूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	९		

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरवे दक्षिणामूर्त्तये गणपतये च नमो नमः ।। ।।

ध्यात्वा स्तुत्वा पदद्वंद्वं श्रीगुरोर्गणपस्य च. ।।

ब्रह्म[११]सिद्धान्तजां वक्ष्ये संज्ञां बुद्धिविलासिनीम्. १

अक्ष्णोः स्पंदो निमेषः स्यात्तत्खाग्न्यंशस्तु तत्परः ।

तच्छतांशस्त्रुटिस्तत्खाभ्रदिगंशस्तु संक्रमः २

अमूर्त्तोयं स्मृतः कालः शक्यो ज्ञातुं न कस्यचित्. ।

मूर्त्तस्तु कालः प्राणाद्यो ज्ञातुं शक्यः सुबुद्धिभिः ३ ।

अन्तिमं वाक्यम्

हरिणेवाखिलं विश्वं सांगं त्रैराशिकेन च. ।

गणितं सकलं व्याप्तमिति श्रीब्रह्मणोदितम् ।२१३।

विशेषः- प्रथम पत्रस्याग्रिमभागे भिन्नश्लोकाः लिखिताः । नवमपत्रे प्रक्षेपक्रमे २०८-२१३ श्लोकाः प्रक्षिप्ताः ।

१८.

ग्रन्थनाम- बुद्धिविलासिनी

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१६
आकारः	१३ × ६	**ग्रन्थावस्था**	सामान्या परमपूर्णा
पत्रसङ्ख्या	४		

आदिवाक्यम्

श्रीगुरुगणेशाभ्यान्नमः ।। ।।

ध्यात्वा स्तुत्वा पदद्वंद्वं श्रीगुरोर्गणपस्य च ।।

लक्ष्मीपतिद्विजः प्राह संज्ञां बुद्धिविलासिनीम् ।।१।।

---

११. **ब्रह्म** इत्यस्य स्थाने **सर्व** इति पाठान्तरम् । आदौ **लक्ष्मीपतिद्विजः प्राह** इति लिखित्वा तत् प्रमृश्य पुनः **ब्रह्मसिद्धान्तजां वक्ष्ये** इति लिखितमस्ति ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अक्ष्णोः स्पंदो निमेषः स्यात्तत्खाग्न्यंशस्तु तत्परः ।।
तच्छतांशस्त्रुटिस्तत्खाभ्रदिगंशस्तु संक्रमः ।।२।।

अन्तिमं वाक्यम्

वबश्च बालवं तस्मात्कौलवं तैतिलं गरः ।।
वणिक् विष्टिरिति प्राहुश्चराणि करणानि हि ।।१०६।।
शकुनिश्च चतुष्पादो नागः किंस्तुघ्नसंज्ञकः ।।
कृष्णभूतोत्तरार्द्धात्स्युः स्थिराणि करणान्यथ ।।१०७।।
तिथ्यर्द्धं करणं कर्णो द्विघ्नाद्याप्ता गता तिथिः ।।

विशेषः- अन्तिमपत्रस्य मध्यभागे खण्डितमस्ति ।

१९.

ग्रन्थनाम- बुद्धिविलासिनी

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं नैपालकम् **पङ्क्तयः** २६
आकारः १२.५ × ६.५ **पत्रावस्था** सामान्या परमपूर्णा
पत्रसङ्ख्या १

आदिवाक्यम्

संमतम् ।।१६।।
पक्षतिः प्रतिपत्प्रोक्ता पूर्णमासी तु पूर्णिमा ।।
रात्रिद्युदृष्टेन्दुवशाद्राका चानुमतीति च ।।१७

अन्तिमं वाक्यम्

भिन्ने ग्लावर्कयो राजा आरः स्याच्छनिभौमयोः ।।
तीक्ष्णो भौमार्कयोर्मंत्री देवदानवमन्त्रिणोः ।।४५।।
ताराग्रहा भौममुखा

विशेषः- केवलं द्वितीयं पत्रमस्ति ।

२०.

ग्रन्थनाम- भास्वतीकरणं संस्कृतटीकया नेपालीभाषायामनुवादेन च सहितम्

पत्रम् नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** १५
आकारः १३ × ५.५ **ग्रन्थावस्था** पार्श्वभागे जीर्णा अपूर्णा च
पत्रसङ्ख्या ९

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

नेपालीभाषायामनुवादसमयः शाके १७०१ वि.सं. १८३६ आश्विनकृष्णषष्ठ्यां तिथौ कृत्तिकानक्षत्रे गुरुवासरे

आदिवाक्यम्

अथ चन्द्रग्रहणोद्दाहरह[दाहरण]माह. ।। तत्रादौ सरानयनमाह. ।

द्विघ्नो रवि पर्वकृताप्तयुक्तदिग्भिस्तमोष्टघ्नदिनाध्रुवाख्यः
तमोयुतार्कात्खखभाप्तसौम्ययाम्यं सरोल्पस्वदशांशहिन. ।।

अथ चंद्रग्रहणमाह. । द्विघ्नो रवीति. । अथमर्थ. । रविस्पष्टं स्थाप्य द्विभिर्गुणयेत्. पुनः पर्वघटि स्थाप्य. कृतै ४ भागाप्तं यल्लब्धं तद्विभिणितरवौ योज्य. । पुनर्दिनगण स्थाप्य अष्टभि ८ र्गुणयेत्. । दिग्भिभिर्भाजयेत्. दिग्भिर्भाग १० मपहृत्यावाप्तं यल्लब्धं तत्पातध्रुवायां संयोज्य अनयो द्विरविपातयोर्योगं कृत्वा. । तस्मा खखभै २७०० र्भागमपहृत्यावाप्तं शून्ये सति सौम्यंमेके याम्यं द्वितीये सौम्यं तृतीये याम्यं. । पुनः खखभैर्भागाप्ते यच्छेषं तत् भचक्रै शोधितः सोधित अन्नुनं तत्स्वदशांहीनं जातं स्फुटसौम्ययाम्यादिसंज्ञकं सरं स्यात्. ।

अत्राप्यर्थसुगमस्तु. ।। पंचाग गन्दामाको रविस्पष्ट द्वि २ ले गुन्नु पर्वघटीलाई चार ४ ले भाग लियाको योरनुः । उहादेषि. दिनगण राष्नु आठ ८ ले गुन्नु. दशले भाग लिनु. जो आव्. सो पातध्रुमामा जोरनु. । पातको द्वि-रवीको योग गर्नु सत्ताईस् शत २७०० ले भाग लिनु. भाग ४ आया सौम्य. । १ आया याम्य. । २ आया सौम्य. । ३ आया याम्या संज्ञा जान्नु. सत्ताईस् शतले भाग लियाको शेष दुइ ठाव् राष्नु. एकालाई सत्ताईस् शतले शोद्धनु. एक् यथास्थितै रहन दिनु शोधिताशोधितयो स्वल्प भयो तस्को दशांश १० तसैमा घटाउनु स्पष्ट. सौम्ययाम्ययो संज्ञा आयोथ्यो सो संज्ञा भयाको शर भयो. ।। इति शरानयनम्. ।

अन्तिमं वाक्यम्

स्थित्यर्द्धः ४।४९ पर्वघटी ४४।८ रात्रौ पर्वमध्यकालः १६।४८ स्पर्शकालः १२।० मध्यघटी १६।४८ मोक्षघटी २१।३७ इति चन्द्रग्रहणम् । अथ परिलेखनं. ।

पुष्पिकावाक्यम्

क) ग्रन्थकर्तुः

इति सतानन्दाचार्यविरचिते भास्वतिकरणे ग्रहाणां स्पष्टीकरणाधिकारः ।।४।।
इति सतानन्दाचार्यविरचिते भास्वतिकरणे त्रिप्रश्नाधिकारः ।।५।।
इति सतानन्दाचार्यविरचिते भास्वतिकरणे चंद्रग्रहणाधिकारः ।।६।।
इति सतानन्दाचार्यविरचिते भास्वतिकरणे सूर्यग्रहणाधिकारः ।।७।।
इति सतानन्दाचार्यविरचिते भास्वतिकरणे ग्रहाणां परिलेखाधिकारः ।।८।। समाप्तमगमत्. ।। ।।

क) टीकाकर्तुः

इति चंद्रग्रहणाधिकार समाप्तम्. ।
इति ग्रहणाधिपतिफलं. । सुगमम्. ।। ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ग्रहणार्थमिदं स्वल्पं सुगमं लिखितं मया. ।
हिताय स्वानुजानां तु भ्वाकाशागविधौ शके. ।। ।।७।।

इति परिलेखाधिकारस्यार्थम्समाप्तं. ।। ।।

शाके १७०१ सम्वत् १८३६ मासे भाद्रपदे कृष्णे लिखितम्. शुभम्. ।।७।।

कानछोपशके मासेणापक्षे फठवासरे. ।
पुस्तकं कटताल्लाडू किं वर्ण विलिखत्सुधीः ।। ।।

टेपित्तर्नटमितं पत्रं ।। ।। शुभम्।। ७ ।।

क्ष्माकाशागविधौ शाके पाथोनेर्के सितेग्निजे. ।
वह्नौ जीवेनुजार्थाय लक्ष्मीपतिर्व्यलीलिखत् ।। ।।
तिथिनक्षत्रयोगानां वृद्धिः पंच ५ रसा ६ श्विभिः २ ।।
क्रमेणैव तु हीयंते रस ६ वेद ४ गजैः क्रमात् ।। ।।

लेखकपाठयो शुभं भूयात्. ।। ७ ।।

विशेषः- प्रथमपत्रस्याग्रिमभागेऽन्यो विषयो लिखितः । तृतीयं पत्रं नास्ति । सहैवापरा पुस्तिका च वर्तते यत्र १२ इत्यारभ्य १४ पर्यन्तं पुनः १–११ पर्यन्तं पत्राङ्कनं कृत्वा लिखितमस्ति । अस्यानुवादस्य चन्द्रग्रहणाधिकारः परिलेखाधिकारः सूर्यग्रहणाधिकारश्च प्रकाशितचराः (महेशराजपन्तो दिनेशराजपन्तश्च २०३०:६९-७१, दिनेशराजपन्तः २०३१:२१-२४, दिनेशराजपन्तः २०३१ क:२५-२७ द्रष्टव्यानि) ।

२१.

ग्रन्थनाम- भुवनदीपकटीका

पत्रम् भारतीयम्
आकारः १३ × ६
पत्रसङ्ख्या ६२
प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः १४
ग्रन्थावस्था पार्श्वभागे जीर्णा परं पूर्णा

आदिवाक्यम्

श्रीमन्मंगलमूर्त्तिजयति.।

विश्वेशं हृदये निधाय गुरुपत्कंजे विधायाऽऽनतिं
स्मारं स्मारमनेकयुक्तिविततं श्रीमद्गुरोर्वाक्ततिं. ।
सिद्धां मच्छ्रुतिमार्गतोनुभवितां[नां] ज्योतिर्विदां प्रीतये.
तां संगृह्य विचारतः स्फुटतरा व्याख्या मया लिख्यते १

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पद्मादियूथिकान्तानां कुसुमानां रसं यथा. ।
तादृगेव मयात्रापि संगृह्यैवात्र लिख्यते २

शास्त्रकारः संबंधाभिधेयपूर्वं सर्वदर्शनसाधारणसरस्वतीदेवतास्तुतिवाचकं प्रथमं श्लोकमाह.

सारस्वतं नमस्कृत्य महः सर्वतमोनुदं. ।
ग्रहभावप्रकाशेन ज्ञानमुन्मील्यते मया. १

सारस्वतमिति. । सरस्वत्या इदं सारस्वतं. महस्तेजः ।

ये त्वां पाण्डुरपुण्डरीकपटलस्पष्टाभिरामप्रभामिति

लघुस्तवे शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमामित्यादि ब्रह्माण्डपुराणे. । सितं तेजो नमस्कृत्य. । ग्रहेत्यादि. । ग्रह-सहिता ये भावाः । यद्वा ग्रहाणां सूर्यादीनां तथा भावानां मेषादिलग्नानां. प्रकाशेन यथावत्स्थतविचारेण ज्ञानं. अतीतानागतवर्त्तमानवस्तुविषयो वा बोध उन्मील्यते प्रकटीक्रियते. अन्यत्स्पष्टमेव. ।

सरस्वती सरिद्भेदे गोवाग्देवतयोरपीति विश्वः ।
मह उत्सवतेजसोरिति मेदिनीकरः ।
तमो ध्वान्तेऽगुणे शोके क्लीबमिति च मेदिनी. ।
ग्रहो निग्रहनिर्बन्धग्रहणेषु रणोद्यमे. ।
सूर्यादौ पूतनादौ च सैंहिकेयोपरागयोरिति च मेदिनी ।
भावोभिप्रायवस्तुनोः ।
स्वभावजन्मसत्तात्मक्रियालीलाविभूतिषुः ।
चेष्टा योन्योरिति हैमः ।

अतो नानार्थकोशादर्थान्तरमपि संभाव्यते. प्रकृतेऽनुपयोगान्न चात्र विविच्यते. । ग्रहचक्रप्रकाशेनेति वा पाठः ग्रहैर्युक्तं यच्चक्रं भचक्रं तस्य स्वरूपमित्यर्थः । उद्देशे चक्रपदोपादानं व्यर्थं निर्देशे ग्रहस्वरूपमात्रमुक्तं न तदाधारभूतस्य चक्रस्य स्वरूपमुक्तमित्याक्षेपस्तेन

ग्रहस्वरूपं चक्रस्य वीक्ष्यं द्वादश वेश्मसु.

इति पाठं दृष्ट्वा साधुरिति. १

अन्तिमं वाक्यम्

भारद्वाजकुलावतंशगणकाचार्याग्रणीनिर्मिता
टीकेयं भुवनप्रदीपकसदर्थे प्रत्ययोद्बोधिनी ।
श्रीलक्ष्मीपतिशर्मविप्र (जीर्णत्वादक्षराणि प्रमृष्टानि)
(जीर्णत्वादक्षरे प्रमृष्टे) मत्सरशून्यपण्डितजनैर्वाक्स्फूर्तये भक्तितः ।।

पुष्पिकावाक्यम्

टीकाकर्तुः

इति लक्ष्मीपतिर्ज्योतिर्विच्छिरोमणिकृता सुबोधिनी टीका. ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२२.

ग्रन्थनाम- मन्त्रशोधनम्

पत्रम् फोटोकपी
आकारः १३.४ × ६.२
पत्रसङ्ख्या २
प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः ११
ग्रन्थावस्था समीचीना परमपूर्णा

आदिवाक्यम्

श्रीः ॥ ॥

कूटस्थं त्रिगुणेश्वरं परमजं लीलार्द्धनारीश्वरं
ध्यात्वा तन्मयभावभावितमना दैवज्ञदैवज्ञलक्ष्मीपतिः .
तन्त्रालोकनभीरुकार्मकमुदे मन्त्रार्णसंशोधनं
येन स्यात्तदिदं व्यनक्ति सुगमं सद्युक्तियुक्तोक्तिभिः १

अन्तिमं वाक्यम्-

(मूलभागस्य)

स्वाद्यर्णे परपूर्ववर्णगणिते त्रिघ्ने ३ द्वि ७ तष्टेथवा
स्वार्णे वा द्वि २ गुणे परार्णसहिते नागा ८ प्तशेषादपि.
स्वे वर्गे द्वि २ गुणे परेण सहिते नागै ८ र्हृते शेषके
यस्याल्पः स धनीत्यलं बहुमताच्चक्रेत्र लक्ष्मीपतिः ८

ततः परं पञ्चविधमृणधनशोधनचक्रं लिखितम् ।

अत्र धनर्णचक्रे लृकारावनुक्तावत ऋषिशर्मधृष्टद्युम्नकॢप्तानन्दादिनामादौ वीशभट्टमेशमिश्रॐकारेशक्षपाकर-ज्ञानदेवादावपि कथं धनर्णशोधनमित्याशंकायाम्.

यस्य नामादिमो वर्णो वर्णानां शंकरो भवेत्.
तस्याद्योच्चारणे योर्णः सैव ग्राह्यो विचक्षणैः १
यणाद्यखिलभेदेन वर्णो वर्णान्तरं दधत्.
तत्र ज्ञेया महेशानि पूर्वमात्रैव केवला २
उकारो वीशभट्टस्य मेशमिश्रस्य मा इति.
ॐकारेशे शुम इति ओमित्ये वेति तत्वतः .
क्लृप्तानन्दादिनामादौ ककारो वीरवन्दिते.
किमत्र बहुनोक्तेन दिक्कुभ्यं संप्रदर्शितम्. ४

पुष्पिकावाक्यम्-

इति भरद्वाजगोत्रपाण्डेयोपनामकलक्ष्मीपतिशर्मविरचितं मन्त्रशोधनम् शुभम्. [illegible] ॥

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२३.

ग्रन्थनाम- मलामलक्षयनिर्णयः

पत्रम् भारतीयम्
आकारः ११.३ × ५.५
पत्रसङ्ख्या ७
प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः १२
ग्रन्थावस्था सामान्या पूर्णा च

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गुरुगणेशाभ्यान्नमः ।

सिद्धांतोदितराद्धान्तवासनाप्तस्वनेहसि. ।
श्रौतस्मार्त्ताः क्रियाः सद्यो भवंति सफला यतः १
तदनुष्ठानसिद्ध्यर्थं श्रौतस्मार्तहितेछया. ।
मया शिष्टजनस्वान्ताह्लादाह्लादितजीविना. ।
मलामलत्वं मासस्य वासनासिद्धमार्गतः ।
सिद्धांतोदितराद्धान्तमवलंब्यात्र लिख्यते. ।

अन्तिमं वाक्यम्

सिद्धान्तोदितराद्धान्तवासनावासितात्मना. ।
मलामलत्वमासस्य श्रीलक्ष्मीपतिशर्मणा. १
शास्त्रतत्त्वं विभाव्यैव गुरूक्त्यायं विवेचितः ।
मात्सर्यमपहायेममवलोक्योचितं कुरु ।।२।।

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

इति श्रीमत्कृष्णानन्दात्मजदैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिशर्मकृतमलामलक्षयनिर्णयः समाप्तः ७ ।।

विशेषः- षष्ठपत्राङ्कितं पत्रद्वयमस्ति ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२४.

ग्रन्थनाम- {युद्धे जयपराजयज्ञानाय लक्ष्मीपतिकृताः फलादेशाः}

क.

अवधराजस्य उजीर-अली इत्यस्य बन्धनविषयसम्बद्धः

पत्रम्	भारतीयम्	**पङ्क्तयः**	१६
आकारः	१२.८ × ५.६	**पत्रावस्था**	पार्श्वभागे जीर्णा
पत्रसङ्ख्या	१		

विशेषः- एकस्मिन्नेव पत्र आदौ प्रश्नदिनाधारेण अवधस्य नवाबस्य उजीर-अली इत्यस्य बन्धनसम्बद्धविचारो विहितः ।

-सं. १८५७ कार्त्तिकवदि १३ प्रश्नदिनम्. उजीरल्ली बद्धः फिरंगीनेति श्रूयते तत्सत्यमसत्यं वा.

पुनश्च तत्रैव तदाधारेणैव भारतवर्षे लोहसम्भवासम्भवत्वविचारश्च विहितः ।

-सं. १८५७ कार्तिकवदि १३ पृथिव्यां कुत्र लोहमिति प्रश्ने किष्किंधामलयाचलप्रांते खंभातलाहोरप्रांत्ये तत्प्राक्प्रत्यक्भूमौ वा लोहसंभवः ७ तदुत्तरे हिमाद्रिसन्निधाने वा फाल्गुनात्. जयंतात्रिपुरायां वा. अकस्माद्युद्धसंभवो लक्ष्यते.

ख.

काशीनरेशस्य चेतसिंहस्य राज्यस्य स्थिरास्थिरत्वविषयसम्बद्धः

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्	**पङ्क्तयः**	३९
आकारः	१३.८ × ६	**पत्रावस्था**	सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	२		

आदिवाक्यम्

श्रीगणेशाय नमः ।। ।। अत्र राज्यविषये ममानुभवः ।। तत्र चेतसिंहस्य जन्मसमये मेषराशिरश्विनीनक्षत्र-द्वितीयचरणम्. ।। संवत् १८३८ शाके १७०३ भाद्रमासेऽस्य राज्यस्य स्थिरास्थिरत्वविचारः कृयते ।।

अन्तिमं वाक्यम्

अंकास्तुलादि भजतेत्यादिना त २ ए ९ ज ९ अ ६ स ४ इ २ म ६ ह ३ अ ६ एषां योगः ४७ ह ३ इ २ ष ९ ट ३ अं १ एषां योगः १८ उभयत्र रोगै रहिते शेषे ३५।६ दहृते शेषे ३।६ अधिकस्य जयत्वात् हिष्टनस्य जयः ।। ।।

विशेषः- अत्र लक्ष्मीपतिना राज्यविषये स्वानुभूतविषयः प्रकटीकृतो विद्यते । चेतसिंहस्य जन्मसमयाधारेण १७०३ शकाब्दा(वि.सं. १८३८)धारेण च राज्यस्य स्थिरास्थिरत्वविचारः कृतः । सर्वतोभद्रचक्राधारेण च राज्यस्य स्थिरास्थिरत्वविचारो विहितः । स कथं पलायित इति च विचारितम् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

ग.

लक्ष्मीपतिकृतज्यौतिषविषयवर्णितप्रकीर्णपत्रसम्बद्धः

लक्ष्मीपतिना लिखितान्यन्यजनैस्तस्मै लिखितानि वा कतिपयप्रकाशिताप्रकाशितपत्राणि सन्ति । तेषां केवलं ज्यौतिषसम्बद्धपत्राणामेवात्र चर्चा विहिता ।

१. १८४८ वैक्रमाब्दे भाद्रपदमासे सम्पतिते नेपाल-भोटयुद्धे ज्यौतिषशास्त्राधारेण विवेचितपत्रे दुर्गस्थानाधारेण पञ्चकोटचक्राणि विश्लेषितानि । पृथग्दुर्गस्थानाधारेण तत्र क्रमेण भौम-राहु-गुरु-भौम-चन्द्र-राहु-शुक्राः कोटपालका निर्धारिताः सन्ति ।

२. पञ्चश्रीयुतस्य गीर्वाणयुद्धविक्रमशाहस्य राज्याभिषेकसम्बद्धपत्रे जन्मलग्न-राज्याभिषेकलग्न-नवमांशादिकानाधृत्य शुभाशुभफलानि विश्लेषितानि । तत्र स्वरशास्त्रोक्तचामरादिचक्राधारेण फलविश्लेषणं कृतं दृश्यते ।

३. पञ्चश्रीयुतस्य गीर्वाणयुद्धविक्रमशाहस्य चूडोपनयनविवाहपत्रे तत्संस्कारसम्बद्धमुहूर्तानामुल्लेखनपुरस्सरमरिष्टग्रहाणां शान्तिविधिश्च प्रदर्शितः । पश्चाद्भागे **श्री ५ मद्वराणामियं व्रतविवाहपत्री विविधमंगलदायिका भवतु** इत्युल्लिखितम् ।

४. भारतीयपत्रे लिखितायां पञ्चश्रीयुतस्य सुरेन्द्रविक्रमशाहस्य जन्मपत्रिकायां सूर्यराहुभौमाः सप्तमस्थाने, बुधशुक्रावष्टमस्थाने, चन्द्रो दशमस्थाने, भाग्यस्थाने वृश्चिकराशौ गुरुः, पञ्चमस्थाने शनिः, मीनलग्ने केतुर्वर्तते । १८८६ वैक्रमाब्द आश्विनशुक्लषष्ठ्यामुपरि सप्तम्यां तिथौ, नैकषेयभे, गरकरणे तस्य जन्म । जन्मकालिकेष्टघट्यादयः २८।३९ । लग्नेऽस्ते च पापग्रहे, सायङ्काले चन्द्रहोरायां जननादस्य पित्ररिष्टो दृष्ट इत्युल्लिखितम् । तत्र सप्तमस्थाने पापाक्रान्तसूर्योऽस्ति । सहस्थितयोः सूर्यभौमयोरंशान्तरं १३ अंशपरिमितं वर्ततेऽतस्त्रयोदशवर्षेऽरिष्टो भवतीत्युल्लिखितम् । नक्षत्रस्य स्थितिर्मूलपुरुषस्य बाहावस्ति । अतः मातृकष्टं भवतीत्युल्लिखितम् । नक्षत्रचरणानुसारेणापि तत्फलं समीचीनमेव दृश्यते । गुरुकृतस्यानफायोगस्य फलञ्च शुभं दृष्टम् । ग्रहाणां सम्बन्धजन्यफलञ्च वर्णितम् ।

५. पञ्चश्रीयुतस्य पृथ्वीनारायणशाहस्य कान्तिपुरप्रवेशकालिकपत्रे वि.सं. १८२५।०६।१३।०१।४३।५८ परिमितसमयाधारेण कुण्डली निर्मितास्ति । तत्र रात्रीष्टघट्यादयः = १४।००, राश्यादिकः सूर्यः = ५।१२।३०।३, राश्यादिकं लग्नम् = २।१८।४०।५४ दृश्यते । नक्षत्रमुत्तरभाद्राख्यमस्ति । तथैव १८७१ वैक्रमाब्दस्य १८७२ वैक्रमाब्दस्य चाश्विनमासस्य १३ तम दिवसस्य भौम-बुधवासरयोरब्दप्रवेशकुण्डल्यौ साधिते । तत्र क्रमेण सूर्योदयादिष्टघट्यादिके ३८।७, ५३।३८, राश्यादिके स्पष्टलग्ने १।१५(।०।०), ४।८।५५।४२ स्तः ।

६. द्रव्यशाहस्य गोर्खाप्रवेशकालिकपत्रे वि.सं. १६१६।०५।२४।०४।०।१ परिमितसमयाधारेण कुण्डली निर्मितास्ति । तथैव १८५८ वैक्रमाब्दस्याब्दप्रवेशकुण्डली साधिता । तत्र त्रिपताकीचक्र-संघट्टचक्र-राशिसंघट्टचक्र-सर्वतोभद्रचक्राभिषेकलग्न-कुण्डलीचक्र-कूर्मचक्रादिकञ्च व्याख्यातम् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

७. तात्कालिकाङ्ग्ल-नेपालयुद्धेषु सम्बद्धदिवसे कस्य जयो भवति कस्य च पराजयो भवतीति निर्धारणाय रणजित्सिंह-खड्गसिंह-रणधीरसिंहप्रभृतिवीरनामाधारेण, तथैव भारतदेशेषु विविधेषु राज्येष्वाङ्ग्लविजयक्रमे गाजिउद्दीन-हैदरबाहादुर-अक्टरलोनी-फरीजन-राबट्-कलोइन-दौलतराव-ग्वालियरप्रभृतिसेनामुखनामाधारेण पुनश्च भरतपुर-लाहोर-अमरशहर-लषनौप्रभृतिनगरनामाधारेण च कोटप्रभृतीनि चक्राणि निर्माय फलादेशो विहितः। (पू. ११)

८. देशकूर्म-नगरकूर्मचक्राधारेण तथैव नेपालस्य कीर्तिपुरस्य गोर्खाराज्यस्य चाधारेण चक्राणि निर्मायाङ्ग्ल-नेपालयुद्धे नेपालस्यैव विजयो भविष्यति परं वारं वारं युद्धानि भविष्यन्तीति फलादेशो विहितः। (पू. ११)

९. तात्कालिकाङ्ग्ल-नेपालयुद्धेषु सम्बद्धदिवसे कस्य जयो भवति कस्य च पराजयो भवतीति निर्धारणाय रणवीर-दलभञ्जन-बखतसिंह-वीरकेशर-प्राणशाह-वराट्प्रभृतिवीरनामाधारेण स्वरशास्त्रानुमोदितः फलादेशो विहितः। (पू. ११)

१०. भीमसेन-अमरसिंहथापा-वीरभद्रकुँवर-पं.रङ्गनाथ-भक्तवीरप्रभृतीनां नाम्नामाधारेण स्वरशास्त्रानुमोदितः जयपराजयविचारो विहितः। (पू. ११)

११. भक्तिथापा-रणध्वज-रणउद्योत-समरसेर-बख्तावरसिंह-वजीरसिंह-ज्यानसाहप्रभृतिवीरनामाधारेण नेपाल (काष्ठमण्डपद्रोणी)-गोर्खा-इंगिलिस-खेडा-कालिकुमाऊ-पिटरागढी-मोरनी-धुरनी-जुनिञागढ (जेऊ्यागढ)-नालापानी-नाहन-लंगुरगढ-लालमंडी-गढवाल-लोभागढदुर्गाणामाधारेण च स्वरशास्त्रानुमोदितः जयपराजयविचारो विहितः। तत्र मूलतो नैसर्गिकस्वरचक्राधारेण जयपराजयज्ञानाय बलाबलत्वविचारो विहितः। (पू. ११)

१२. विविधदुर्गाणां नामनक्षत्राधारेण जयपराजयविचारो भङ्गाभङ्गविचारश्च विहितः।

१३. युद्धसमयस्य तिथिनक्षत्रस्वराधारेण मूलतो नैसर्गिकस्वरचक्राधारेण रणवीर-प्राणसाह-वीरभञ्जन-दलभञ्जन-बखतसिंह-वीरकेसर-समसेरप्रभृतिवीराणां तथैव दुन-श्रीनगर(श्रीमोड)-बाघल-अलमोडा-अर्की-बेसर-कुमाउप्रभृतिदुर्गस्थानाधारेण च स्वरशास्त्रानुमोदितः जयपराजयविचारो विहितः। तत्र मूलतो नैसर्गिकस्वरचक्राधारेण जयपराजयज्ञानाय बलाबलत्वविचारो विहितः। पत्रं शीर्षभागे पूर्णरूपेण जीर्णमस्ति। (पू. ११)

१४. हियरसी-बालुसाहेव-नैनसाहेब-सुदर्शनसाहेब-डिलुसाहेब-धरम्-बराट्साहेबप्रभृतिवीराणां नामाधारेण स्वरशास्त्रानुमोदितः जयपराजयविचारो विहितः। तत्र मूलतो नैसर्गिकस्वरचक्राधारेण जयपराजयज्ञानाय बलाबलत्वविचारो विहितः।। (पू. ११)

१५. फाल्गुनमासस्य १९ तमे दिवसे बुधवासरे मध्याह्नोपरि सम्पतितस्य युद्धस्य भूचरखेचरचक्राधारेण जयपराजयस्थितिविश्लेषणं विहितम्। तत्रैव प्रश्नकुण्डल्याधारेणाखेटकविचारश्च विहितः।

१६. यन्त्रमन्त्रविधिमवलम्ब्य कृतसैन्यशान्तिविषयः स्वरशास्त्राधारेणोल्लिखितः।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

१७. युद्धसमये केरुङ-भुंगा-पोतला-फरिमुंपलाक्-गाम्चेप्रभृतिदुर्गस्थानाधारेण स्वरशास्त्रानुमोदितो जय-पराजयविचारो विहितः। तत्र कोटपालाश्च निर्धारिताः।

१८. युद्धसमये पुरानुकेरुङ-खार्त्तप्रभृतिदुर्गस्थानाधारेण स्वरशास्त्रानुमोदितो जयपराजयविचारो विहितः। तत्र कोटपालाश्च निर्धारिताः।

१९. जन्मपत्रिके

क) लक्ष्मीपतिशर्मणो जन्मपत्रिकायां सूर्यशुक्रावुच्चौ द्वितीयप्रथमभावगतौ स्तः। नीचो भौमः पञ्चम-स्थाने, लग्नेशो गुरुः स्वगृहे दशमकेन्द्रेऽस्ति। तथैव चन्द्रो मेषराशौ द्वितीयस्थाने, बुधस्तृतीयस्थाने, शनिर्द्वादशस्थाने, राहुकेतू पञ्चमैकादशस्थानगतौ स्तः। तस्य जन्मदिनाङ्का वि.सं. १८१५।०१।२७ वैशाखशुक्लपक्षः १४ तिथिः शनिवासरः भरणीनक्षत्रम्।)

ख) लीलानाथशर्मणो जन्मपत्रिकायां सूर्यशुक्रौ स्वगृहयोस्तृतीयपञ्चमस्थानगतौ स्तः। चन्द्रगुरू एकादशस्थाने स्तः। भौमश्चतुर्थस्थाने, मन्दोऽष्टमस्थाने, बुधस्तु सूर्येण सहैवास्ति। राहुकेतू सप्तमप्रथमस्थानगतौ स्तः। तस्य जन्मदिनाङ्का वि.सं. १८४३।०५।३० भाद्रशुक्लपक्षः ४ तिथिः सोमवासरः भरणीनक्षत्रम्।

२५.

ग्रन्थनाम- रत्नदीपः

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१३
आकारः	१२.५ × ५.५	**ग्रन्थावस्था**	सामान्या परमपूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१०८		

आदिवाक्यम्

स्वस्ति श्रीगुरुगणेशाभ्यान्नमः ।। ।।

अविरलमदधारास्विन्नगण्डस्थलं तं
भ्रमदलिकुलभंभारावसंसेव्यमानम्. ।।
अभिमतफलदानोत्कण्ठितस्वान्तमीशं
गजमुखमभिवन्दे तुंदिलं श्रीगणेशम्. ।।१।।
राद्धांतागमगणितोद्यमप्रयासोद्विग्नाशागणितफलार्थिनः कुलीनाः।
येतेषामुपकृतये मम प्रयासोयं सार्थो भवतु गणाधिपप्रसादात्. ।।२।।

अथात्र प्रवक्तृश्रोत्राध्येतृणामात्मनश्चान्तरायोपशमनाय ग्रंथारंभे मंगलमाचरंति शिष्टाः। उक्तं च महाभाष्ये. मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलान्तानि च शास्त्राणि ग्रंशान्तरे वीरपुरुषाश्चायुष्मत्पुरुषकानि चेति. तच्च मंगलं त्रिविधं. आशीरूपं नमस्काररूपं वस्तुनिर्देशरूपं चेति.।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अन्तिमं वाक्यम्

अत्र धान्याधिपो नाम पश्चिमधान्यस्वामी. । सस्यं चाग्र्यधान्यमिति भेदः तत्तेषां राज्ञादीनां फलं शुभाशुभ-सूचकरूपं खेटैः ग्रहैः तुल्यं ज्ञेयं. पापग्रहे अशुभफलं शुभग्रहे शुभफलम्. । तथा च जगन्मोहने

चैत्रादिमेषादिकुलीरतौलिमृगादिवाराधिपतिः क्रमेण. ।

राज्ञा च

विशेषः- १) मध्यमाधिकारे १५ पत्राणि, सूर्यचन्द्रस्पष्टाधिकारे १९ पत्राणि (१७ तमं पत्रं नास्ति), पञ्चताराग्रहस्पष्टाधिकारे १६ पत्राणि, त्रिप्रश्नाधिकारे १७ पत्राणि, चन्द्रग्रहणाधिकारे ११ पत्राणि, सूर्यग्रहणाधिकारे ८ पत्राणि, छेद्यकाधिकारे १४ पत्राणि, वर्षफलाधिकारे ८ पत्राणि पृथग्रूपाणि सन्ति । इत्थं ग्रन्थेऽस्मिन् समग्ररूपेण १५+१९+१६+१७+११+८+१४+८ = १०८ पत्राणि दृश्यन्ते परं सूर्यचन्दस्पष्टाधिकारस्य १७ तमपत्रस्यादृष्टत्वात् पोटलिकायां केवलं १०७ पत्राण्येव सन्ति । वर्षफलाधिकारोऽप्यपूर्ण एव ।

२) सहैव स्थिते पृथक्पत्रे **पं. हर्षनाथ भट्टराईको संग्रहमा रहेको पुस्तकको प्रतिलिपिबाट** इत्युल्लिखितः कश्चित् पाठांशो दृश्यते । तत्र लिखिताधारेणैवात्र ग्रन्थस्य पुष्पिकावाक्यं लिखितं तथापि ग्रन्थोऽयमपूर्ण एव दृश्यते ।

पुष्पिकावाक्यम्

क) ग्रन्थकर्तुः

इति सौरमते रत्नदीपकरणे ग्रन्थोपहारः समाप्तश्चायं ग्रन्थ शुभम् ।। ।।

ख) लिपिकरस्य

श्री शाके १८०९ माघकृष्ण २ रोज १ तद्दिने लिखितं पद्मनाभशर्मणा ।। शुभम् ।।

३) **रत्नदीपस्य त्रिप्रश्नाधिकारस्य पाठभेद** इत्युल्लिखितानि षट्सङ्ख्यकानि पत्राण्यपि समानपोटलिकायां सन्ति ।

२६.

ग्रन्थनाम- लग्ननिर्णयः

पत्रम्	भारतीयम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१६
आकारः	११.५ × ५.५	**ग्रन्थावस्था**	सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	७		

आदिवाक्यम्

अथ.शिवताण्डवादिशिवप्रणीतग्रंथोपन्यस्तनानारसतुलानाते[मे]त्यादिशंकेतावगमाय वररुचिप्रभृतिभिश्छलाक्षर-शंकेतो यो निबद्धस्तेनैव प्रकारेण समुद्भवलग्नादिद्वादशभावाप्तेन्दुवशाद्गर्भस्थितिदिनानयनार्थं श्रीमत्पाण्डे

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

इत्युपनामकलक्ष्मीपतिर्दैवज्ञविनिर्मितकेन पद्येन विविच्यात्र लिख्यते तदिति. । तत्रादौ श्रीमद्दैवज्ञशिरोमणि-लक्ष्मीपतिशर्मकृतशार्दूलविक्रीडितं पद्यं । लासीरोथेत्यादि. । मूलं. ।

लासीरोथ सनेमनासर इतो हातारिनेमाधिको-
णातारोथलतारसार्द्धनतरो दाशारदादार्य्यपि. ।।
दादारिःसपदोजहारिरथसार्द्धोनाहरःपद्युत-
स्ताथारस्तनुतः क्रमात्तदधिके न्यूनेऽनुपाताद् ग्लवि. १

ग्लोग्लौश्चंद्रे. इति द्विरूपकोशात्.

अस्यार्थः । तनुतः क्रमात् ग्लवि पदक्रमपठितांका बोध्याः तनुर्लग्नं तनुतो लग्नात् क्रमात् क्रमेण द्वादशभावगते ग्लवि चंद्रे एतच्छंकेतगम्यदिनानि ज्ञेयानि. तदधिके न्यूने च ग्लवि चंद्रे. तत्तेभ्यस्तन्वादिद्वादशभावेभ्योधिकेऽभ्यधिके राश्यंशकलाविकलाभिरथवा न्यूने च चंद्रेऽनुपातात्त्रैराशिकात् गर्भस्थितिदिनानयनं कर्त्तव्यमित्यर्थः । अथ तत्पद्ये शंकेतितांकांनाह. । लासीरोथेत्यादि. । तद्यथा. लासीरः २७३ अथोनन्तरं सनेमनासरः नेमशब्दोर्द्धापरपर्याय्यस्तेन नेमेनार्द्धेन सह वर्त्तमानो नासरः २७०।३० इतोस्मात्परतो हातारि २६८ ततो नेमाधिकोणात्पर. नेमेनार्द्धेनाधिकः णेतारः २६५ ।। अथोनंतरं लतारः २६३ सार्द्धनतरोर्द्धाधिकनतरः २६० ।। ततो दाशार २५८ दादारि २८८. अपिशब्दः संभावनायां. ततोपि दादारिः २८८ ततः सपदो पदाधिको जहारिः २८४।१५ अनंतरं सार्द्धोर्धाधिकोनाहारः २८०।३० पदायुतेस्ताथार २७९।१५। एतत्तनुतः क्रमात् गर्भस्थितिदिनमित्यर्थः अतो न्यूनाधिके चंद्रेऽनुपाताद्दिनानयनं कर्तव्यमित्यर्थः । अथात्रानुपातोदाहरणं. अथात्र कस्यचिज्जातस्य तात्कालिकं लग्नं ११।२० तत्कालेन्दुः २।२५ अतश्चतुर्थभावे चतुर्थभावात् २।२० पंचांशाधिक इन्दुः चतुर्थभावतुल्यदिनं २६५।३० पंचभावदिनं २६३।० अनयोरंतरं ३।३० भावांतरं १।०।० दिनात्मकं ३० अनेन भक्तं प्रमाणांतर ३।३० गुणितेन्द्वधिकांशा जातं फलं ०।३५।० अनेनोनं चतुर्थभावोदितदिनं २६५।३० जातं स्पष्टं गर्भस्थितिदिनं २६४।५५ अनया रीत्या जन्मकालाद्गर्भस्थितिकालं ज्ञात्वा. तत्सा(व)यवमहर्गणो जन्मकालिकाहर्गणे रहितो जात आधानकालिकोहर्गणः सावयवस्तस्मादर्कचंद्रौ संपाद्याधानकालं ज्ञातव्यं. तज्ज्ञानाद्वा उक्तविलोमतः आधानाज्जन्मकालानयनं कर्तव्यमिति. । इति जन्मकालादाधानकालमाधानाज्जन्मकालानयनप्रकारोतिसुगमो दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिशर्मप्रणीतः ।

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
२७३	२७०	२६८	२६५	२६३	२६०	२५८	२८८	२८८	२८४	२८०	२७६
०	३०	०	३०	०	३०	०	०	०	१५	३०	१५

अथ पारसीकाचार्यमतेन मुदारीतिप्रसिद्धजन्मसमयसाधनं. तद्ग्रंथानालोड्य दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिशर्मकृतं पद्यं. । लग्नादिकेन्द्रेष्विति.

लग्नादिकेन्द्रेषु गतौ ग्रहौ चेत्तदन्तरार्द्धेन युतोनितौ स्तः ।।
समौ तथा लग्नभवांशकेन. स्फुटं हि लग्नाच्च तथेष्टकालः २

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अस्यार्थ. लग्नमादिर्येषां तानि केन्द्राणीति. प्रथमचतुर्थसप्तमदशमेष्वित्यर्थः । केन्द्रेष्वित्यनेनैव सिद्धे लग्नादि कथमुक्तमिति चेत्. । लग्नादयो भावाः प्रथमद्वितीयतृतीया तेषां केन्द्रेष्वित्यर्थोतः लग्नकेन्द्रेषु यत्र द्वौ ग्रहौ गतौ चेत्तदन्तरार्द्धे. अधिकांशग्रहे ऊनं न्यूनांशग्रहे युतं कार्यं. तत्तुल्यांशतुल्यं जन्मलग्नं वाच्यमित्यर्थः । तेषु केन्द्रेष्वपि द्वित्रिकेन्द्रे द्वौ ग्रहौ चेत्प्रथमत्यागे मानाभावाल्लग्नगतावेव द्वौ ग्रहौ ग्राह्यौ. तदभावे तुर्यगौ द्वौ ग्राह्यौ. तदभावे सप्तमगौ तदभावे दशमगौ. तादृगेव रीत्या पणफरगौ तदभावे आपोक्लीमगावित्यर्थः । अथास्य रीतिर्यथा. । आदौ लग्नादिकेन्द्रेषु ग्रहावलोकनीया. नोचे द्वितीयादिकेन्द्रेष्वर्थात्पणफरेषु. तत्रापि नो चेत्तृतीयादिकेन्द्रेषु आपोक्लीमेषु. यस्मिन्भावे एकोग्ने एकः पृष्ठे ग्रह तं भावं प्रकल्प्य तदुभयोरंतरं कार्यं.

अन्तिमं वाक्यम्

इत्यलं बहुविचारेणेति. ।

न मुदारिप्रणीतं च हातिमेनोदितं च यत्. ।
वेंकटेनोदितं ज्ञात्वा जन्मकालं विनिर्दिशेत्. १

पुष्पिकावाक्यम्

इति जन्मकालादाधानकालमाधानाज्जन्मकालानयनप्रकारोतिसुगमो दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिशर्मप्रणीतः ।

इति पारसीकविन्मताल्लग्नसाधनं लक्ष्मीपतिशर्मणा व्याख्यातम्. ॥

इति दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिशर्मकृतं जन्मेष्टलग्नांशलग्नांशघटीज्ञानं समाप्तं ।

श्रीकृष्णानन्दपुत्रेण श्रीलक्ष्मीपतिशर्मणा. ।
शिष्यवर्गप्रतोषाय कथितो लग्ननिर्णयः १।।

शुभं भवतु पाठकस्येति. ।। ॥ ।।

विशेषः- प्रथमपत्रं जीर्णमस्ति ।

२७.

ग्रन्थनाम- वत्सरचक्रमाहात्म्यम्

पत्रम्	नैपालकम्	पङ्क्तयः	८
आकारः	१२.८ × ५.४	पत्रावस्था	पार्श्वभागे जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१		

मधुशुक्लप्रतिपदि वत्सरारंभः ।

मधुशुक्लादिदिवसे मंडलार्द्धोदिते रवौ. ।
संवत्सरप्रे[प्रवे]शः स्यादिति सिद्धांतसम्मतमिति गर्गः ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

सिद्धांते.

ऋक्षार्कचंद्रमानादिनवलक्षणलक्षितं ।
साग्निसोमात्मकं ताराग्रहचारसमन्वितम्.
राशिग्रहर्त्तुसंक्रांत्यर्क्षेश्वराद्युपशोभितम्.
पंचांगेनावृतं चक्रं शुक्लकृष्णांकितोदरं. ।
कृत्वा संवत्सरं चक्रं गणितज्ञानुशासनात्. ।
वत्सरारंभदिवसे सम्यगालोक्य यत्नतः
साष्टांगं प्रणमेद्भक्त्या संवत्सरसुखाय वै. ।
प्रातर्नित्यं वर्षचक्रं यः पश्यति नरोत्तमः ।
गंगास्नानफलं प्राप्य सुखी स्यान्नात्र संशयः ।।
तिथिं वारं च नक्षत्रं योगं करणमेव च. ।
यः शृणोति नरो नित्यं गंगास्नानफलं लभेत्. ।
चैत्रशुक्लप्रतिपदि प्रातस्तत्वविभेदतः
पश्येद्विचक्षणो योगी दक्षिणे चोत्तरायणे ।
विषुवे सत्तिथौ राकाकुहूदर्शार्कवासरे. ।
महापर्वणि संक्रांतौ यत्नात्कालस्य वंचनं. ।
भवत्येव न संदेहो चक्रस्यास्य प्रपूजनात्. ।
अवलोकनतः सौख्यं नराणामक्रियावताम्.
इत्येतद्वत्सराख्यानं प्रोक्तं श्रीवीरवर्णिनि.

इति शिवसिद्धा(न्ते)तोदितम् वत्सरचक्रमाहात्म्यम्.

विशेषः- एकस्मिन्नेव पत्रे पत्रस्यैकभागे वत्सरचक्रमाहात्म्यं लिखितम्। अपरभागे सोदाहरणं स्त्रीपुरुषनामाधारेण मृत्युक्रमविचारश्च कृतः ।

२८.

ग्रन्थनाम- विजयोत्सवः

पत्रम्	भारतीयम्	प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः	१२
आकारः	१२.८ × ५.५	ग्रन्थावस्था	सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	४२		

आदिवाक्यम्

श्रीमद्गणेशगिरिजेशरमेशभानून् श्रीमद्गुरुं प्रधनतंत्रविदग्रगण्यं. ।
द्रोणं कृपं परशुराममतीव भक्त्या युद्धे सदा विजयिनं मनसा प्रणम्य १

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

श्रीमद्धिमालयमहीपशिरोवतंससंशोभिसन्मणिरुगर्चितपत्कजस्य. ।
राजेन्द्रविक्रमनरेशविभोर्जयार्थमारभ्यतेत्र विजयोत्सवसद्विधानं. २
योसौ प्रतापनिकरैः प्रथितः पृथिव्यां युद्धादिसन्नृपगुणैकनिधानशाली ।
नेपालपालनरपालकुलावतंसो गोरण्डचण्डकुहकोपशमैकवीरः ३
चिंतामणिः सुरतरुः सुरभिर्हठेन पाषाणपादपपशुत्त्वगुणान् विहाय. ।
गीर्वाणयुद्धनृपतेस्तनयस्तदैव राजेन्द्रविक्रम इति प्रथितो बभूव । ४
तद्यात्रिकोत्सवविधौ विजयार्थमद्धा लक्ष्मीपतिः प्रधनतंत्रमतान् विविच्य. ।
यात्रोपयोगिसमरोचितमात्रिकादिनानास्वरोदितविभिन्नमतैक्ययुक्त्या ५
राजेन्द्रविक्रमनरेन्द्रसुखावबोधमायोधनार्थविजयोत्सवमारभेत. ।
श्रीमत्स्वरोदयसदुक्तिविधानरीत्या पश्यन्तु ये स्वरविवेकविधिज्ञः सौण्डाः ६
नवीनपद्यैः कुशलाः सशंकिताः प्राचीनपद्यैः खलु ते विशंकिताः ।
अतो मया श्रीविजयोत्सवाभिधं समूलकं संप्रति संप्रणीयते. ७

अथ विजिगीषूणां महाप्रभूणां समरयात्राद्युपयोगितया सदा समरविजयाय स्वरोदयोदितरीत्या विजयोत्सव-सद्विधानमारभ्यते. । तद्यथा. । नरपतिजयचर्य्यायां. ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रोक्ता ये ब्रह्मयामले.
मात्रादिस्वरभिन्नानां स्वराणां षोडशोदयान् १
मात्रिकायां पुरा प्रोक्ताः स्वराः षोडशसंख्यया.
तेषां द्वावन्तिमौ त्याज्यौ चत्वारश्च नपुंसकाः २

अन्तिमौ । अं अः । नपुंसकाश्चत्वारः ऋ ॠ ऌ ॡ इति. । अत्र क्लीबे स्वरग्रहणं कथमित्यतः ।

अन्तर्भवंति नाडीषु क्लीबा ऋकार इश्वरे. इति युद्धार्णवे. ।
शेषा दश स्वरास्तेषु स्यादेकैको द्विके द्विके. ।
ज्ञेया अतस्त्वकाराद्याः स्वराः पंच स्वरोदये ३

अकारादयो विष्णुलक्ष्मीरुद्रसूर्यचंद्रात्मिका ५ तद्दैवत्याश्च

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिव इति

तद्देवताः इत्यन्ये. निवृत्तिप्रतिष्ठाविद्याशांतिशांत्यतीताः कलाः ५ इच्छाज्ञानक्रियैश्वर्यवैराग्याणि शक्तयः ५ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशा भूतानि ५ गंधरसरूपस्पर्शशब्दा विषयाः ५ अकारादि स्वरोदये तत्तच्छुभाशुभकथनं फलमेषां

अकाराद्या स्वराः पंच तेषामष्टौ भिदस्त्वमी.
मात्रा १ वर्णो २ ग्रहो ३ जीवो ४ राशि ५ र्भ ६ पिण्ड ७ योगकौ ८ ।।
सुप्तोपि भाषते येन येनागच्छति शब्दितः ।
तस्य नामाद्यवर्णे या मात्रा मात्रास्वरः स हि. ।। २

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बहूनि यस्य नामानि नरस्य च कथंचन. ।
तस्य पश्चाद्गतं नाम ग्राह्यं स्वरविशारदैः ३
इति मात्रास्वरचक्रं. ।।

अन्तिमं वाक्यम्

सदा प्रमत्तोऽखिलराज्यकृत्ये निद्रारतो वा व्यसनप्रसक्तः ।
दैवज्ञवाक्यं गणयेदसत्यं यो भूपतिस्तस्य पराजयः स्यात्. १४
इति विजययात्राकालिकलक्षणं. । विजयाधिकारीनृपलक्षणं च. । अथ युद्धारंभकालिकलक्षणं. ।
प्रथमहतपुरुषश्चेदधोमुखो हंतुरभिमुखः ।
येन हतस्तस्यैवाभिमुखमधोमुखः पतति.
अथवा यस्य योधस्तस्य राज्ञोभिमुखस्तदा तस्य योधस्तस्य राज्ञो वा विजयो वक्तव्यः । कुत्रापि प्रथमहतो भवतु सेनयोर्मध्ये यस्यैव राज्ञः प्रथमहतः पुरुषो वा गजादयो वाहना भवंतु यदभिमुखशिरा अधोमुखः पतति तस्यैव विजयः । उत्तानश्चेत्तस्य पराजयः । अतः उक्तं
छत्रं ध्वजा नरः शस्त्रं गजो वाजी च यच्छिराः ।
निपतेत्तत्रगा सेना विजयं प्राप्नुयात्ध्रुवं. ।
एतानि यदभिमुखे अधोमुखानि पतंति. उभयोः सैन्ययोर्मध्ये ज्ञात्वा परस्य सेना त्तं[तं] प्रति गत्ता[गता] राजानो जयं प्राप्नोतीति. ।। ७ ।।

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

ग्रन्थाननेकरचितानवलोक्य युक्त्या राजेन्द्रविक्रमनृपस्य सदा जयाय. ।
लक्ष्मीपतिद्विजवरेण विनिर्मितं यद्युद्धोपयोगीविजयोत्सवसद्विधानं. १
आलोक्य मत्कुलभवा नृपतेर्जयार्थं कालं वदन्तु सुखतः स्वयशोभिवृद्ध्यै. ।
राजेन्द्रविक्रमकुलप्रभवाश्च वीरा हृष्टाः व्रजन्तु समरे प्रविलोक्य कालं २ ।

चतुर्थपादस्य पूर्वलिखितान्यक्षराणि श्लोकसंख्यां विहाय मस्या प्रमृष्टानि । अन्त्येऽपि पाठः २ इति हरितालेन प्रमृष्टः ।

वीरकराग्रग एव तु खड्गः सत्फलदो न तदन्यशयस्थः ।
विक्रमवानपि खड्गविहीनो नैव जयं व्रजतीति विमृश्य ३
मत्कुलजेन विनिश्चितकाले राजकुलप्रभवा विजयार्थं. ।
यांति यदि प्रधनार्थमतस्ते मद्वचनाज्जयिनो हित एव. ४
मद्वंशजेन निर्णीते मया दर्शितवर्त्मना. ।
राजेन्द्रवंशजाः काले जयिनः स्युर्न संशयः ५

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

इति लक्ष्मीपतिशर्मणोदितं नृपराजेन्द्रसुविक्रमार्थदं. ।
विजयोत्सवसद्विधानयुक्तमगमत्पूर्णमदः शिवार्पित्तम्. ६
भूरिशः स्वरशास्त्राणि क्रमादालोच्य यत्नतः ।
श्रीमच्छंभुप्रसादेन भूयादीप्सितसिद्धिदं. ७
नाधुनिकेन मया स्वमतेन कल्पितमेतदितीत्थमवेहि. ।
वास्तविकं सकलागमसिद्धं प्राक्तनवाक्यमिदं न तदन्यत्. ८
गोरक्षाचलपाग्रणीरणबहादूरक्षितीशात्मभू-
गीर्वाणादिगयुद्धविक्रममहाराजाधिराजात्मजः ।
राजेन्द्रादिगविक्रमाह्वयमहाराजाधिराजेश्वरो
जीव्यादब्दशतं प्रतापनिकरैः शत्रूञ्जयन्सर्वतः ९

इति श्रीमन्महाराजाधिराजराजेन्द्रविक्रमसाहवर्मणः सदा विजयाभिकांक्षिणा दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिशर्मणा मधुकरवृत्या संगृहीतविजयोत्सवविधानं परिपूर्णमगमच्छ्रीमदन्नपूर्णाविश्वेश्वरकृपाकट्यक्षतः ।। ।। शुभं भवतु मननशीलानाम् ।। ७ ।।

२९.

ग्रन्थनाम- {शकुनसम्बद्धटीका}

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्	**पङ्क्तयः**	१३
आकारः	१३.६ × १२	**पत्रावस्था**	सामान्या परमपूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१		

आदिवाक्यम्

नात्. । अथ फलम् ।। वसंतराजः ।।
तिथ्या समीरेण तथा सवित्रा नक्षत्रचेष्टा तिथिभिः प्रदीप्ताः ।।
धनस्य सैन्यस्य बलांगयोश्च कर्मेष्टयोश्चक्रमतो भयाय. ।। ।।

अन्तिमं वाक्यम्

अथ सर्वेषां पक्षिणां काकवत् फलं ज्ञेयम्. । तथा च वराहः ।।
पतत्रिणोन्येपि यथैव काका वाच्याः श्वजोपरिद्रंष्ट्रिणो ये इति. ।।

विशेषः- टीकाग्रन्थस्यैकमेव सप्तमं पत्रमस्ति । अपरगोलाकारपत्र एकपार्श्वे राशिप्रभेदविषये षड्वर्गविषये च सङ्केतो वर्ततेऽपरपार्श्वेऽन्यच्चक्रमस्ति ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३०.

ग्रन्थनाम- सज्जनरञ्जनी (उडुदायप्रदीपटीका)

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं नैपालकम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** १३

आकारः १२.८ × ५.८ **ग्रन्थावस्था** समीचीना पूर्णा च

पत्रसङ्ख्या १९

आदिवाक्यम्

गणगीः श्रीमतिपान् प्रणम्य भक्त्या सुहृदां हृत्कमलप्रकाशहेतोः
उडुदायोत्थफलप्रदीपटीका क्रियते सज्जनरंजनी मयैषा १
पराशरमतागमार्थगहनोदधिक्रोडगाम्प्रभाशुभफलावलीघनवृतेन्दुविंबप्रभा.
पुरातनकथा कथं प्रकथितुं क्षमाधीर्ममेत्यजस्रमनुधावतीव हि न याति पारं यतः २
न व[प]दछेदपदार्थविग्रहार्थान्वयसद्भावनिरुक्तियुक्तिबुद्धिः ।
कुत आक्षेपसमाधधृतिस्तथा पीरयति श्रीगुरुगीर्लिखेत्परजस्रं ३
पराशरपरापारापरासारपरंपरा.
गुरोर्गीः श्रुतिगा हृत्स्था लिपिरूपा वहत्यसौ ४
अस्या विप्रतिपत्युक्तौ योग्यत्वं न बृहस्पतेः
का कथाऽऽधुनिकाना सा नोतोक्षा कल्प मादृशां ५
अतो गुरूक्ता व्याख्यैव न्यस्तेयं न स्वकल्पिता
अत आगमवन्मान्या स्वकल्याणमभीप्सुभिः ६

अथः पराशरमतानुभावितान्तकरणः कश्चित्कवि तडुदायप्रदीपाख्यं ग्रंथकर्तुमुद्यतः स्वेष्टदेवं प्रणमति. वीणाधरमिति

सिद्धान्तमौपनिषदं शुद्धान्तं परमेष्ठिनः
शोणाधरं महः किंचिद्वीणाधरमुपास्महे. १

वीणाधरमिति विशेषणात्किंचिन्महोर्थात् सरस्वतीस्वरूपं तेजः सरस्वतीति यावत्. तस्या एव वीणाधारित्वात् । तदुपास्महे. । तत्किंभूतं. औपनिषदं सिद्धान्तं उपनिषद्ब्रह्मभागप्रतिपाद्यं सिद्धान्तं ब्रह्मस्वरूपमित्यर्थः तस्य ब्रह्मभागप्रतिपादिकत्वान्. । पुनश्च परमेष्टिनो ब्रह्मणः शुद्धान्तं. अंतःपररूपं. शुद्धान्तश्चावरोधश्चेत्यमरः पुनः शोणाधरं शोणौ रक्तावधरौ यस्य तदिति ईदृशं किंचिदनिर्वचनीयं. मह उपास्महे ध्यानधारणादिना उपासनां कुर्म भजाम इत्यर्थः १

अन्तिमं वाक्यम्

कर्मलग्नाधिनेतारावितिं धर्मकर्माधिते[ने] तारावितिं प(द्य)द्वयं बृहत्पराशरजातकात्संगृहीतं सुगममेव ४१ ४२

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पुष्पिकावाक्यम्

क) ग्रन्थकर्तुः

इति संज्ञाध्यायः

योडुदायप्रदीपाख्यटीका सज्जनरंजनी. ।
तस्याः पूर्त्तिमगात्संज्ञाध्यायव्याख्या सुनिर्मला १

इति राजयोगाध्यायः ।।

योडुदायप्रदीपाख्यटीका सज्जनरंजनी.
तस्यां पूर्त्तिमगाद्राजयोगव्याख्यां सुनिर्मला २

इत्युमामहेश्वरसंवादे विंशोत्तरीदशाफलं ।। ।।

योडुदायप्रदीपाख्यटीका सज्जनरंजनी
तस्या पूर्त्तिमगादायुर्दायव्याख्यां सुनिर्मलाम् ३
कान्यकुब्जे सुविषये पैतीयाख्यप्रगन्नके
श्रौतस्मार्ज[र्त्त]क्रियोपेतखोरिग्रामनिवासिना १
पाण्डे इत्युपनाम्ना श्रीभारद्वाजसगोत्रिणा
कमठाचलभूपालपूजितेनातिभक्तितः ।
रुद्रचन्द्रकृपावाप्तकुलेष्टग्रामशोभिता[ना]
नेपालाधीशराजेंद्रविक्रमप्रार्थितौं[तां]घ्रिणा २
कृष्णानन्दात्मजेनेयं लक्ष्मीपतिद्विजन्मना
कृता सभ्योडुदायस्य टीका सज्जनरंजनी ३
वाजपेयिकुलोद्भूतरामचन्द्राज्ञया मुदा
प्रीयतामनया श्रीमान् विश्वेशो भगवान्स्वयं ४
योडुदायप्रदीपाऽख्यटीका सज्जनरंजनी
तस्याः पूर्त्तिमगादायाध्यायव्याख्यां सुनिर्मलां १

इत्युडायप्रदीपटीका यथामति लिखिता समाप्तीमगात् शुभम् ।

ख) लिपिकरस्य

इति सम्वत् १९४५ साल मिति फार्गुणशुदि १० रोज ३ शुभम्

विशेषः- स्थाने स्थाने नयराजपन्तेनाशुद्धः पाठः संशोधितो यथा १, ९, १४ पत्रेषु ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३१.

ग्रन्थनाम- सज्जनरञ्जनी (उडुदायप्रदीपटीका)

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं नैपालकम् प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः १२
आकारः १३.१ × ५.६ ग्रन्थावस्था सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या १८

आदिवाक्यम्

श्रीगणेशाय नमः ।। ।।

गणगीः श्रीमतिपान् प्रणम्य भक्त्या सुहृदां हृत्कमलप्रकाशहेतोः ।
उडुदायोत्थफलप्रदीपटीका क्रियते सज्जनरंजनी मयैषा. ।।१।।
पराशरमतागमार्थगहनोदधिक्रोडगा शुभाशुभफलावलीघनवृतेन्दुविंबप्रभा. ।
पुरातनकथा कथं प्रकथितुं क्षमाधीर्ममेत्यजस्रमनुधावतीव हि न याति पारं यतः ।।२।।
न पदच्छेदपदार्थविग्रहार्थान्वयसद्भावनिरुक्तियुक्तिबुद्धिः ।
कुत आक्षेपसमाधृतिस्तथा पारयति श्रीगुरुगीर्लिखेत्यजस्रम्. ।।३।।
पराशरपरापारापरासारपरंपरा. ।
गुरोर्गीः श्रुतिगा हृत्स्था लिपिरूपा वहत्यसौ. ।।४।।
अस्य विप्रतिपत्युक्तौ योग्यत्वं न बृहस्पतेः ।
का कथाऽऽधुनिकाना सा प्रोतोक्षा कल्प मादृशां. ।।५।।
अतो गुरूक्त्या व्याख्यैव न्यस्तेयं न स्वकल्पिता. ।
अत आगमवन्मान्या स्वकल्याणमभीप्सुभिः ।।६।।

अथः पराशरमतानुभावितान्तकरणः कश्चित्कविरुडुदायप्रदीपाख्यं ग्रंथं कर्तुमुद्य[द्य]तः स्वेष्टदेवं प्रणमति. । श्रीगणेशाय नमः ।। ।।

सिद्धान्तमौपनिषधं शुद्धान्तं परमेष्टिनः ।
शोणाधरं महः किंचिद्वीणाधरमुपास्महे १

सिद्धान्तमिति. । वीणाधरमिति विशेषणात्किंचिन्महोर्थात्सरस्वतीस्वरूपं तेजः सरस्वतीति यावत्. । तस्या एव वीणाधारित्वात्. । तदुपास्महे. । तत्किंभूतं. औपनिषदं सिद्धान्तं उपनिषद्ब्रह्मभागप्रतिपाद्यं सिद्धान्तं ब्रह्मस्वरूपमित्यर्थः । तस्य ब्रह्मभागप्रतिपादिकत्वात्. । पुनश्च परमेष्टिनो ब्रह्मणः शुद्धान्तं. अंतःपुररूपं. शुद्धान्तश्चावरोधश्चेत्यमरः । पुनः शोणाधरं शोणौ रक्तावधरौ यस्य तदिति. । ईदृशं किंचिदनिर्वचनीयं. मह उपास्महे. ध्यानधारणादिना उपासनां कुर्म भजाम इत्यर्थः १ ।। ।।

अन्तिमं वाक्यम्

कर्मलग्नाधिनेतारावन्योन्याश्रयसंस्थितौ
राजयोगाविति प्रोक्तं विख्यातो विजयी भवेत् ४१

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

धर्मकर्माधिनेतारावन्योन्याश्रयसंस्थितौ
राजयोगाविति प्रोक्तं विख्यातो विजयी भवेत् ४२

कर्मलग्नाधिनेतारावितिं । धर्मकर्माधिनेतारावितिं पद्यद्वयं बृहत्पराशरजातकात्संगृहीतं सुगममेव ४१ ४२

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

योडुदायप्रदीपा[प]स्य टीका सज्जनरंजनी ।
तस्याः पूर्णिमगात्संज्ञाध्यायव्याख्या सुनिर्मला १
इति राजयोगाध्यायः १
योडुदायप्रदीपाख्यटीका सज्जनरंजनी
तस्याः पूर्त्तिमगाद्राजयोगव्याख्यां सुनिर्मलां २
इत्युमाशिवसंवादे विंशोत्तरीदशाफलं ।। ।।
योडुदायप्रदीपाख्यटीका सज्जनरंजनी ।
तस्या पूर्त्तिमगादायुर्दायव्याख्यां सुनिर्मलाम् ३
कान्यकुब्जे सुविषये पैतीयाख्यप्रगन्नके ।।
श्रौतस्मार्तक्रियोपेतखोरिग्रामनिवासिनां १
पाण्डे इत्युपनाम्ना श्रीभारद्वाजसगोत्रिणा ।
नेपालाधीशराजेंद्रविक्रमप्रार्थितांघ्रिणा २
कृष्णानंदात्मजेनेयं लक्ष्मीपतिद्विजन्मना
कृता सभ्योडुदायस्य टीका सज्जनरंजनी ३
वाजपेयिकुलोद्भूतरामचंद्राज्ञया मुदा ।।
प्रीयतामनया श्रीमान् विश्वेशो भगवान् स्वयम् ।। ४ ।।
योडुदायप्रदीपाख्यटीका सज्जनरंजनी ।
तस्याः पूर्तिमगादायाध्यायव्याख्यां सुनिर्मलाम् १
इत्युडुदायप्रदीपटीका यथामति लिखिता समाप्तीमगात् ।। ।। ।।

विशेषः- टीकाग्रन्थेऽस्मिन् ४१ मूलपङ्क्तयस्तथा ३७९ टीकापङ्क्तयः सन्ति ।

३२.

ग्रन्थनाम- समरसारटीका

पत्रम्	भारतीयं पत्रम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१४
आकारः	१२.५ × ५.५	**ग्रन्थावस्था**	सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	२६		

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

आदिवाक्यम्

ॐ श्रीः ।

नत्वा गुरुं गणेशानं श्रीमल्लक्ष्मीपतिर्द्विजः ।
व्याख्यां समरसारस्य कुर्वे सम्यक् समासतः १

अथ नैमिषारण्यस्थो वत्समुनेर्वंशोद्भवः कान्यकुब्जकुलाग्रणी रामवाजपेयी धार्मिकानां महीपानां युद्धजयोपायं विवक्षुः गुरून्नमस्कृत्य समरसाराख्यं ग्रंथं करोति. तद्यथा.

नत्वा गुरून्समालोच्य स्वरशास्त्राणि भूरिशः ।
वक्ष्ये युद्धजयोपायं धार्मिकाणां महीक्षितां १

नत्त्वा गुरूनिति अस्यान्वयः अहं रामवाजपेयी गुरून् नत्वा भूरिशः स्वरशास्त्राण्यालोच्य धार्मिकाणां महीक्षितां युद्धजयोपायं वक्ष्ये. इत्यन्वयः । गृणन्ति हितमुपदिशंति ते गुरवः । स्वराणां शास्त्राणि ग्रंथान् पूर्वाचार्यप्रणीतान्. भूरिशः बहुशो बहूनि समालोच्य सम्यक् विचार्य. युद्धे जयः युद्धजयस्तस्योपायस्तं धार्मिकानां धर्मशीलानां महीक्षितां भूपतित्वाभिलाषिणांमुपयोगाय वक्ष्ये कथयिष्ये १

अन्तिमं वाक्यम्

अथास्य ग्रंथस्योपसंहारं ग्रथकृद्देशवंशपित्रादीनाह. ।

वंशे वत्समुनीश्वरस्य शिवदासाख्यादुरुख्यातितः
सम्राडग्निचिदाप यस्य जनकः श्रीसूर्यदासोजनिः ।
यन्मातुर्यशसा दिशो दश विशालाक्ष्या वलाक्षा व्यधा-
त्स प्राज्यस्वरशास्त्रसारविचितिं रामो वसन्नैमिषे ८६

वंशे वत्समुनीश्वरस्येति. । स रामवाजपेयी प्राज्ये स्वरशास्त्रविचितिं व्यधात्. । प्राज्यानि बहूनि यानि स्वरशास्त्राणि तेषां सारस्तस्य विशेषेण चिति. संचयस्तां व्यधात्. अकरोत्. ।। यस्य ग्रंथकर्तुः पिता सूर्यदासो वत्समुनीश्वरस्य. वत्सश्चासौ मुनीश्वरो वत्समुनीश्वर तस्य वंशे गोत्रे. शिवदास इति आख्या नाम यस्य. असौ शिवदासाख्यस्तस्माच्छिवदासाख्यात् पितुः सकाशात्. जन्म आप प्राप. किंविशिष्टाच्छिवदासाख्यात्. उरुख्यातितः उर्वी महती ख्यातिः प्रतिष्ठा यस्य स तस्मात्. पुनः कथंभूतः सूर्यदासः संम्राट्. सम्यक् राजते शोभते. सोमयागमारभ्य वाजपेयान्तयज्ञेनासौ सम्राट् पुनः कीदृक् अग्निं चिनोतीति. अग्निचित्. सर्वदाग्निपरिचरणशीलः । यत् यस्य. विशालाक्ष्या विसालाक्षीनाम्न्याः यशसा दिशो दश दिशो वलाक्षाः शुक्ल निर्मला अभवन्. कुत्र वासोस्येत्यत उक्तं. नैमिषे वसन्निति. नैमिषे नैमिषारण्ये वसन्. नैमिषारण्यस्थ इत्यर्थः । ७ ।

पुष्पिकावाक्यम्

ग्रन्थकर्तुः

इति नैमिषारण्यनिवासिकान्यकुब्जरामवाज(पे)यिविरचितसमरसारशास्त्रम्. ७

टीकाकर्तुः

श्रीकृष्णानन्दपुत्रेण श्रीलक्ष्मीपतिशर्मणा. ।
व्याख्या समरसारस्य यथामति विनिर्मिता. १

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

काशीनाथकृपादृष्ट्या काशीशपुरवासिना. ।
लीलानाथस्य वाक्स्फूर्त्यै कृतेयमवगम्यतां २
इति दैवज्ञशिरोमणिकृष्णानन्दात्मजलक्ष्मीपतिशर्मकृता समरसारग्रंथटिप्पणिका. ७ शुभं भवतु ७

३३.

ग्रन्थनाम- समरसारोक्तप्रकारेणायुर्निर्णयो जयपराजयविचारश्च

पत्रम् जन्मटिप्पण्याकारयुतं नैपालकम् **पङ्क्तयः** ४७
आकारः १६.४ × ८ **पत्रावस्था** सामान्या पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या १

आदिवाक्यम्

श्रीमच्छंकराय नमः ।। ७ ।। श्रीमद्गुरवे नमः ।। ।। ।। श्रीमत्साम्बशिवाय मंगलमूर्त्तये नमः ।। ७ ।।
मंगलं भगवान्विष्णुर्मंगलं गरुडध्वजः ।
मंगलं पुण्डरीकाक्षो मंगलायतनो हरिः ।।
।। अथ स्वरशास्त्र । कालनिर्णयं ।। ७ ।।

अन्तिमं वाक्यम्

अर्कारसितसौम्या जीवसौरिशशीतम्.
अवमादिक्रमेणैव ज्ञातव्याः कोटपालकाः १
मासकोटपालस्तु
शुक्रभौमगुरुमंदराहुना भानुजः सितबुधेन्दुभास्करा ।
माधवादिषु च कोटपालका सौरिभौम कथितो मनीषिभिः १

विशेषः- जन्मटिप्पण्याकारयुत एकस्मिन् पत्रे समरसारोक्तप्रकारेणायुर्निर्णयो जयपराजयविचारश्च कृतो विद्यते । पुस्तकमिदं गौरीपतिस्वामिकमिति तत्रैव लिखितम्- **गौरीपतिशर्मणः पुस्तिकारिदं [पुस्तिकेयम्]**

३४.

ग्रन्थनाम- सारिण्यौ

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्
आकारः (क) ९.५ × ६ (ख) ८.५ × ७.५ **ग्रन्थावस्था** एका सामान्यापरा जीर्णा

सारिण्यां पञ्चाङ्गायोपयोगीनि चक्राणि, दशासाधनादिविषयाः, गौरीजातकोक्तविंशोत्तरीदशाफलानि च सन्ति । पर्व(चन्द्रसूर्यग्रहण)साधन-प्रश्नशास्त्रसम्बद्ध-नष्टधनादिज्ञान-स्वराधारेणायुर्दायसम्बद्धविषयाश्च

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

वर्णिताः । एवमेव नष्टजातक-काकविरुत-पल्लिकानर्तन-पतनविषयाश्च सारिण्यां वर्तन्ते । अङ्गस्फुरण-मूलाश्लेषानक्षत्रफलानि सर्वाण्यपि सारिण्यां सन्ति । गण्डान्तजन्मविषयाश्च सन्ति ।

द्वितीयसारिण्यां स्वरशास्त्रोक्तचक्राणि सन्ति । एवमेव दशान्तरदशाचक्राणि, वराहोक्तभावफलचक्राणि, पञ्चाङ्गे सर्वोपयोगीनि चक्राणि च सन्ति । सारिण्यैषातीव जीर्णास्ति ।

३५.

ग्रन्थनाम- संहिताभाष्यम् (बृहत्संहिताया नक्षत्रकूर्माध्यायस्य)

पत्रम् एकतो हरितालिप्तं भारतीयम् **प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः** कुत्रचित् १७ कुत्रचित् १८
आकारः १५.३ × ६.५ **ग्रन्थावस्था** पार्श्वभागे जीर्णा पूर्णप्राया च
पत्रसङ्ख्या ५

आदिवाक्यम्

नक्षत्रत्रयैवर्गैराग्नेयाद्यै व्यवस्थितैर्नवधा. ।।
भारतवर्षे मध्यप्रागादिविभाजिता देशाः ।।१।।

युद्धजयार्णवे. ।।

त्रिणि भान्यग्निभाद्यानि मध्यदेशे विदुर्बुधाः ।।
प्राग्देशात्प्रभृति प्राहुरार्द्राद्याः क्रमशस्त्रिका: ।।
एतैरुपहतैः पापैर्मध्यदेशादिषु क्रमात्. ।
राजानः परिपीड्यन्ते जनाश्चापि तदाश्रिताः ।।
कृत्तिकाद्येषु पांचाला.

दे. पु. ।।

जंबूद्वीपे तु. यैर्देशैर्व्यवहारो नृणां भवेत्. ।।
तदहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपान्मुनिपुंगव. ।।
मिथिला १ मेखला २ काश्य ३ हिछत्रा ४ पुरुचंपकाः ५ ।।
सूर्यावर्ता ६ नागपुरा ७ कौशांबी ८ चंपविषयाश्च. ९ ।।
पाटलीपुत्रं १० तिरहुती ११ गंगापरयमुनांतरं. १२ ।।
आनन्दपुरं १३ पृथिवीमध्यहतं नश्यते क्रूरैः ।। ।।❀।। ।।

जगन्मोहने नारदः ।।

प्राङ्मुखस्य च कूर्मस्य नवांगेषु धरामिमां. ।।
विभज्य नवधा खंडं मंडलानि प्रदक्षिणं. ।।
अंतर्वेद्यां च पांचालस्तस्येदं नाभिमंडलं. ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मुकुंदविजये. ।।

यस्याग्रलग्नाः सुरसिद्धसंघा मेरुः स भूमध्यगतो धरापि. ।
कुलद्रिदिग्हंति पयोधियुक्ता वराहदन्तोपरि मृत्तिकेव ।।
इदृग्वराहोपि हि शेषमूर्ध्नि चूडामणित्वं कुरुते सशेषं. ।।
कूर्मस्य पृष्ठे ननु तंतुरूपः परं ततः कूर्मतनुप्रमाणं. ।।
चरणचतुष्टयसहिते पावकपवनेशरक्षसां भागे. ।।
मुखनाभिपुच्छपार्श्वे कूर्मः प्राङ्मध्यवारियमसोमे. ।।
तारात्रयात्मके रेखात्रयी कार्या हुताशभात्. ।
अशुभादि फलं तत्र दृष्टिस्थानवशाच्छनैः ।
कौशांबी कौशिकी चंपा कौशली मिथिला गया. ।।
अंतर्वेदी अहिछत्रमेषलाकान्यकुज्ब[ब्ज]कं. ।।
मध्यो मध्यप्रदेशश्च प्रयागं च विनश्यति. ।।
कृत्तिकारोहिणीचंद्रकूर्मनाभिगते त्रिभिः ।। ।।

स्वरोदये राजविजये च. ।।

कूर्मचक्रं प्रवक्ष्यामि युक्तं [यद्युक्तं] कौशलागमे. ।
येन विज्ञानमात्रेण ज्ञायते देशविप्लवः ।।
कूर्माकारं लिखेच्चक्रं सर्वावयवसंयुतम्. ।।
पूर्वभागे मुखं तस्य पुच्छं पश्चिममंडले. ।।
पूर्वापरं लिखेद्वेधं वेधं चोत्तरदक्षिणे. ।।
ईशानराक्षसे वेधो वेधमाग्नेयमारुते. ।।
नाभिशीर्षश्चतुष्पादकुक्षिपुच्छेषुसंस्थितं. ।।
तारात्रयांकिते तस्मिं सौरिं यत्नेन चिंतयेत्. ।।
अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभा मूषकाः शुकाः ।।
स्वचक्रं परचक्रं च सप्तैता ईतयः स्मृताः ।।
कृत्तिकारोहिणीसौम्यं कूर्मनाभिगतं त्रयं. ।।
भद्रा १ रिमेद २ मांडव्य ३ शाल्व ४ नीपो ५ ञ्झिहान ६ संख्यानाः ।।
मरु ७ वत्सघोष ८ यामुन ९ सारस्वत १० मत्स्य ११ माध्यमिकाः =१२ ।।२।।
माथुर १३ कोपज्योतिष १४ धर्मारण्यानि १५ शूरसेनाश्च. १६ ।।
गौरग्रीवो १७ देहिक १८ पाँडु १९ गुडाश्वत्थ २० पांचालाः २१ ।।३।।
साकेतं २२ कंक २३ कुरव २४ कालकोटि २५ कुराश्च २६ पारियात्रनगः २७ ।।
औदुंबर २८ कापिष्ठल २९ गजाह्वयाश्चेति मध्यमिदं. ।।४।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

=हिमवद्विंध्ययोरंतर्यत्प्राग्विनशानादपि. ।।
प्रत्यगेव प्रयागश्च मध्यदेशः स उच्यते इति मनुस्मृतौ=
अयोध्या १ मिथिला २ चंपा ३ कौशांबी ४ कौशिकि ५ तथा. ।।
अहिछत्रं ६ गया ७ विंध्य ८ म(मं)तर्वेदि ९ श्च मेखला. १० ।।
कान्यकुब्जं[ब्जं] ११ प्रयागं १२ च मध्यदेशो विनश्यति. ।। ।।

मार्कंडेयपुराणे. ।।
प्राङ्मुखो भगवान्देवः कूर्मरूपी व्यवस्थितः ।।
आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदमिदं द्विज. ।।
नवधा संस्थितान्यस्य नक्षत्राणि समंततः ।।
विषयाश्च द्विजश्रेष्ठ ये सम्यक्तान्निबोध मे. ।।
चेदि १ मद्रा २ विमांडव्याः ३ शाल्वा ४ तीपा ५ स्तथा शकाः ६ ।।
ठज्जिहाना ७ स्तथा वत्सा ८ घोषसंख्याः ९ सयामुनाः १० ।।
शैव्य ११ सारस्वता १२ मत्स्याः १३ शूरसेना १४ समाथुराः १५ ।।
धर्मारण्या १६ ज्यौतिषिका १७ गौरग्रीवा १८ गुडाश्मकाः १९ ।।
औद्देहिकाः २० सपांचालाः २१ साकेताः २२ कंक २३ मारुताः २४ ।।
कालकोट्यः २५ सपाखंडाः पारियात्रनिवासिनः २७ ।।
कापिलष्ठा २८ कुरुबाह्या २९ स्तथैवोदुंबराजनाः ३० ।।
गजाह्वया ३१ श्च कूर्मस्य जनामध्ये निवासिनः ।।
कृत्तिका रोहिणी सौम्या एतेषां मध्यवासिनां. ।।
नक्षत्रत्रित्रयं विप्र शुभाशुभविपादकं. ।। ।।

अन्तिमं वाक्यम्

वर्गैराग्नेयाद्यैः क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेण नृपाः ।।
पांचालो मागधिकः कालिंगश्च क्षयं यांति. ।।३२।।
आवंत्योत्थानर्त्तो मृत्युं वा यांति सिंधुसौवीराः ।।
राजा च हारहौरो मद्रेशोन्यश्च कौणिंदः ।।३३।।
गृहकूर्म समालिख्य गृहद्वारमुखस्थितं. ।
गृहनामर्क्षपूर्वे तु कृत्वा विक्ष्य शुभाशुभं. ।
गृहमध्यगतः सौरिः शोकसंतापकारकः ।।
द्वारे विद्युत्प्रदो ज्ञेयः पावके वह्निदायकः ।।
ज्ञेयो मृत्युप्रदो याम्ये राक्षसे राक्षसाद्भयं. ।।
वारुणे शुभदो ज्ञेयो वायव्ये शून्यताप्रदः ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अर्थलाभप्रदः सौम्ये शांभवे सर्वसिद्धिदः ।
सौरिर्बलाधिको दुष्टः स्वल्पवीर्यः शुभावहः ।।
दुष्टस्थानगते चंद्रे कर्तव्यं तत्र शान्तिकं. ।।
यदुक्तं यामले तंत्रे सर्वविघ्नविनाशकं. ।
यदंशं चैव पश्यंति राहुभौमशनैश्चराः ।
परचक्रभयं चाग्निर्दुर्भिक्षं तत्र दारुणं. ।। ।।

मार्कण्डेयः ।।

स्वकैरशोभनैर्जतोः सामान्यमिति कीत्ति(र्त्ति)तं. ।।
ग्रहैर्भवति पीडोत्थमल्पायातमशोभनं. ।।
तथैवाशोभनः पाको दुस्थितैश्च स्वतो ग्रहैः ।।

३६.

ग्रन्थनाम- संहिताभाष्यम् (शयनासन-वज्र-मुक्ताफल-पद्मराग-मरकतलक्षणाध्यायानाम्)

पत्रम् भारतीयम् प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः १६
आकारः १५.३ × ६.५ ग्रन्थावस्था पार्श्वभागे जीर्णा पूर्णप्राया च
पत्रसङ्ख्या ६

आदिवाक्यम्

अथ शयनासनलंक्षणाध्यायः । श्री ।।
मंचेन शुभेन शुभं. नृपवर्य्याणामनिष्टमशुभेन. ।
तस्मादतः प्रयत्नात् शयनासनलक्ष्यणं वक्ष्ये. १

स्पष्टं पद्यं १

अशनचंपकागुरुचन्दनहरिद्रसुरदारुतिन्दुकिशाला. ।
काश्मर्य्यर्जुनपद्मकशाकाम्राः शिंशपा च शुभाः २

अशनं पुत्रजीवा. चंपकः प्रसिद्धः अगुरु अगुरुवृक्षः चन्दनं हरिचन्दनवृक्षः हरिद्र. दारुहरिद्रावृक्षः सुरदारुर्देवदारुः तिन्दुकि. प्रसिद्धा. शालः प्रसिद्धः काश्मरी. मधुपर्णी. अर्जुनः प्रसिद्धः पद्मकः प्रसिद्धः शाकस्तिक्तशाकः आम्रः प्रसिद्धः सिंशपा प्रसिद्धा. एते शुभाः २

अशनिजलानिलहस्तिप्रपातिता मधुविहंगकृता निलयाः ।
चैत्यस्मशानपथजोर्द्धशुष्कवलि[ल्ली]निबद्धाश्च. ३

अशुभवृक्षाण्याह. । अशनी वज्रं. वलि[ल्ली]निबद्धा लतिकाभिर्बद्धाः ३

कंटकीनो ये च स्युर्महानदीसंगमोद्भवा ये च.
सुरभवनजाश्च न शुभा ये चापरयाम्यदिक्पतिता. ४

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पश्चिमदक्षिणदिक्पतिताः ४ अथैषां फलान्याह. ।

प्रतिषिद्धवृक्षनिर्मितशयनासनसेविनां कुलविनाशः ।
व्याधिभयव्ययकलहा भवन्त्यनर्थास्त्वनेकविधाः ५

स्पष्टं पद्यं ५

अन्तिमं वाक्यम्

वज्रमौक्तिकवैदूर्यपुष्परागेन्द्रनीलं पंचरत्नम्. ।
माणिक्यमुक्ताविद्रुमगारुत्मकपुष्पकवज्रनीलगोमेदवैदूर्य्य नवरत्नाख्यम्.

इति चतुर्दशरत्नं.

अथ पञ्चरत्नाण्याह. । वज्रं हीरकं. मौक्तिकं. शुक्तिजं. वैदूर्य. वालवायदेशादुद्भूतं विदूरदेशे संस्कृतं. आताम्रवर्णं पुष्परागः प्रसिद्धः इन्द्रनीलं नीलमणि. एतानि पञ्चरत्नानि. माणिक्यं रक्तमणिः मुक्ता प्रसिद्धाः विद्रुमं प्रबालम्. गारुत्मको मरकतः पुष्पकः पुष्परागः वज्रं हीरकं. नीलं नीलमणि. गोमेदो लहसुनिर्ना वैदूर्य वालवायदेशोद्भूतं विदूरदेशे संस्कृत आताम्रपीतवर्णं एतानि नवरत्नानि. इति चतुर्दशरत्नानां संख्यानि शुभानि.

पुष्पिकावाक्यम्

इति वराहसंहितायां नृपासनलक्षणं ८८
इति संहिताभाष्ये नृपासनभाष्यम्. अष्टाशीतिसंख्यम्.
इति वराहसंहितायां वज्रलक्षणाध्याय एकोनाशीतितमः
इति संहिताभाष्ये वज्रलक्षणभाष्यम्.
इति वराहसंहितायां मुक्ताफललक्षणाध्यायोशीतितमः
इति संहिताभाष्ये मुक्ताफललक्षणभाष्यम्.
इति वराहसंहितायां पद्मरागलक्षणाध्याय एकाशीतितमः
इति संहिताभाष्ये. पद्मरागलक्षणभाष्यम्.
इति वराहसंहितायां मरकतलक्षणाध्यायो द्व्यशीतितमः
इति संहिताभाष्ये मरकतलक्षणभाष्यम्.

विशेषः- अत्र मूलपाठे पुष्पिकावाक्ये **इति वराहसंहितायां नृपासनलक्षणं ८८**, संहिताभाष्ये च **इति संहिताभाष्ये नृपासनभाष्यम्. अष्टाशीतिसंख्यम्.** इति लिखितमस्ति परं मूलपाठे **इति वराहसंहितायां नृपासनलक्षणं ७८** संहिताभाष्ये च **इति संहिताभाष्ये नृपासनभाष्यम्. अष्टसप्ततिसंख्यम्.** इति भवितुमर्हति । बृहत्संहिताया: प्रचलितपाठेष्वपि शयनासनलक्षणं ७८ तमेऽध्याय एव गुम्फितमस्ति । पुनश्चान्यत्र मूलपाठे तु स्पष्टमेव **इति वराहसंहितायां वज्रलक्षणाध्याय एकोनाशीतितमः, इति वराहसंहितायां मुक्ताफललक्षणाध्यायोशीतितमः, इति वराहसंहितायां पद्मरागलक्षणाध्याय एकाशीतितमः, इति वराहसंहितायां मरकतलक्षणाध्यायो द्व्यशीतितमः,** इति लिखितं यद्यपि संहिताभाष्येऽध्यायसंख्यानां नोल्लेखः ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

३७.

ग्रन्थनाम- संहिताभाष्यम् (बृहत्संहिताया भूकम्पलक्षणाध्यायस्य)

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं भारतीयम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१३
आकारः	११.३ × ६.३	**ग्रन्थावस्था**	पूर्णा परं पार्श्वभागे जीर्णा
पत्रसङ्ख्या	१२		

आदिवाक्यम्

श्री नमः सवित्रे ।।
अथ दिव्यान्तरीक्षभौमोत्पातत्रयमध्ये भौमोत्पातेषु भू[मु]ख्यभूतं.
चरस्थिरभवं भूमौ भूकंपमपि भूमिजं. ।।
जलाशयानां वैकृत्यं भौमं तदपि कीर्तितमिति
मत्स्यपुराणादिषूक्तं राहुकृताद्भुतं.
निर्घातो भूमिकंपश्च राहोरद्भुतदर्शनमिति
मयूरचित्रोक्तं भूकंपाद्भुतविवेचनविवक्षुः प्रथमतस्तदुत्पत्तिकारणमाह. ।। ।।
क्षितिकंपमाहुरेके बृहदंतर्जलनिवासिसत्वकृतं. ।।
भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवं चान्ये. ।।१।।
।। क्षितिकम्पमिति. ।। एके कस्यपाद्याचार्याः बृहतो महांतो ये सत्वाः प्राणिनो झषमकरमत्स्यकूर्मनक्रशिशु-भा[मा]रप्रभृतयो रंतर्जले जलमध्ये निवसंति. तत्कृतं क्षितिकंपं भूचलनं आहुः । तेषां जलसंक्षोभनादुत्पद्यते इति भावः ।।
तथा च क़स्यपः ।
अर्णवस्योपरि पृथ्वी सशैलवनकानना. ।
स्थितास्तन्मध्यगाः सत्वा संक्षोभाच्चालयंति हि. ।।
नारदसंहितायामन्यदुक्तं. ।।
भूभारखिन्ननागेन्द्रदीर्घनिश्वाससंभवः ।
भूकंपः सोपि जगतां भयायैवोपजायते
इति. ।
विष्णुपुराणे. ।
यदा विजृंभतेनन्तो मदाघूर्णितलोचनः ।
तदा चलति भूरेषा साद्रितोयाधिकानना. । इति ।। ।।
अथान्यमतमाह. ।। ।। भूभारेति. । अन्ये गर्गादयः भूवः भारः उद्वहनं. तेन खिन्नाः श्रांता ये दिग्गजाः तेषां विश्रामः उद्वसनं. तत्समुद्भवं. तदुत्पन्नं क्षितिकंपं आहुः ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

तथा च गर्गः ।।

चत्वारः पृथिवीं नागा धारयन्ति चतुर्दिशं. ।
वर्द्धमानः सुवृद्धश्च अतिवृद्धः पृथुश्रवा. ।।
वर्द्धमानो दिशं पूर्वां सुवृद्धो दक्षिणां दिशं. ।
पश्चिमामतिवृद्धश्च सौम्याशां च पृथुश्रवा. ।।
नियोगाद्भ्राम[द्रुह्म]णो ह्येते धारयंति वसुंधरा. ।
ते श्वसंति यदा श्रांताः स वायुः स्वसने महान्. ।
वेगान्महीं चालयति भावाभावप्रवर्त्तक इति. ।। १ ।। ।।

अन्तिमं वाक्यम्

अथ भूकंपे जाते पुनर्यदि भूकंप आसन्नो भवति तत्र काल नियमेन फलज्ञानमाह. ।।
त्रिचतुर्थे सप्तदिने मासे पक्षे तथा त्रिपक्षे च. ।।
यदि भवति भूमिकंपः प्रधाननृपनाशनो भवति. ।।२९।। ।।*।।

इति श्रीवराहसंहितायां भूकंपलक्षणाध्ययस्त्रयस्त्रिंशत्. ।। ३३ ।।

त्रिचतुर्थेति. ।। भूकंपे जाते पुनर्यदि त्रिचतुर्थे तृतीयदिने चतुर्थदिने सप्तदिने सप्तमे दिने. मासे त्रिंशद्दिने पक्षे पंचदशदिने. त्रिपक्षे. पंचचत्वारि(ंश)द्दिने. भूमिकंपः भवति. ।। तदा प्रधानाः प्रतिष्ठिताः ये नृपाः राजानः तेषां नाशनः क्षयावहो भवति. ।। ।।

तथा च गर्गः ।।

अर्द्धमासे तृतीयेह्नि चतुर्थे सप्तमेपि वा. ।।
तस्मात्पुनर्यदा कंपो मासे सार्द्धे यदापि वा. ।।
उत्पद्यते यदा यत्र तत्र विंद्यान्महद्भयं. ।।

महद्भयं श्रेष्ठनृपनाश इत्यर्थः ।।

कास्यपोपि. ।।

अर्द्धमासे चतुर्थेह्निमासे सार्द्धेह्नि सप्तमे. ।।
कंपते धरणी यत्र तत्र विंद्यान्महाभयं. ।।

स्पष्टमुक्तं पराशरेण. ।।

त्रिचतुःसप्तरात्रे पक्षे मासे त्रिपक्षान्तरे. ततो भूकंपनं प्रवरनरपतिविनाशायेति. ।। ।।

प्रश्नवैष्णवेपि. ।।

महीप्रकंप्पाच्च पुनस्तृतीये तुर्येथवा सप्तमवासरे वा. ।।
पक्षेथ मासे भवति द्वितीयः पृथ्वीप्रकंपो मरणाय राज्ञ इति. ।। ।।

अथान्यदशुभसूचकभूकंपमुक्तं नारदेन. ।।

यामक्रमेण भूकंपं द्विजातीनामनिष्टदः ।
अनिष्टदः क्षितीशानां संध्ययोरुभयोरपीति. ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मयूरचित्रेपि. ।।

सन्ध्ययोर्भूमिकंपे तु भूपत्यादिवधः स्मृतः ।।
प्राजापत्या ततः शांतिः केशाकेशि भविष्यति ।।
उदयास्तमये यत्र परिवेषो दिवाकरे.।।
वज्रपातो महीकंपो विद्यान्नरपतेर्वध इति. १

द्रोणपर्वणि द्रोणवधनिमित्तम्. ।।

चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना. ।। ।।

हरिवंशे कंसवधनिमित्तं. ।।

चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिषराणि च. ।। ।।

पराशरः ।। अवनेर्विदरणमतिमात्रचलनं महतेर्भयाय. ।। ।।

योगावल्यां. ।।

भूकंपो द्वित्रिवारश्चेदेकाहे यदि जायते. ।।

तत्र रोगभयं घोरं महतां भयमादिशेत्. ।।

चतुःपंचादिवारश्चेन्नृपनाशो जनक्षयः ।।
भूतप्रेतपिशाचाश्च नृत्यंते तत्र सर्वदा. ।। ।।
सप्तवारोष्टवारो वा यदा चलति मेदिनी. ।।
देशभंगो भवेत्तत्र राजा वै मृयते भृशम्. ।। ।।
शीघ्रं शीघ्रं चलति वसुधा चंद्रसूर्योपरागो.
लोके वह्नि ज्वलति सलिलं कंपते वा कदाचित्. ।
पृथ्वी शस्यं हरति स्वजनोत्पातकं कालमाला
स्थायी युद्धे न भवति जयी रोगयुक्ता नराः स्यात् ।।
शनिकुजरविवारे भूमिकंपो यदि स्यात्
भवति मनुजपीडा शस्यहानिं करोति. ।।
दहति सकलराष्ट्रं छत्रभंगो नृपाणां
भवति मनुजपीडा शस्यहानिं करोति. ।।
दहति सकलराष्ट्रं छत्रभंगो नृपाणां
भवति मरकघोरं संशयं यांति लोकाः ।। ।।
हेमंते च वसंते च यदा चलति मेदिनी. ।।
दिवा दुर्भिक्ष्यमरकं रात्रौ सस्याभिवृद्धये. ।। ।।
शिशिरे शरदि ग्रीष्मे वर्षायां दिवसे तथा. ।।
भूकंपो यदि दुर्भिक्षमनावृष्टिश्च जायते. ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

विष्णुधर्मोत्तरे. ।।
सनिर्घाते दीर्घभूमिचाले राजमरणं स्यात्. ।। ।।
औशनसे.।।

यदा कंपेत वसुधा सर्वेषु दिवसेषु च. ।।
शांत्यर्थं योजयेद्विप्रान्प्रतिपाद्याश्च देवताः ।। ।।

भूमिचालो यां दिशं गच्छति तां दिशं नृपतिरभियुंजीत. ।
तथा च मत्स्यपुराणे. ।।

भूचालो यां दिशं याति यांश्च केतुः प्रधूपयेत्. ।।
दिशं चैव विनिर्णीय तांश्च यायान्नराधिपः ।। ।।

विष्णुधर्मोत्तरे. ।।
यां दिशं भूचालो याति तां दिशं यायाद्राजेति. ।। ।। अथ ग्रहणात् सप्तरात्राभ्यंतरे भूकम्पे नृपनाशः ।।
तथा च प्रश्नवैष्णवे. ।।

भूकंपनिर्घातरजोनिपाता आसप्तरात्राद्ग्रहणाद्रवीन्दोः ।।
उल्कानिपाताः परिवेषचापाः स्युर्यत्र तद्देशनृपस्य नाशः ।। ।।

अद्भुतदिनात्सप्ताहाभ्यंतरे जलपाते निःफलं भवति ।।
तथा च मत्स्यपुराणविष्णुधर्मोत्तरयोः ।।

अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः शिवा भवेत्. ।
सप्ताहाभ्यंतरे ज्ञेयमद्भुतं निःफलं भवेत्. ।।

शिवा निर्विकारा. ।।
प्रश्नवैष्णवे. ।।

आसप्तरात्राद् ग्रहणाद्रवीन्द्वोः स्युः खेटयुद्धात् परिवेषचापात्. ।
दिग्दाहकंपात् क्षुददृष्टियुद्धरोगाः प्रशांतिश्च जलप्रतापात्. ।।

वटकणिकायां च. ।

यदि निर्विकारमंभः पर्जन्यस्त्यजति सप्तरात्रान्तः ।।
प्रशमं स्वयं गच्छति ततस्त्रिविधोत्पातमपि दैवं. ।।

वृष्टेरुत्पातनिःफलकत्वं वर्षातिरिक्तकाले बोध्यं. ।। वर्षायाः वर्षणस्वभावात्. । केचित्तु. वर्षास्वपि निःफलत्वमाहुः ।। ।।
अथ वसन्तवर्षर्तुषु भूमिकंपस्य ऋतुस्वभावजन्यत्वान्नाशुभफलकत्वं. ।। वक्षत्येवाचार्य उत्पाताध्याये. ।। ।।
तच्च. ।।

वज्राशनिमहीकंपसंध्यानिर्घातनिस्वा[स्व]ना

इत्यारभ्य

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवानि मधुमाधवे. ।।
कंपोद्वाहनवैकृत्यं रसनं दरणं क्षितेः ।।
सरणं चाद्रिगेहानां वर्षासु न भयावहमिति. ।।
ऋतुस्वभावता ह्येते दृष्टास्वर्त्तौ शुभप्रदाः ।।
ऋतावन्यत्र योत्पातादृष्टास्ते भृशदारुणा इति. ।। ।।
सूर्योदये राजभयं मध्याह्ने मित्रनाशनं. ।
तृतीये पशुनाशं च चतुर्थे शस्यघातकं. ।
रात्रौ यामेकप्रहरे[१२] अनावृष्टिभयं भवेत्. ।
रात्र्यर्द्धे चैव राजेन्द्रं भूमिपाल स ताभिबेत् ।
प्रत्यूषे च विनश्यंति तृतीये चिंतयेत्सदा. ।
चतुर्थे यमकाले तु यदि कंपति मेदिनी. ।
लोकपीडास्तदा ज्ञेया व्याधिमृत्युभयं भवेत्. ।।

अथ स्वजन्मनक्षत्रादिषु भूमिकंपाद्युत्पाते जातेऽशुभफलमेव भवति. ।। लघुयोगयात्रायामाचार्येण. जन्मादिनक्षत्रविचारावसरे प्रोक्तं. ।। ।। तच्च. ।।

रविरविसुतभोगमागतं क्षितिसुतभेदनवक्रदूषितं. ।।
ग्रहणगतमथोल्कयाहतं नियतमुखाकरपीडितं च यत्. ।।
तदुपहतमिति प्रचक्षते प्रकृतिविपर्ययायातमेव च ।।
निगदितपरिवर्गदूषितं कथितविपर्ययगं समृद्धये इति. ।।

प्रकृतिः स्वभावः तस्य विपर्ययः उत्पातः तेन यातं गतम् यस्य जन्मनक्षत्रान्यमनक्षत्रं तदुपहतं दैवपीडितं ज्ञेयम्. ।। ।। तन्नक्षत्रमुक्तं तत्रैव. ।।

जन्मर्क्षमाद्यं दशमं च कर्म सांघातिकं षोडशमृक्षमाद्यात्. ।।
अष्टादशं स्यात्समुदायसंज्ञं वैनाशिकं विंशतिभिस्त्रिभिश्च ।।
यत्पञ्चविंशं खलु मानसं तत्षड्ऋक्षमेवं पुरुषस्तु सर्वः ।।
राज्ञो नवर्क्षाणि वदंति जाति देशाभिषेकैः सहितानि भानि. ।। ।।

तत्फलमुक्तं. ज्योतिःपराशरविष्णुधर्मोत्तरयोः ।।

इह देहार्थहानिः स्याज्जन्मर्क्षे उपतापिते. ।
कर्मक्षे कर्मणां हानिः पीडा भवति मानसे. ।।
मूर्त्तिद्रविणवस्तूनां हानिः सांघातिके हते. ।
संतप्ते सामुदा[द]यिके मित्रभृत्यार्थसंक्षयः ।।

---

१२. मूलपुस्तके यामेकप्रहरे इत्यस्य पाठान्तरत्वेन प्रथमयामे च लिखितम् ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

वैनाशिके विनाशः स्यात्पुत्रदविणसंपदां. ।।
पीडिते चाभिषेकर्क्षे राज्यभ्रंशं विनिर्दिशेत्. ।।
देशर्क्षे पीडिते पीडा देशस्य च पुरस्य च. ।।
पीडिते जातिनक्षत्रे राज्ञां व्याधिं विनिर्दिशेत्. ।। ।।

अत्र विशेषमाह पराशरः ।।

एतेष्वनुपतप्तेषु मानवो नोपतप्यति. ।।
ऋक्षेषु षड्सु युगपत्संतप्तेष्वाशु नश्यतीति. ।। ।।

एवं जन्मराशितोष्टमस्थाने विपत्प्रत्यरिवधतारासु च भूकंपाद्युत्पाते जाते तस्याशुभफलं ज्ञेयमिति संप्रदायज्ञाः ।।

अष्टमे वधतारासु यद्युत्पातो हि दृश्यते. ।।
तस्य स्यान्महती पीडा इत्याह भगवान् भृगुरिति

योग(ा)वल्यां च. ।। ।।

नाडीनक्षत्रयोगेन यदि स्यात् भूमिकम्पनं. ।।
तदा स्यात्कलहो रोगो राजभीतिस्तथैव च. ।। ।।
पापकष्टविपत्तारे यस्य भूकम्पनं भवेत्. ।।
षण्मासाभ्यंतरे तस्य रोगहानिपराभवाः ।। ।।
जन्ममासे जन्मदिने यस्य जन्मतिथौ भवेत्. ।।
कंपिता धरणी जन्माष्टमे सूर्येऽशुभावहा. ।। ।।
(व्यये) सूर्ये व्ययाधिक्यं चतुर्थे सुखनाशनं. ।।
पुसां स्त्रीणां शुभे चंद्रे विदधाति शुभं तदा. ।। ।।
शुभे चंद्रे यदि स्यात्तु धरणीकंपनं तदा. ।।
सौभाग्यारोग्यसन्मानं भाजनं जायते नरः ।।
मित्रतारागते चंद्रे यदि स्यात् क्षितिकम्पनं. ।।
लाभं जयं शत्रुनाशं क्रमशः परिनिर्दिशेत्. ।। ।।
शुभे संपत्क्षेमतारे कंपिता चेद्वसुंधरा. ।।
संपदं क्षेममारोग्यं सौभाग्यं च विनिर्दिशेत्. ।।
मीने कुलीरे मकरे च कूर्मः सिंहे तुलायां मिथुने फणीशः ।।
कुंभे धनुः कन्यकयोर्धरित्री वृषालिमेषे दिगिभाश्चलंति. ।।१।।
कूर्मे वै चलिते मृत्युर्दुभिक्षमथपन्नगे. ।।
सुभिक्षक्षेममारोग्यं पृथिव्या चलने गजे. ।।२।।

लग्नादिदं ज्ञेयमिति शिष्टाः ।।

पातालजात्सप्तमगो महीजो महीसुतात्पंचमगो यदा ज्ञः ।।
बुधाच्चतुर्थश्च यदा शशाङ्को भूकंपयोगं मुनयो वदंति. ।।१।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

सूर्यात् त्रिकोणगे राहौ चतुर्थे भुगुनन्दने. ।।
सर्वे सप्तमगा यत्र भूकंपस्तत्र निर्दिशेत्. ।।२।।
सूर्यात् त्रिकोणगे भौमे राहुः सप्तमगस्तथा. ।
अस्तं यांति ग्रहा सर्वे तदा कंपयते मही. ।।३।।
वक्रिण्यष्टग्रहान् सर्वे सौम्या अर्थसमागताः ।।
तत्क्षणं कंपते भूमिं रवेरष्टमगे शनौ. ।।४।।
वचनादित्यलम्. ।।२९।। ।।

पुष्पिकावाक्यम्

इति श्रीवराहसंहितायां भूकंपलक्षणाध्ययस्त्रयस्त्रिंशत्. ।।३३।।
इति श्रीवराहसंहिताव्याख्यायां संहिताभाष्ये भूकंपाध्य(ाय)स्त्रयस्त्रिंशत्समाप्तः ।।३३।।❀।। ।।

विशेषः- स्थाने स्थाने टीकाकारेण स्वयमेव पाठः संशोधितः परिवर्धितश्च । विशेषतो द्वादश (१२ ख) पत्रे पूर्णरूपेण परिवर्धितोऽस्ति । परिवर्धितो भागोऽपरपाण्डुलिप्याः पाठाधारेण यथास्थानं समायोजितो वर्तते ।

३८.

ग्रन्थनाम- संहिताभाष्यम् (बृहत्संहिताया भूकम्पलक्षणाध्यायस्य)

पत्रम्	एकतो हरितालिप्तं नैपालकम्	**प्रतिपृष्ठं पङ्क्तयः**	१४
आकारः	१२.८ × ५.९	**ग्रन्थावस्था**	समीचीना पूर्णा च
पत्रसङ्ख्या	२०		

आदिवाक्यम्

श्रीकालस्वरूपिणे नमः ।।
अथ दिव्यांतरीक्षभौमोत्पातत्रयमध्ये भौमोत्पातेषु भू[मु]ख्यभूतं.
चरस्थिरभवं भूमौ भूकंपमपि भूमिजं. ।।
जलाशयानां वैकृत्यं भौमं तदपि कीर्त्तितमिति
मत्स्यपुराणादिषूक्तं. राहुकृताद्भुतं.
निर्घातो भूमिकंपश्च राहोरद्भुतदर्शनमिति
मयूरचित्रोक्तं भूकंपाद्भुतविवेचनविवक्षुः प्रथमतस्तदुत्पत्तिकारणमाह ।।
क्षितिकंपमाहुरेके बृहदंतर्जलनिवासिसत्वकृतं ।।
भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसंभवं चान्ये ।।१।।
क्षितिकम्पमिति. एके कस्यपाद्याचार्याः बृहतो महांतो ये सत्वाः प्राणिनो झषमकरमत्स्यकूर्मनक्रशिशु-

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

भा[मा]रप्रभृतय रंतर्जले जलमध्ये निवसंति. तत्कृतं क्षितिकंपं भूचलनमाहुः । तेषां जलसंक्षोभनादुत्पद्यते इति भावः ।।

तथा च कस्यपः ।।

अर्णवस्योपरि पृथ्वी सशैलवनकानना ।।
स्थितास्तन्मध्यगाः सत्वसंक्षोभाच्चालयंति हि ।।

नारदसंहितायामन्यदुक्तं ।।

भूभारखिन्ननागेंद्रदीर्घनिश्वाससंभवः ।।
भूकंपः सोपि जगतां भयायैवोपजायते इति. ।

विष्णुपुराणे ।

यदा विजृंभतेनंतो मदाघूर्णितलोचनः ।।
तदा चलति भूरेषा साद्रितोयाधिकानना इति ।।

अथान्यमतमाह. ।। भूभारेति. । अन्ये गर्गादयः भुवः भारः उद्वहनं तेन. खिन्नाः श्रांता ये दिग्गजाः तेषां विश्रामः उद्वसनं तत्समुद्भवं तदुत्पन्नं क्षितिकंपमाहुः ।।

तथा च गर्गः ।

चत्वारः पृथिवीं नागा धारयंति चतुर्दिशं ।
वर्द्धमानः सुवृद्धश्च अतिवृद्धः पृथुश्रवा ।।
वर्द्धमानो दिशं पूर्वां सुवृद्धो दक्षिणां दिशं ।
पश्चिमामतिवृद्धश्च सौम्याशां च पृथुश्रवा ।।
नियोगाद्भूम[ह्म]णो ह्येते धारयंति वसुंधरां ।
ते श्वसंति यदा श्रांताः स वायुः स्वसने महान् ।
वेगान्महीं चालयति भावाभावप्रवर्त्तक इति ।।१।।

अन्तिमं वाक्यम्

त्रिचतुर्थे सप्तदिने मासे पक्षे तथा त्रिपक्षे च ।।
यदि भवति भूमिकंपः प्रधाननृपनाशनो भवति ।।२९।।

अथ भूकंपे जाते पुनर्यदि भूकंप आसन्नो भवति तत्र कालनियमेन फलज्ञानमाह ।। त्रिचतुर्थेति. ।। भूकंपे जाते पुनर्यदि त्रिचतुर्थे. तृतीयदिने चतुर्थदिने. सप्तदिने सप्तमे दिने. मासे त्रिंशद्दिने. पक्षे पंचदशदिने. त्रिपक्षे पंचचत्वारिदिने. भूमिकंपो भवति. तदा प्रधानाः प्रतिष्ठिताः ये नृपाः राजानः.तेषां नाशनः क्षयावहो भवति. ।।

तथा च गर्गः ।।

अर्द्धमासे तृतीयेह्नि चतुर्थे सप्तमेपि वा ।।
तस्मात्पुनर्यदा कंपो मासे सार्द्धे यदापि वा ।।
उत्पद्यते यदा यत्र तत्र विद्यान्महद्भयं ।।

महद्भयं श्रेष्ठनृपनाश इत्यर्थः ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

काश्यपेपि ।।

अर्द्धमासे चतुर्थेहि मासे सार्द्धेहि सप्तमे ।।
कंपते धरणी यत्र तत्र विद्यान्महद्भयं ।।

स्पष्टमुक्तं पराशरेण ।।

त्रिचतुःसप्तरात्रे पक्षे मासे त्रिपक्षांतरे. ततो भूकंपनं प्रवरनरपतिविनाशायेति ।।

प्रश्नवैष्णवेपि ।।

महीप्रकंपाच्च पुनस्तृतीये तुर्येथवा सप्तमवासरे वा ।।
पक्षेथ मासे भवति द्वितीयः पृथ्वीप्रकंपो मरणाय राज्ञ इति ।।

अथान्यदशुभसूचकभूकंपमुक्तं नारदेन ।।

यामक्रमेण भूकंपः द्विजातीनामनिष्टदः ।।
अनिष्टदः क्षितीशानां संध्ययोरुभयोरपि ।।

मयूरचित्रेपि ।।

संध्ययोर्भूमिकंपे तु भूपत्यादिवधः स्मृतः ।।
प्राजापत्या ततः शांतिः केशाकेशि भविष्यति ।।
उदयास्तमये यत्र परिवेषो दिवाकरे ।।
वज्रपातो महीकंपो विद्यान्नरपतेर्वध इति ।।

द्रोणपर्वणि द्रोणवधनिमित्तं ।।

चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ।।

हरिवंशे कंसवधनिमित्तं ।।

चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिखराणि च ।।

पराशरः ।। अवनेर्विदरणमतिमात्रचलनं महतेर्भयाय ।।

योगावल्यां ।।

भूकंपो द्वित्रिवारश्चेदेकाहे यदि जायते ।।
तत्र रोगभयं घोरं महतां भयमादिशेत् ।।
चतुःपंचादिवारश्चेन्नृपनाशो जनक्षयः ।।
भूतप्रेतपिशाचाश्च नृत्यंते तत्र सर्वदा ।।
सप्तवारोष्टवारो वा यदा चलति मेदिनी ।।
देशभंगो भवेत्तत्र राजा वै मृयते भृशम् ।। ।।
शीघ्रं शीघ्रं चलति वसुधा चंद्रसूर्योपरागो.
लोके वह्नि ज्वलति सलिलं कंपते वा कदाचित् ।।
पृथ्वी सस्यं हरति स्वजनोत्पातकं कालमाला
स्थायी युद्धे न भ(व)ति जयी रोगयुक्ता नराः स्यात् ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

शनिकुजरविवारे भूमिकंपो यदि स्या-
द्भवति मनुजपीडा सस्यहानिं करोति ।।
दहति सकलराष्ट्रं छत्रभंगो नृपाणां
भवति मरकघोरं संशयं यांति लोकाः ।। ।।
हेमंते च वसंते च यदा चलति मेदिनी ।।
दिवा दुर्भिक्ष्यमरकं रात्रौ सस्याभिवृद्धये ।।
शिशिरे शरदि ग्रीष्मे वर्षायां दिवसे तथा ।।
भूकंपो यदि दुर्भिक्ष्यमनावृष्टिश्च जायते ।। ।।

विष्णुधर्मोत्तरे ।।

सनिर्घाते दीर्घमू[भू]मिचाले राजमरणं स्यात् ।।

औशनसे ।।

यदा कंपेत वसु वसुधा सवे(र्वे)षु दिवसेषु च ।।
शांत्यर्थं योजयेद्विप्रान्प्रतिपाद्याश्च देवताः ।।

मू[भू]मिचालो यां दिशं गच्छति तां दिशं नृपतिरभियुंजीत ।।

तथा च मत्स्यपुराणे ।।

भूचालो यां दिशं याति यांश्च केतुः प्रधूपयेत् ।।
दिशं चैव विनिर्णीय तांश्च यायान्नराधिपः ।।

विष्णुधर्मोत्तरे ।।

यां दिशं भूचालो याति तां दिशं यायाद्राजेति. ।।

अथ ग्रहणात्सप्तरात्राभ्यंतरे भूकम्पे नृपनाशः ।।

तथा च प्रश्नवैष्णवे ।।

भूकंपनिर्घातरजोनिपाता आसप्तरात्राद्ग्रहणाद्ग्रवींद्वोः ।।
उल्कानिपाताः परिवेषचापाः स्युर्यत्र तद्देशनृपस्य नाशः ।।

अद्भुतदिनात्सप्ताहाभ्यंतरे जलपाते निःफलं भवति ।।

तथा च मत्स्यपुराणविष्णुधर्मोत्तरयोः ।।

अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः शिवा भवेत् ।।
सप्ताहाभ्यंतरे ज्ञेयमद्भुतं निःफलं भवेत् ।।

शिवा निर्विकारा ।।

प्रश्नवैष्णवे ।।

आसप्तरात्राद्ग्रहणाद्ग्रवींद्वोः स्युः खेटयुद्धात्परिवेषचापात् ।।
दिग्दाहकंपात्क्षुददृष्टियुद्धरोगाः प्रशांतिश्च जलप्रतापात् ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

वटकणिकायां च ।।

यदि निर्विकारमंभः पर्जन्यस्त्यजति सप्तरात्रांतः ।।
प्रशमं स्वयं गच्छति ततस्त्रिविधोत्पातमपि दैवं ।।

वृष्टेरुत्पातनिःफलकत्वं वर्षातिरिक्तकाले बोध्यं ।। वर्षायाः वर्षणस्वभावात् ।। केचित्तु वर्षास्वपि निःफलत्वमाहुः ।।
अथ वसंतवर्षर्तुषु भूमिकंपस्य ऋतुस्वभावजन्यत्वान्नाशुभफलकत्वं ।।
वक्षत्येवाचार्य उत्पाताध्याये ।। तच्च ।।

वज्राशनिमहीकंपसंध्यानिर्घातनिस्वना

इत्यारभ्य

गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवानि मधुमाधवे ।।
कंपोद्वाहनवैकृत्यं रसनं दरणं क्षितेः ।।
सरणं चाद्रिगेहानां वर्षासु न भयावहमिति ।।
ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टास्वर्त्तौ शुभप्रदाः ।।
ऋतावन्यत्र योत्पाता दृष्टास्ते भृशदारुणा इति ।।

कालतो शुभफलं कथ्यते ।।
सूर्योदये राजभयं मध्याह्ने मित्रनाशनं ।।

तृतीये पशुनाशं च चतुर्थे सस्यघातकं ।।
रात्रौ प्रथमयामे च अनावृष्टिभयं भवेत् ।।
रात्र्यर्द्धे चैव राजेंद्रं भूमिपाल स ताभिबेत् ।।
प्रत्यूषे च विनश्यंति तृतीये चिंतयेत्सदा ।।
चतुर्थे यमकाले तु यदि कंपति मेदिनी ।।
लोकपीडा तदा ज्ञेया व्याधिमृत्युभयं भवेत् ।।

अथ स्वजन्मनक्षत्रादिषु भूमिकंपाद्युत्पाते जातेऽशुभफलमेव भवति ।।
लघुयोगयात्रा(या)माचार्येण. जन्मादिनक्षत्रविचारावसरे प्रोक्तं. तच्च ।।

रवि २ सुतभोगमागतं क्षितिसुतभेदनवक्रदूषितं ।।
ग्रहणगतमथोल्कया हतं नियतमुखाकरपीडितं च यत् ।।
तदुपहतमिति प्रचक्षते प्रकृतिविपर्ययायातमेव च ।।
निगदितपरिवर्गदूषितं कथितविपर्ययगं समृद्धये इति ।।

प्रकृतिः स्वभावः तस्य विपर्ययः उत्पातः तेन यातं गतं यस्य जन्मनक्षत्रान्यमनक्षत्रं तदुपहतं दैवपीडितं ज्ञेयम् ।।
तन्नक्षत्रमुक्तं तत्रैव ।।

जन्मर्क्षमाद्यं दशमं च कर्म सांघातिकं षोडशमृक्षमाद्यात् ।।
अष्टादशं स्यात्समुदायसंज्ञं वैनाशिकं विंशतिभिस्त्रिभिश्च ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यत्पञ्चविंशं खलु मानसं तत्षड्ऋक्षमेवं पुरुषस्तु सर्वः ।।
राज्ञो नवर्क्षाणि वदंति जाति देशाभिषेकैः सहितानि भानि ।।
तत्फलमुक्तं ज्योतिःपराशरविष्णुधर्मोत्तरयोः ।।
इह देहार्थहानिः स्याज्जन्मर्क्षे उपतापिते ।।
कर्मर्क्षे कर्मणां हानिः पीडा भवति मानसे ।।
मूर्त्तिद्रविणवस्तूनां हानिः सांघातिके हते ।।
संतप्ते सामुदयिके मित्रभृत्यार्थसंक्षयः ।।
वैनाशिके विनाशः स्यात्पुत्रद्रविणसंपदां ।।
पीडिते चाभिषेकर्क्षे राज्यभ्रंशं विनिर्दिशेत् ।।
देशर्क्षे पीडिते पीडा देशस्य च पुरस्य च ।।
पीडिते जातिनक्षत्रे राज्ञां व्याधिं विनिर्दिशेत् ।।
अत्र विशेषमाह पराशरः ।।
एतेष्वनु(प)तप्तेषु मानवो नोपतप्यति. ।।
ऋक्षेषु षट्सु युगपत्संतेष्वाशु (वि)नश्यतीति ।।
एवं जन्मराशितोष्टमस्थाने. विपत्प्रत्यरिवधतारासु च भूकंपाद्युत्पाते जाते तस्याशुभफलं ज्ञेयमिति संप्रदायज्ञाः ।।
अष्टमे वधतारासु यद्युत्पातो हि दृश्यते ।।
तस्य स्यान्महती पीडा इत्याह भगवान् भृगुरिति ।।
योग[ा]वल्यां च ।।
नाडीनक्षत्रयोगेन यदि स्याद्भूमिकंपनं ।।
तदा स्यात्कलहो रोगो राजभीतिस्तथैव च ।।
पापकष्टविपत्तारे यस्य भूकंपनं भवेत् ।।
षण्मासाभ्यंतरे तस्य रोगहानिपराभवाः ।।
जन्ममासे जन्मदिने यस्य जन्मतिथौ भवेत् ।।
कंपिता धरणी जन्माष्टमे सूर्ये भयावहा ।।
व्य(ये सू)र्ये व्ययाधिक्यं चतुर्थे सुखनाशनम् ।।
पुसां स्त्रीणां शुभे चंद्रे विदधाति शुभं तदा ।।
शुभे चंद्रे यदि स्यात्तु धरणीकंपनं तदा ।।
सौभाग्यारोग्यसन्मानं भाजनं जायते नरः ।।
मित्रतारागते चंद्रे यदि स्यात् क्षितिकम्पनं ।।
लाभं जयं शत्रुनाशं क्रमशः परिनिर्दिशेत् ।।
शुभे संपत् क्षेमतारे कंपिता चेद्वसुंधरा ।।
संपदं क्षेममारोग्यं सौभाग्यं च विनिर्दिशेत् ।।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

अथ मेषादिलग्नेषु कूर्मादिचलनं फलं च कथ्यते ।।

मीने कुलीरे मकरे च कूर्मः सिंहे तुलायां मिथुने फणीशः ।।
कुंभे धनुः कन्यकयोर्धरित्री वृषालिमेषे दिगिभाश्चलंति ।।
कूर्मे वै चलिते मृत्युर्दुर्भिक्षमथपन्नगे ।।
सुभिक्षक्षेममारोग्यं पृथिव्याश्चलने गजे ।।

अथ भूमिकंपयोगाः कथ्यंते ।।

पातालजात्सप्तमगो महीजो महीसुतात्पंचमगो यदा ज्ञः ।।
बुधाच्चतुर्थश्च यदा शशांको भूकंपयोगं मुनयो वदंति १ ।
सूर्या(त्) त्रिकोणगे राहौ चतुर्थे भुगुनंदने ।।
सर्वे सप्तमगा यत्र भूकंपस्तत्र निर्दिशेत् ।।२।।
सूर्यात्त्रिकोणगे भौमे राहुः सप्तमगो यदा ।
अस्तं यांति ग्रहाः सर्वे तदा कंपयते महीम् ।।३।।
वक्रिण्यष्टग्रहाः सर्वे सौम्या अर्थसमागताः ।।
तत्क्षणं कंपते भूमिं रवेरष्टमगे शनौ ।।४।।२९।।

पुष्पिकावाक्यम्

इति श्रीवराहसंहिताव्या(ख्या)यां संहिताभाष्ये भूकंपाध्यायस्त्रयस्त्रिंशत्समाप्तः ।।३३।।

विशेषः- संहिताभाष्यस्य प्राप्तासु तिसृषु पाण्डुलिपिष्वस्यां समीचीनायां पाण्डुलिप्यां पत्राङ्कनक्रमेऽङ्कस्याग्रिम-भागे ५ पर्यन्तं गुरु, ततः ७ पर्यन्तं राम, ततः ९ पर्यन्तं शिव, ततः १४ पर्यन्तं गुरु, ततः १५ तमे राम, ततः पुनः २० पर्यन्तं गुरुरित्युल्लिखितम् ।

३९.

ग्रन्थनाम- {स्त्रीपुरुषनामाधारेण मृत्युक्रमविचारः}

पत्रम्	नैपालकम्	**पङ्क्तयः**	११
आकारः	१२.८ × ५.४	**पत्रावस्था**	पार्श्वभागे जीर्णा परं पूर्णा
पत्रसङ्ख्या	१		

श्रीगणेशाय नमः ।

स्त्रिया नरस्य यन्नाम तद्विभेद्यैकतः कुरु. ।
अकाराद्याः स्वरा ज्ञेया काद्या वर्णाः सुरार्चिते. ।
विभेद्यैवं स्वरान्सर्वान् व्यञ्जनानि च योजयेत्. ।
यो राशिस्तत्र देवेशि भवेत्तं त्रिविभाजितम्. ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

कृत्वा शेषं यदा शून्यं रूपं वा पुरुषस्तदा. ।
म्रियते प्रथमं देवि द्वाभ्यां नारी तथा भवेत्. ।
जायापत्योर्विधिर्ज्ञेयो नान्येषामेव पार्वति ।
स्वरैर्वा केवलैरेतत्सत्यं भवति सुव्रते. ।।

अस्यार्थः ।। स्त्रिया इति षष्ट्यन्तं. योषितो नाम पुरुषस्य नाम्नोर्वर्णस्वरव्यंजनरूपेण भेदं विधाय. केन रूपेणेत्याशंकायां अकाराद्या इति. अकार आदिर्येषामिति अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ ओ औ अं अः एते अकाराद्याः स्वराः । कद्या वर्णाः एतो[ते]षां योगं विधाय. त्रिभिर्भागमपहृत्य. यदा शून्यं शेषं एकं वा शेषं तदा आदौ पुरुषे म्रियते पश्चान्नारीति. । द्विशेषे. आदौ नारी पश्चात् पुरुष इति । एकशेषे पुरुषः द्विशेषे नारी. । शून्ये सहगमनमिति सांप्रदायिकाः । अस्योदाहरणम्. । विद्याधर इति पुरुषनाम. व २३ इ ३ द १८ य २६ आ २ ध १९ अ १ र २७ अ १ एतेषां योगः १२० । लक्ष्मीरिति स्त्रीनाम. । ल २८ अ १ क १ ष ३१ म २५ ई ४ एतेषां योगः ९० विद्याधरस्य वर्णस्वरैक्यं १२० लक्ष्म्या वर्णस्वरैक्यं ९० अनयोर्योगः २१० त्रिभिर्विभाजिते शेषं ० अतः सहगमनमिति फलम्. ।।

कृत्वा शेषं यदा शून्यं रूपं वा पुरुषस्तदेत्यस्यायमभिप्रायः ।
रूपं शेषं यदा तदा पुरुषस्यैवादौ नाशः इति वा शब्द एवार्थः । यदा शून्यं शेषं तदा पुरुषनाशः । पुरुषस्यादौ नाशे स्त्रियाः सहगमनयोग्यत्वमिति सूचितम्. । अतः शून्यशेषे सहगमनमिति फलं बहूनां सम्मतं अनुभूतं च. ।। ।। अन्यच्च ।।

अक्षर दूनि चतुर्गुणमात्रा भाग जो हरिये शंकरनेत्रा. ।
एक जो रहिये पुरुषु विना दुई जो रहिये अस्त्रीविनाशा. ।। ।।

विशेषः- एकस्मिन्नेव पत्रे पत्रस्यैकभागे सोदाहरणं स्त्रीपुरुषनामाधारेण मृत्युक्रमविचारः कृतः । अपरभागे वत्सरचक्रमाहात्म्यं च लिखितम् ।

४०.

ग्रन्थनाम- {स्वरशास्त्रस्य हंसचारसम्बद्धविषयः}

पत्रम्	नैपालकम्	पङ्क्तयः	१६
आकारः	१३ × ४.८/१३.५ × ५.८	ग्रन्थावस्था	सामान्या परमपूर्णा
पत्रसङ्ख्या	२		

जीवेन गृह्यते जीवो जीवो जीवस्य दीयते ।
जीवस्थानगते जीवे बालाजीवान्तकारकः ।

जीवेन जीवः गृह्यते । जीवः जिवस्य जीवाय दीयते । यथा रजकस्य वस्त्रे दीयते इति चतुर्थ्यंतवने षष्टिः । तदेव. ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

जीवस्थानगते जीवे सति बालाजीवांतकारक. इत्यन्वयः ।

बालाया जीवस्यान्तं करोतीति. । बालाया मनं हरति. इत्यर्थ. । जीवेन. पुरुषस्य दक्षिणस्वरेण. । जीवः पत्न्याः वामस्वरः गृह्यते. । अथ च. जीवः पुरुषस्य दक्षिणस्वरः जीवस्य पत्न्या वामस्वराय दीयते. । जीवस्थानगते. पुरुषस्य दक्षिणस्वरस्थानगते जीवे. पत्न्याः वामस्वरे सति । बालाजीवांतकारको भवति. । पत्न्या मनं हरतीत्यर्थ. । यद्वा. जीवेन प्राणिना. जीव. प्राणिविषय. गृह्यते । जीवः प्राणिविषयः जीवस्य. प्राणिविषयाय दीयते । जीवस्थानगते प्राणिनः जीवस्थानगते अंतहृदी गते जीवे प्राणिविषये सति. बालाजीवान्तकारको भवति. । बालायाः प्राणोपि गृह्यते. किमत्रमन्येषां अत्र बालासब्देन नववधू उच्यते. यद्वा पदानामनेकार्थत्वात् कस्यचिदन्यस्त्रि उच्यते ।

शक्तिरूपस्थितश्चंद्र वामनाडीप्रवाहक. ।
दक्षिणनाडिप्रवाहे तु शंभुरूपी दिवाकर.

इति वचनात् पत्न्या जीवस्वरो वामः । पुरुषस्य दक्षिस्वरो जीवः यद्वा जीवेन जिवात्मना प्राणिनः जीवः जिवात्मा गृह्यते. जीवः जीवात्मा जीवाय जीवात्मने दीयते. । जीवात्मनः स्थानगते जीवे सति. बालायाः जीवोपि गृह्यते. किमुत वृद्धायाः ।। बाला इति पदं किमर्थमित्युच्यते. । एकत्र निर्णीतोर्थान्यत्रापि प्रयूंजीत इति न्यायात्सर्वेषां प्राणहारको भवति. । ३

जीवेन. वादिनः जीवश्वरेण जीवः प्रतिवादिन जीव जीवस्वर गृह्यते. । केन प्रकारेणेत्युच्यते. ।

यो यस्य पंचमस्थाने स स्वरो मृत्युदायक इति ब्रह्मयामले. ।
अस्तस्वराद्बलिर्बालो बालाद्वृद्धस्वरो बली ।
वृद्धात् कुमारो बलवान्कुमाराद्यौवनो बलीति रणहस्तिग्रंथे. ।

जीवः वादिना जीवस्वरः जीवाय प्रतिवादिना जिवस्वराय दीयते. । जीवस्थानगे वादिना जीवस्वरस्य पंचमस्थानगते. बालोपि वादिः युवा प्रतिवादिनः आजिवान्तं जयीकरोतीत्यर्थ. ४

विशेषः- प्रथमपत्रस्यैकभागे स्वरशास्त्रोक्तहंसचारसम्बद्धविषयो वर्णितोऽपरभागे तु पृथग् (फलश्रुतिपरक)-विषयाः वर्णिताः । अपरस्मिन् पत्रे धरादिपञ्चमहाभूतसम्बद्धानि स्वरोदयचक्राणि प्रस्तुतानि ।

अस्मिन् निबन्धे चर्चितानां कृतीनां सूची

छविलालगजुरेलः करुणाकरवैद्यश्च २०४५

= २०४५ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपतो नेपालराजकीयप्रज्ञाप्रतिष्ठानेन प्रकाशितश्छविलालगजुरेलेन करुणाकरवैद्येन च रचितो *नेपालका पुराना वैज्ञानिक तथा प्रविधिज्ञहरू (जीवनी तथा योगदान)* ।

दिनेशराजपन्तः २०२२

= २०२२ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ७ अङ्कस्य ६१-७४ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडे* ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

दिनेशराजपन्तः २०२२ क

= २०२२ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ८ अङ्कस्य ३४-४१ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडे*।

दिनेशराजपन्तः २०२३

= २०२३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ९ अङ्कस्य ३८-४७ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडे*।

दिनेशराजपन्तः २०२३ क

= २०२३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १० अङ्कस्य ४६-५३ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडे*।

दिनेशराजपन्तः २०२३ ख

= २०२३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ११ अङ्कस्य ४९-६२ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडे*।

दिनेशराजपन्तः २०२३ ग

= २०२३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १२ अङ्कस्य ६०-७० पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेका परिवार*।

दिनेशराजपन्तः २०२४

= २०२४ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १३ अङ्कस्य ४२-५० पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेका परिवार*।

दिनेशराजपन्तः २०२५

= २०२५ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १८ अङ्कस्य १४२-१५० पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेका धार्मिक कृत्य*।

दिनेशराजपन्तः २०३१

= २०३१ वैक्रमाब्दे न्यौपानेप्रकाशनेन प्रकाशिताया *ज्योतिषज्ञान*पत्रिकाया १ वर्षस्य २ अङ्कस्य २१-२४ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले नेपाली भाषामा अनुवाद गरेको भास्वतीको परिलेखाधिकार*।

दिनेशराजपन्तः २०३१ क

= २०३१ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपतः सापकोटेपाह्वेन श्रीदेवेन प्रकाशिताया *ज्योतिष-दर्शन*पत्रिकाया ३ वर्षस्य ६ अङ्कस्य २५-२७ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *लक्ष्मीपति पाँडेले नेपाली भाषामा गरेको भास्वतीको अनुवादको सूर्यग्रहणाधिकार*।

दिनेशराजपन्तः २०३७

= २०३७ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ४८ अङ्कस्य ४२-४५ पृष्ठेषु प्रकाशितो दिनेशराजपन्तस्य *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेको विषयमा नयाँ प्रकाश (आत्मसंशोधन)*।

देवीप्रसादभण्डारी २०३०

= २०३० वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २९ अङ्कस्य २०-३१ पृष्ठेषु प्रकाशितो देवीप्रसादभण्डारिणो *गणेश दैवज्ञ र लक्ष्मीपति पाँडे*।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

नयराजपन्तः २०१७

= २०१७ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपतः संस्कृत-छात्र-संघेन प्रकाशितस्य *जयतुसंस्कृतम्*पत्रिकाया ६ अङ्कस्य ५-१४ पृष्ठेषु प्रकाशितो नयराजपन्तस्य *वैक्रम्या एकोनविंश्याः शताब्द्यास्त्रयो ग्रन्थकाराः*।

नयराजपन्तः २०१९

= २०१९ वैक्रमाब्दे ललितपुरतो जगदम्बा-प्रकाशनेन प्रकाशिते धनवज्रवज्राचार्यस्य प्रधानसम्पादकत्वे रचिते *इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय* इति ग्रन्थे नयराजपन्तकर्तृक *उपोद्घातः*।

नयराजपन्तः २०३०

= २०३० वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २९ अङ्कस्य ३-६ पृष्ठेषु प्रकाशितो नयराजपन्तस्य *यस अङ्कको विषयमा*।

नयराजपन्तः २०३५

= २०३५ वैक्रमाब्दे संशोधन-मण्डलेन प्रकाशितो नयराजपन्तेन रामजीतेवारिणो साहाय्यमवलम्ब्य सम्पादितो *पाँडे-कुलोत्पन्नेन दैवज्ञशिरोमणिना लक्ष्मीपतिशर्मणा विरचितस्य रत्नदीपस्य मूलभागः*।

नयराजपन्तः २०४७

= २०४७ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपतः नेपालराजकीयप्रज्ञाप्रतिष्ठानेन प्रकाशितो नयराजपन्तेन रामजीतेवारिणो देवी-प्रसादभण्डारिणो रुक्मनाथपौडेलस्य च साहाय्यमवलम्ब्य सम्पादितो *रत्नदीप [द्रव्य शाहले गोरखामा राज्यस्थापना गरेको वर्ष वि.सं. १६१६ देखि संवत् उठाई तयार गरिएको सोपपत्तिक, सोदाहरण करणग्रन्थ (पात्रो बनाउने ग्रन्थ)] १ भाग*।

नयराजपन्तः २०५३

= २०५३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ९१ अङ्कस्य ९-५४ पृष्ठेषु प्रकाशितो देवीप्रसादभण्डारिणो रुक्मनाथपौडेलस्य च साहाय्यमवलम्ब्य नयराजपन्तेन सम्पादितो *दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिना (वि.सं. १८१५-१८८८) विरचितस्य रत्नदीपस्य मूलभागस् तस्य प्रतिसंस्कृतरूपं च*।

नयराजपन्तः २०५४

= २०५४ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ९२ अङ्कस्य १-२७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो देवीप्रसादभण्डारिणो रुक्मनाथपौडेलस्य च साहाय्यमवलम्ब्य नयराजपन्तेन सम्पादितो *दैवज्ञशिरोमणिलक्ष्मीपतिना (वि.सं. १८१५-१८८८) विरचितस्य रत्नदीपस्य मूलभागस् तस्य प्रतिसंस्कृतरूपं च*।

नयराजपन्तः २०६१

= २०६१ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपतो नेपालराजकीयप्रज्ञाप्रतिष्ठानेन प्रकाशितो नयराजपन्तेन रामजीतेवारिणो देवीप्रसाद-भण्डारिणो रुक्मनाथपौडेलस्य च साहाय्यमवलम्ब्य सम्पादितो *रत्नदीप [द्रव्य शाहले गोरखामा राज्यस्थापना गरेको वर्ष वि.सं. १६१६ देखि संवत् उठाई तयार गरिएको सोपपत्तिक, सोदाहरण करणग्रन्थ (पात्रो बनाउने ग्रन्थ)] २ भाग*।

नयराजपन्तः २०६४

= २०६४ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपतो गुहनाथपौडेलेन प्रकाशितो नयराजपन्तेन देवीप्रसादभण्डारिणो रुक्मनाथपौडेलस्य च साहाय्यमवलम्ब्य रचितो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेको धूपघडी*।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

पुरुषोत्तमभट्टराई २०७७

= २०७७ वैक्रमाब्दे नेपालसंस्कृतविश्वविद्यालयेन स्वीकृतो भट्टराईत्युपाह्वस्य पुरुषोत्तमस्य पीएच्.डी.ग्रन्थो *बृहत्संहिताया भू-कम्पलक्षणाध्याये लक्ष्मीपतिशर्मणो भाष्यम्*।

महेशराजपन्तः २०२८

= २०२८ वैक्रमाब्दे काष्ठमण्डपत उपेन्द्रगौतमेन प्रकाशिताया *रसायन*पत्रिकाया १ अङ्कस्य १५-२८ पृष्ठेषु प्रकाशितो महेशराजपन्तस्य *विक्रमको उन्नाइसौँ शताब्दीका एक अल्पपरिचित नेपाली ज्योतिषी*।

महेशराजपन्तः २०६६

= २०६६ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १३० अङ्कस्य १६८-१७२ पृष्ठेषु प्रकाशितो महेशराजपन्तस्य *बहादुर शाहलाई लक्ष्मीपति पाँडेको चिठी*।

महेशराजपन्तो दिनेशराजपन्तश्च २०३०

= २०३० वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २९ अङ्कस्य ५६-७१ पृष्ठेषु प्रकाशितो महेशराजपन्तस्य दिनेशराजपन्तस्य च *लक्ष्मीपति पाँडेले नेपाली भाषामा गरेको भास्वतीको अनुवाद*।

रामजीतेवारी २०२३

= २०२३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ११ अङ्कस्य ४९-६२ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२३ क

= २०२३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १२ अङ्कस्य ७१-७७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२४

= २०२४ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १३ अङ्कस्य ५०-५५ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२४ क

= २०२४ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १४ अङ्कस्य १७७-१८७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२४ ख

= २०२४ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १६ अङ्कस्य ४१९-४३१ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२५

= २०२५ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १७ अङ्कस्य ५९-७१ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

रामजीतेवारी २०२५ क

= २०२५ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १८ अङ्कस्य १६७-१७७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२५ ख

= २०२५ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया १९ अङ्कस्य २५७-२७० पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२५ ग

= २०२५ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २० अङ्कस्य ३४१-३४५ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२६

= २०२६ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २१ अङ्कस्य ७६-८७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२६ क

= २०२६ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २२ अङ्कस्य १४३-१४५ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२६ ख

= २०२६ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २३ अङ्कस्य २०९-२१७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२६ ग

= २०२६ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २४ अङ्कस्य २९८-३०९ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप*।

रामजीतेवारी २०२८

= २०२८ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २५ अङ्कस्य २३-३९ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *प्रतिसंस्कृत रत्नदीप-पहिलो अध्याय*।

रामजीतेवारी २०३३

= २०३३ वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया ३५ अङ्कस्य १६९-१७७ पृष्ठेषु प्रकाशितो रामजीतेवारिणो *दैवज्ञशिरोमणि लक्ष्मीपति पाँडेले बनाएको रत्नदीप सूर्यचन्द्रस्पष्टीकरणाधिकार (दोस्रो अध्याय)*।

लक्ष्मीपतिले रचना गरेका हामीले थाहा पाएका ग्रन्थ २०३०

= २०३० वैक्रमाब्दे *पूर्णिमा*पत्रिकाया २९ अङ्कस्य २ पृष्ठे प्रकाशितो *लक्ष्मीपतिले रचना गरेका हामीले थाहा पाएका ग्रन्थ*।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

Documents from Hanuman Dhoka Palace

An introduction with two 19th century documents related to *seras*

-Surabhi Pudasaini

The Kathmandu Valley rim is dotted with places named *sera*. Nala, Kirtipur, Banepa have areas called *sera*. *Seras* are also found in hilly areas west of the Kathmandu Valley– Gorkha, Tanahun, Lamjung, Kaski, Nuwakot. These places are testament to a model of staples production prominent from the late– 18th century till the mid-19th century. In this model, *sera* denoted land held directly by the crown.[1] Sources of foodstuffs and cash income controlled directly by the king, *sera* lands were distinct from state, *raikar*, lands. They bypassed the central treasury. And they were managed by the *kapardar*. In 1859 V.S., a document containing 16 *sawals* was issued to Bhotu Pande laying out his broad-ranging duties as *kapardar*. Six of the sixteen *sawals* concerned the management of *seras* and cattle farms.[2] One of the *kapardar*'s key jobs was to ensure the production, transportation, storage, and systematic distribution of foodstuffs to feed the royal household. By the 1860s, *sera* lands existed in places like Lubhu, Gokarna, Harisiddhi, Tokha, and Bhaktapur.[3] In 1908 V.S., there were sixteen *seras* around the Kathmandu Valley and in the eastern and western hills.[4] Following a brief introduction to the Darbar Collection, this essay presents two documents from the collection related to different *seras*.

The stack of documents identified as the 'Darbar Collection' was acquired by the Samshodhana Mandala serendipitously. Around 2018 V.S., Dhanavajra Vajracharya found

---

1. See Regmi 1995:18-35, in a chapter titled 'The King and the royal household' for more on *seras*.
2. The original of this document is not publicly available. The direct quotations provided in this introduction are based on a transcription found in the Regmi Research Collection. See RRC, vol. 24, pp. 539-544. A published transcription is also available at Yogi Naraharinath 2012 V.S.: 150-151. At the end of his transcription, Naraharinath acknowledges that the original document was 'acquired via the generosity of Shri Komal Bahadur Pande.' According to Pande Chhetri 2034 V.S.: 246, Komal Bahadur Pande was a fifth-generation descendant of Bhotu Pande through the latter's youngest son. There are many differences, particularly orthographical, between Regmi's and Naraharinath's transcriptions. An almost identical document appointing Dhan Singh Khadka as *kapardar* is available in RRC, vol. 20, p. 33. This document was issued in Phalgun 1859 V.S., suggesting that Bhotu Pande who was appointed to the post at the beginning of the year lost his job some months later.
3. For Lubhu, see RRC, vol. 5, p. 30, 1847 V.S. For Gokarna see RRC, vol. 25, p. 195, 1849 V.S. For Harisiddhi and Shankhamul, see DNA 14/21, 1868 V.S. For Tokha, see RRC, vol. 25, p. 122, 1843 V.S. For Bhaktapur, see RRC, vol. 25, p. 51, 1842 V.S.
4. See E 2594/4, a balance sheet of income and expenses for 1908 V.S. See pp. 17-26 for the *sera* and *goth* details.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

himself holding some *sakhar* wrapped in Lokta paper with old writing on it. On inquiring at the shop in Ason where the *sakhar* had been bought, he discovered that the document was part of a stack of 'waste' paper the shopkeeper had bought to wrap his wares. With contributions from all its members, the Samshodhana Mandala, of which Dhanvajra Vajracharya was then a member, bought the entire stack of paper from the Ason shopkeeper.[5] The documents have remained in the Samshodhana Mandala's archive since. The documents in this stack date from the 1860s to the late 1890s V.S. They record cash and goods coming into and being spent from or distributed within the Hanuman Dhoka palace complex. Thus, the stack of papers bought from the Ason shopkeeper, have been named the Darbar Collection (DC). The stack of paper have been catalogued as 304 unique items numbered from DC 1 to DC 304.[6]

A significant portion of the collection comprises two types of documents. *Abarjya* documents are a recurring genre. *Abarjya* refers to a style of record keeping where an item, process, or operation is listed together for accounting purposes.[7] The *abarjya* documents in the Darbar Collection are organized around item. Seven *abarjya* folios note daily expenses for buying sugar.[8] Thirty-four *abarjya* folios record the cloth given to the *keta* and *ketis* of Hanumandhoka and Nuwakot.[9] One *abarjya* lists the cloth given to Mathbar Singh Thapa for Dasai and Fagu.[10] The *abarjyas* largely, but not entirely, focus on foodstuff and cloth. One records the seven Mirzapur goats which deposited by Kaji Vir Kesar Pande.[11] One lists the lead spent on making various items at the Dharahara, Itachapali, and Kadel Chowk workshops.[12] Twenty-seven *abarjya* folios record the cash collected as *Walak* tax for the wedding of Shri Swamiji– the former king Ranabahadur Shah– and Shri Maiya Sahib in

---

5. This information was shared by Mahes Raj Pant. Soon after they purchased these documents, some of these documents have been utilized in Samshodhana Mandala's immediate publications– see Vajracharya:2019 V.S. a:213; id. 2019 V.S. b:148, 161, 163, 168, 202, 222, 223, 226, 235, 289-290. Some years later Shankarman Rajbanshi published three documents one each in three consecutive issues of *Purnima* (Rajbanshi 2025 V.S. a, b, and c).
6. Work on the catalogue is ongoing. The full catalogue will be published in a future issue of *Purnima*.
7. See Pokharel 2069 V.S.:105. The categories encompassed by the *abarjya* genre were perhaps broad or possibly changed over time. The Kumari Chowk collection contains nine *pokas*– from 220 'ka' to 'jha'– of *abarjya* from 1944 to 2003 V.S. In *pokas* 220 'ka', 'kha', and 'ga', dating to the 1980s and 1990 V.S., the *abarjya* record-keeping is organized around offices rather than around items as seen in the Darbar collection.
8. DC 33.
9. DC 99. For more cloth-related *abarjyas*, see DC 105, DC 106, DC 108 to DC 113, DC 120, DC 138, DC 223, DC 252 to 255, DC 267, DC 269.
10. DC 102.
11. DC 44.
12. DC 38.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

1860 V.S.[13] One *abarjya* notes the gunpowder expended for blasting the canon daily.[14] Two *abarjya* folios note the gunpowder expended by the Mehar Paltan when hunting doves daily. In the Darbar Collection, *abarjya* details are overwhelmingly recorded in rectangular folios measuring. The number of blank *abarjyas* in this collection suggest that the folios were likely pre-made into *abarjya* format for a given year and stored for use when necessary.[15]

A second prominent genre consists of large, folded documents, noting the daily income and expenditure of specific administrative units within the Hanuman Dhoka complex. There are detailed, daily, accounts for the Kot Bhandar, which handled the procurements, storage, and distribution of foodstuffs within the Hanuman Dhoka complex.[16] The historical location of the Kot Bhandar is not attested.

The collection also contains similar daily records of income and expense for the Basantapur Jagera.[17] The Basantapur Jagera was likely a storage space within the Hanuman Dhoka

---

13. DC 86.
14. DC 140.
15. See DC 51 and DC 122.
16. See DC 183 to DC 194 for 1876 V.S., DC 276-278 for 1881 V.S., DC 195 to DC 207 for 1885 V.S., DC 123 to DC 133 for 1888 V.S., and DC 235 to DC 237 for 1891 V.S. Each catalogued items consists of about 20 large folios, recording expenditure of foodstuffs in the given month. According to Edwards 1977:59, the Kot Bhandar "paid personal servants, employed artisans and craftsmen, and received payments in kind from lands reserved to supply the Palace with foodstuffs,and received produce from cowherders on contract." Presumably, Edwards' description is based entirely on Brian Houghton Hodgson, whom he cites in Edwards 1975:112. According to Hodgson, Kot Bhandar and Kadel Chowk were different names for the same office run by the *kapardar*. While the two units were both headed by the *kapardar*, we have no evidence that they performed the same functions nor that they were located in the same space.

    Indeed, there is some evidence to suggest that they were not identical. In DNA 12/55, an end-of-year balance sheet of the Lubhu Sera for V.S. 1864, cash income from the lands were stored in the Kadel Chowk Kapardari Kotha. The revenue in kind—largely husked rice, paddy and wheat—was stored in the Kot Bhandar. Nor did the two offices quite coincide in the period after Hodgson wrote. In NKK V.S. 1907, starting on page 28, the Kot Bhandar appears either as an independent office or perhaps as a sub-office within the Kadel Chowk (starting p. 22). Pokharel *et al.* V.S. 2069:178 defines the Kadel Chowk as an office inside the Hanuman Dhoka palace complex which functioned as a storage space for governmental foodstuffs, jewels, and gold and silver objects. This perhaps describes a later reality, once the royal household had moved to the Narayanhiti palace complex.
17. See DC 7– presented below– for 1880 V.S., DC 238 to DC 242 for 1881 V.S., DC 15, 16, 79, 80, 134, 135 and 160 for 1893 V.S., and DC 29 and 77 for 1894 V.S.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

complex. In the 1859 V.S. document laying out Bhotu Pande's duties as *kapardar*, the third of the sixteen *sawal*s states:[18]

> 3 *Sawal.* Store in Basantapur whatever foodstuffs from the crown lands (*sera*) are to be stored there, and expend [them from there]. Examine [the amounts] to be expended from the Hiti Chowk[19] [and] the Kot Bhandar and allow them to be expended. Examining [the amounts to be given], give the male and female servants (*ketaketis*) of the palace their uncooked foodstuffs (*sidha*) [and give] the workers of the crown lands (*serala*) and of the cattle farms (*gothalas*) their daily travel allowance in uncooked foodstuffs (*samal*). Decrease [the amounts] for those [whose allotment is] to be decreased, [and] increase [them] for those [whose allotment is] to be increased.

---

18. The Nepali reads:

१. ३ सवाल- सेराका अनाज गैर जती हुंछ वसंतपुरमा जकी-
२. रा गर्न्या जकीरा गरी षर्च गर्नु हीटीचोक कोट्भंडार-
३. बाट षर्च हुन्या जाची बुझी षर्चलाई दीनु दर्बारको
४. केटाकेटीको सीधा सेराला गोठालाको सामल जाची
५. बुझी षर्चलाई दिनु घटाउन्यालाई
६. घटाउनु थपन्यालाई थपनु

19. The location of the Hiti Chowk is also uncertain. According to Vajracharya 2033 V.S.:14-15, Hiti Chowk is an old part of the Hanuman Dhokha complex - Ratna Malla (late 15th century) began ruling from the Hiti Chowk durbar after defeating the Vaishya Thakuri rulers of Kathmandu and Pratap Malla died there in 1674. From the 19th and 20th centuries, multiple snippets of information about the functions of the Hiti Chowk exist. The fifth *sawal* of Bhotu Pande's 1859 V.S. appointment letter indicates expenditures for "worship (*puja*), fire oblations (*homa*), murmuring a *mantra* (*japa*), lumbermen's expenses (*karmivosika*)" were the "ordinary expenses" made from the Hiti Chowk. Possibly, Basantapur and Hiti Chowk were different names for the same courtyard, or different parts of the same quadrangle. In DC 185, an 1876 V.S. document, a space called the 'Hiti Chowk Basantapur Jagera' as well as the 'Hiti Chowk Jagera' is referenced. Hodgson, as cited by Edwards 1975: 114, describes the Hiti Chowk as an office "for meeting petty and sudden expenses of the Durbar in kind, in choora (beaten rice) and oil and turmeric (a spice) and chillies." The Hiti Chowk also contained a chancery as a Vrajmohan Upadhyaya was appointed mukhiya of the Hiti Chowk Dafdara Khana in 1894 V.S. (See DNA 16/83). There was also a Hiti Chowk Sadavarta Guthi perhaps endowed by King Rajendra (see K 46/3) and functional till at least the mid-1990s V.S. (K 680/28). A three-year contract granted in 1925 V.S. to procure foodstuffs for the sarkar's elephants, lions, bear, deers, cows, buffaloes, and birds was classified as the 'Hiti Chowk Rakam' (See Pangeni 2068 V.S.:190-192). Wherever its location, the Hiti Chowk appears to have been a bustling courtyard within the Darbar complex with many of its activities related to the management and distribution of food. Even after the courtyard itself was no longer extant, or perhaps no longer called by that name, offices and contracts related to foodstuffs continued to be associated with the Hiti Chowk.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

This *sawal* suggests that the Basantapur Jagera was the first point where– at least a set portion of– grains from the *seras* came into Hanuman Dhoka. The location of the Basantapur Jagera is uncertain. Today, Basantapur refers specifically to the courtyard and building along the southern edge of the Hanuman Dhoka complex.[20] Basantapur and Kadel Chowk perhaps referred the some space at some past time. A copper-plate inscription include by King Pratap Malla in 782 N.S. refers to the place housing the Degulate temple as Vasantapur.[21] Wherever its location, foodstuffs stored in the Basantapur Jagera were distributed to the Kot Bhandar and the Hiti Chowk. The records in the Darbar Collection also indicate that the artisans (*kaligahrs*) working in the palace complex, sometimes numbering in the hundred in a given day, were paid in uncooked foodstuffs (*sidhi*) via the Basantapur Jagera.[22]

The Darbar Collection also contains documents of daily income and expenses for an unnamed office.[23] These records detail items of clothing, jewels, precious metals, and utensils. They often note items as being granted to specific royals, often senior people such as the king and queens. Sometimes, the documents record royals sending items to the office to manage repairs. Given that the *kapardar*– as per the *sawal* from 1859 V.S.– was responsible for handling artisans and tailors for the royal household, these documents perhaps relate to the *Kapardar*'s office, the Kapardari Kothi located in the Kadel Chowk.[24] This theory is further supported by the fact that the *kapardar* also had final oversight over the Kot Bhandar and the Basantapur Jagera. The documents of the 'Darbar Collection' thus relate specifically to the major units via which the royal household, including its loyalists, retainers, servants, and slaves, and animals were managed and supplied with essential and non-essential goods.

Whereas this introduction has provided a brief overview of the landscape of the Darbar Collection, the *avarjyas* and daily accounts are perhaps most fruitfully approached intensively, comparatively, and at scale. For instance, the Darbar Collections contains extensive daily records for the Kot Bhandar for 1876 V.S., 1881 V.S., 1885 V.S., 1888 V.S., and 1891 V.S. Working intensively and comparatively on these records would lead to a precise and broad picture of the scale and variety of foodstuffs produced for, expended in, and distributed by the royal household. Reading the Kot Bhandar records alongside the details of foodstuffs coming into the Basantapur Jagera would potentially lead to comparative insights about the relative sizes, yields, and products emerging from geographically spread out *seras*. The

20. According to Vajracharya 2033 V.S.:26 the building of the Basantapur was started by Prithvi Narayan Shah in 1826 V.S. and subsequently expanded by his son Pratap Simha. See pp. 129-134 for more details on the history of and structures within the Basantapur Chowk.
21. Sharma 2064 V.S.:12, line no. 5 of the inscription.
22. Based on DC 134, over the first eight days of Pratham Vaishakh– an intercalary month– in 1893, artisans working in and fed via the Basantapur Jagera numbered between 139 and 175.
23. See DC 146-159 for 1879 V.S., DC 170 to 181 for 1881 V.S., DC 28 for 1884 V.S., DC 244 to DC 248 for 1888 V.S. And DC 136 for 1893 V.S.
24. For some background on the still extant Kadel Chowk, see Vajracharya 2033 V.S.:136-137.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

combination of the minute details and birds-eye view afforded by such intensive work would likely raise interesting historical questions. To this end, subsequent editions of *Purnima* will continue to publish transcriptions, with brief contextualization and commentary, of varied materials from the Darbar Collection.

Two 19th century documents related to *Seras*

DC 7

The following documents lists the *saruwa* rice coming into the Basantapur Jagera on Sunday, Paush Shudi 3 and Monday, Paush Shudi 4 in 1880 V.S. from various *seras* around the Kathmandu Valley. This document is likely a fragment of a type of record prominent in the Darbar Collection. As noted earlier, the collection contains folios noting daily income and expenses for various offices, including the Basantapur Jagera. These two folios containing entries for two days in Paush have likely been detached from a larger set which is no longer extant in the collection.

This fragment provides a glimpse into the number of tenants in different *sera* lands, the size of tenants lands, and the intervals in which they submitted their rents in the form of grains. Across the documents, the tenants are not identified in a neatly standardized manner. In each instance, a first name is provided. In some cases a second name is listed– for instance Bada in line 9 and Karki in line 32. For the most part, however, the document tends to identifying tenants by location rather than last name. A series of place names– Deunani, Thatunani, for example– appear. Many of these places indicate that the tenants lived in urban configurations, in chowks and nanis. Given that the *sera* lands bordered the settlements in Lubhu, Harisiddhi, and Bhaktapur, it is conceivable that the tenants lived in these urban areas. The document does not, however, clarify if these tenants worked the lands themselves or further sub-contracted to others.

While the amounts were handed in by individual tenants (*mohis*), they were submitted to the Basantapur Jagera through the authority of (*marfat*) adais– Rajbal Dotyal in Lubhu, Harishankar Dhoj Jaisi in Harisiddhi, and Devnarayan for both Bhadgaon Thulo and Sat Bahal *seras*– who managed *seras* and were employed by the Kot Bhandar.

DC 82

The following document compiles the total income, in various foodstuffs, coming in from the Nuwakot *sera* for the years 1890, 1891, and 1892 V.S. It similarly notes the expenses, remainder, and excess expenses related to this same income. This document is the outcome of multiple levels of compilation and abstraction. As we saw in DC 7, one level of record-keeping involved writing down daily income and expenses of the foodstuffs circulating in the Bastanpur Jagera. Similar records were also kept for the Kot Bhandar. These appear to

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

have been internal records, with no signs of formal attestation or clearances. The *adais* and *kapardar*, however, were also required to produce an annual balance sheet for each *sera*.[25] These annual accounts were reviewed and formalized with a clearance *(farakhati)* granted by the king. This abstracted, three-year account does not appear to have been part of a formal fiscal oversight process. The purpose for which it was made is unclear.

Bibliography

Unpublished Sources

Darbar Collection (DC), Samshodhana Mandala.

Kumari Chowk Collection, National Archives of Nepal.

E Collection, Microfilmed at the National Archives of Nepal.

DNA Collection, Microfilmed at the National Archives of Nepal.

Nijamati Kitab Khana (NKK), National Archives of Nepal.

Regmi Research Collection (RRC), Microfilmed at the National Archives of Nepal.

Published Sources

Edwards, Daniel W.
1975 'Nepal on the Eve of Rana Ascendancy'. *Contributions to Nepalese Studies* 2:99-118.

Edwards, Daniel W.
1977 Patrimonial and Bureaucratic Administration in Nepal: Historical Change and Weberian Theory. Ph.D. Thesis. University of Chicago.

Pande Chhetri, Bhim Bahadur
2034 V.S. *Rashtrabhaktiko Jhalak*: *Pandevamshako Bhumika vi.sam. 1596-1904.* Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar.

Pangeni, Bhaveshwar
2068 V.S. *Arthik prashasanka sandarbhama 'sahu/subba' Dharmanarayan (vi. sam. 1909-1923).* Kathmandu: Dharmanarayan Adhyayan Prathistan.

Pokharel, Bal Krishna *et al.*
2069 V.S. *Nepali Brihat Sabdakosh.* Kathmandu: Nepal Pragya Pratisthan.

25. See DNA 12/55 for the 1864 V.S. balance sheet of the Lubhu *sera* and DNA 14/21 for the clearance granted by King Girvan for the Harisiddhi *sera* in 1868 V.S.

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

Rajbanshi, Shankarman
2025 V.S. a 'V.S. 1852 ko euta aitihasik kagaj'. *Purnima* 18:121-132.

Rajbanshi, Shankarman
2025 V.S. b 'V.S. 1857 ko euta aitihasik kagaj'. *Purnima* 19:197-207.

Rajbanshi, Shankarman
2025 V.S. c 'V.S. 1857 ko euta aitihasik kagaj'. *Purnima* 20:294-301.

Regmi, Mahesh C.
1995 *Kings and Political Leaders of the Gorkhali Empire, 1768-1814.* Hyderabad: Orient Longman.

Yogi Naraharinath
2012 V.S. *Itihas Prakash*, no 1. Kathmandu: Itihas Prakash Mandal.

Sharma, Aisvaryadhar
2064 V.S. 'Kantipurka raja Pratap Mallako aprakashit tamrapatrabhilekh'. *Abhilekha* 25:11- 15.

Vajracharya, Gautamvajra
2033 V.S. *Hanuman Dhoka Rajdarbar.* Kathmandu: Centre for Nepal and Asian Studies, Tribhuvan University.

Vajracharya, Dhanavajra, chief editor
2019 V.S. a *Itihas-Samshodhanko Praman-Prameya.* Lilitpur: Jagadamba Prakashan.

Vajracharya, Dhanavajra, ed.
2019 V.S. b *Pandit Sundaranandavirachit Triratna-saundarya-gatha.* Kathmandu: Nepal-Samskritik-Parishad.

यस दस्तावेजको सम्पादनको विषयमा

पूर्णिमा १४५ पूर्णाङ्कका ७५-१३५ पृष्ठमा छापिएको दस्तावेजको सम्पादन जसरी गरिएको छ, त्यही नीतिअनुसार यस दस्तावेजको पनि सम्पादन भएको छ । त्यहाँ नपरेको एउटा कुरा यहाँ खुलाउनुपरेको छ ।

कागत चोइटिएर गएको अक्षर प्रसङ्गानुरोधले यस्तो कोष्ठ ( ) भित्र थपिएको छ, प्रसङ्गानुरोधले भर्न नसकिएको अक्षर जनाउन यस्तो- चिह्न राखिएको छ ।

यसको पाठ तल २९०-२९१ पृष्ठमा छ ।

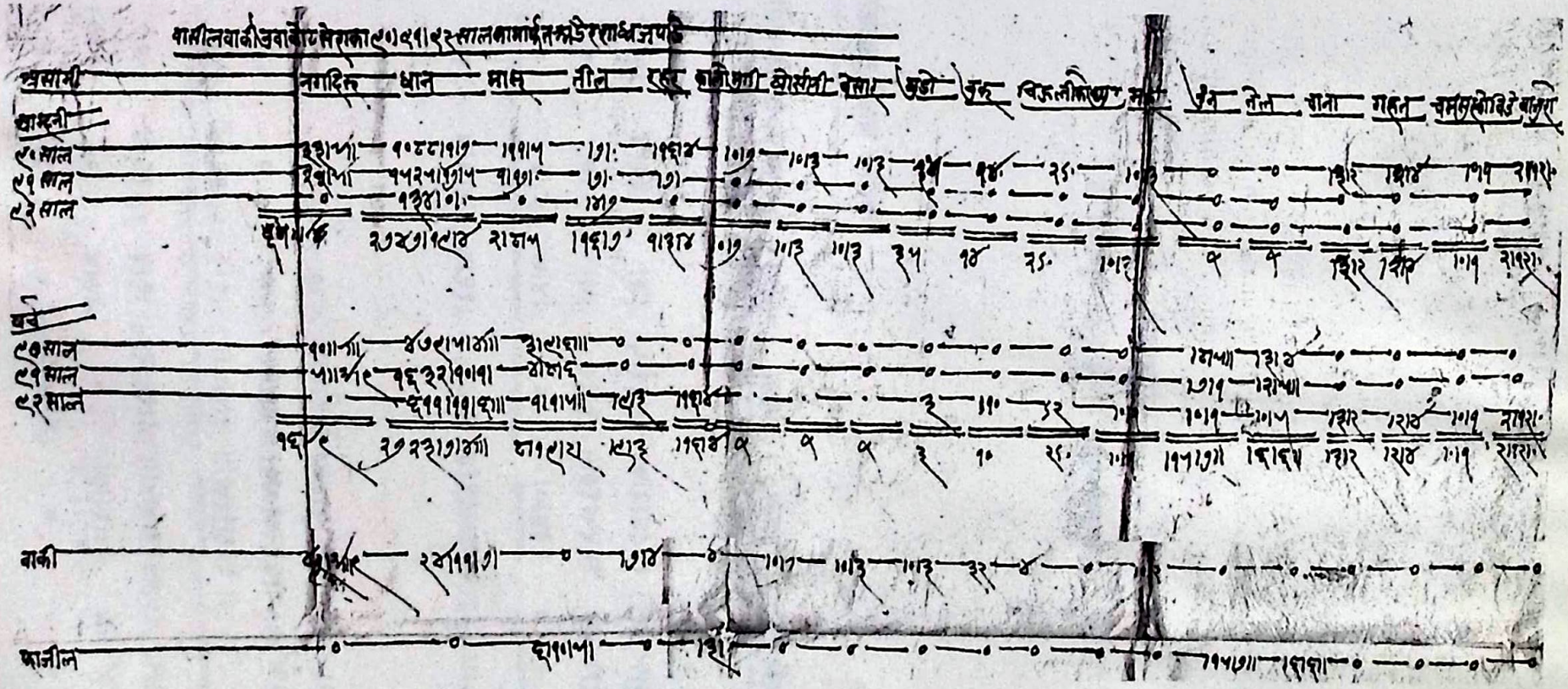

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

यसको फोटो माथि २८९ पृष्ठमा छ ।

१. वासील बाकी नुवाकोट सेराका ९०।९१।९२

२. असामी	नगदि रु	धान	मास्	तील	रहर	कालो मुगी	षोर्सानी	बेसार
३. आम्दनी								
४. ९० साल	३३।१७।।	१०८८।१।७	।११।५	।७।·	।१६।४	।०।७	।०।३	।०।३
५. ९१ साल	३२।१७।।	१५२५।१७।५	१।१७	।७।·	।७।	०	०	०
६. ९२ साल	०	१३४।०।	०	।४।७	०	०	०	०
७.	६५।।।/	२७४७।१९।४	२।८।५	।१६।७	१।३।४	।०।७	।०।३	।०।३
८. खर्च								
९. ९० साल	१०।।/।।।	४७९।५।४।।।	३।९।६।।।	०	०	०	०	०
१०. ९१ साल	५।।१७।८	१६३२।१०।१।	४।८।६	०	०	०	०	०
११. ९२ साल	.	६११।११।६।।।	१।१।५।।	।९।३	।१६।४	.	.	.
१२.	१६।/८	२७२३।७।४।।।	८।१९।२।	।९।३	।१६।४	०	०	०
१३. बाकी	४९।१७।।।८	२४।११।७।	०	।७।४	०	।०।७	।०।३	।०।३
१४. फाजील	०	०	६।१०।५।	०	।३।	०	०	०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

सालका मार्फत अडै रणध्वज पाडे

षुडो	चुक्	चिहुलीको घ्यु	मह	नुन	तेल	चाना	गहत	चमसुरको बिठ	बाजुरो
३४।	१४	२ऽ·	।०।३	०	०	।३।२	।२।४	।०।१	२।१२।
९	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३५	१४	२ऽ·	।०।२	०	०	।३।२	।२।४	।०।१	२।१२।
०	०	०	०	।८।५।।	।३।४	०	०	०	०
०	०	०	०	।७।१	।२।५।।	०	०	०	०
३	।१०	ऽ२	।.।१	।०।१	।०।५	।३।२	।२।४	।०।१	२।१२।
३	१०	२ऽ·	।.।१	।१५।७।।	।६।६।।	।३।२	।२।४	।.।१	२।१२।
३२	४	०	।०।२	०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	।१५।७।।	।६।६।।	०	०	०	०

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यसको पाठ तल २९४-२९६ पृष्ठमा छ ।

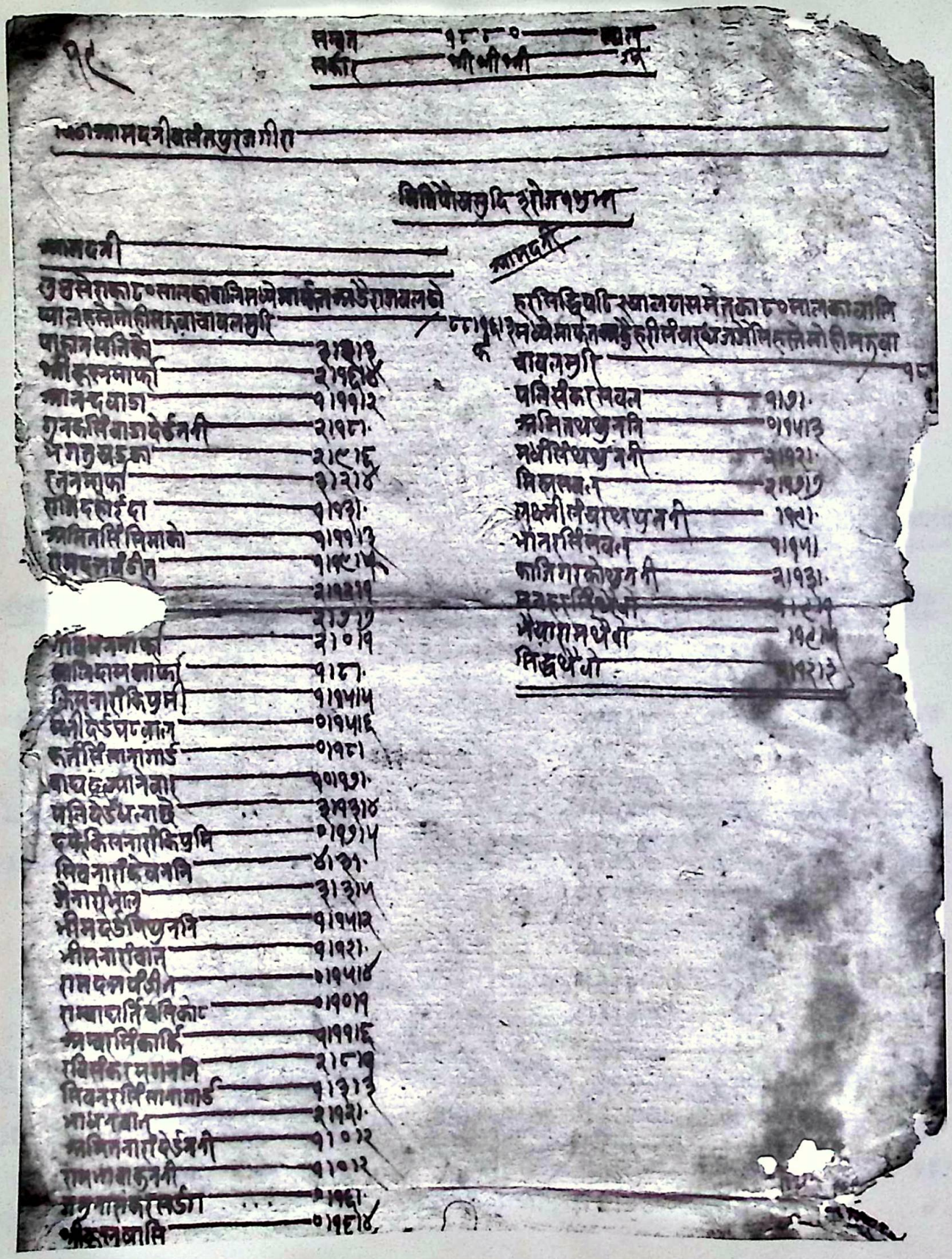

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

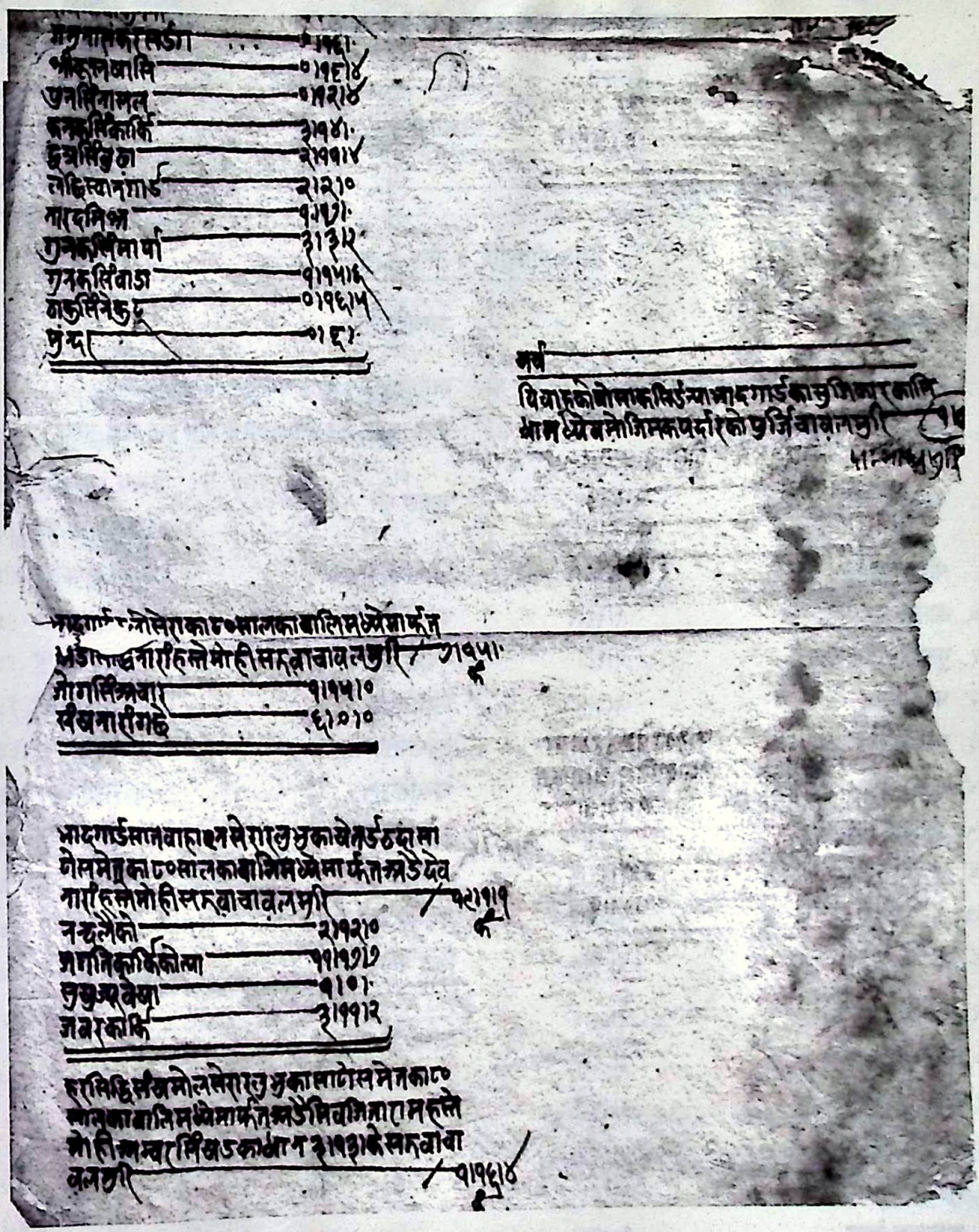

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

यसको फोटो माथि २९२-२९३ पृष्ठमा छ ।

१. सम्वत १८८० साल

२. सर्कार श्रीश्रीश्री ज्यू

३. चिठी आमदनी वसंतपुर जगीरा

४. मिति पौषसुदि ३ रोज १ शुभ्म्

५. आमदनी		आमदनी	
६. लुभु सेराका ८० सालका बालिमध्ये मार्फत अडै राजबल डो-		हरसिद्धिपटि २ षालयसमेत्का ८० सालका बालि-	
७. ट्याल हस्ते मोही सरुवा चावल मुरि	८८।१६।३ कं	मध्ये मार्फत अडै हरीसंषरध्वज जैसि हस्ते मोही सरुवा चावल मुरि	१८।· कं
८. पाहान सतिका	३।२।३		
९. श्रीकृष्न मार्फा	२।१६।४	पलिसंकर सवल	१।७।·
१०. आनन्द बाडा	१।११।२	अमित थथुननि	०।१५।३
११. गुनकसिं बाडा देउननी	२।१८।·	मर्धसिं थथुननी	२।१२।·
१२. भगतु षड्का	२।९।६	मिह्म सवल्	२।१७।७
१३. रतन मार्फा	३।२।४	लक्ष्मीसंषर थथुननी	।१९।·
१४. राजिंद होईदा	१।१३।·	भांनरसिं सवल	१।१५।
१५. अमितसिं सिमाका	१।११।३	कजिगर कोथुननी	२।१३।·
१६. रामदत्त पंडित	१।१९।५	मनहरसिं थैबो	१। ९।१
१७. ...[१]	२।१२।१	भैयाराम थैबो	।१९।५
१८. ...[१]	२। ७।७	सिद्ध थैबो	२।१२।२
१९. गोवर्धन मार्फा	२। ०।१		
२०. कालिदास मार्फा	१। ८।·		
२१. किसनारां किपुमी	१।१५।५		
२२. पलीदेउ घटवाल	०।१५।६		
२३. कृर्तसिं सानागाउ	०।१८।		
२४. बाघटल्या नेवार	१०।१७।·		

१. यहाँनिर कागत चोइटिएकोले मानिसको नाउँ गएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

२५. पलिदेउ धलछे	३।१३।४
२६. दफे किसनारां किपुमि .	०।१७।५
२७. सिवनारां देवननि	४।३।·
२८. जैनारां भालु	३।३।५
२९. भीमदेउ पिथुननि	१।१५।२
३०. भीमनारां बात्	१।१२।·
३१. रामदत्त पंडीत	०।१५।४
३२. राम्या घर्ति बसिकोट	०।१०।१
३३. अम्बरसिं कार्कि	१।११।६
३४. रविसंकर मगननि	२। ८।१
३५. सिवनरसिं सानागाठ	१। ३।३
३६. भाधन् बात	२।१२।·
३७. अमितनारां देउननी	१। ०।२
३८. राम भा बाकुननी	१। ०।२
३९. जमुनासंकर सठग	०।१६।·
४०. श्रीकृष्न षासि	०।१६।४
४१. पुनसिं नासल	०।१२।४
४२. कनकसिं कार्कि	३।१४।·
४३. छत्रसिं बुढा	२।११।४
४४. लछि स्वानगाठ	२। २।०
४५. नारद मिश्र	१।१७।·
४६. गुनकसिं मार्पा	३।३।२
४७. गुनकसिं बाडा	१।१५।६
४८. ठाकुसिं नेकुट्	०।१६।५
४९. सुंदर	०।६।·
५०.	
५१.	
५२.	
५३.	

षर्च

विवाहक्रे पोसाक सिठन्या भादगाउक्र सुजिकारक्र सि-
धामघ्ये बमोजिम कपर्दारक्रे पुर्जि चावल मुरि १।०

५।८ दाः माघसुदि[२]

२. यो पङ्क्ति नराम्रो टाँकाले लेखिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

५४. भादगाउ ठुलो सेराका ८० सालका बालिमध्ये मार्फत
५५. अडै सिद्धिनारांहस्ते मोही सरुवा चावल मुरि ७।१५।० कं

५६. जोगसिं अचार १।१५।०
५७. संषनारां गछे ६।०।०

५८. भादगाउ सातबाहाल सेरा र लुभुका षेत उठदा सा-
५९. टोसमेतका ८० सालका बालिमध्ये मार्फत अडै देव-
६०. नारां हस्ते मोही सरुवा चावल मुरि १९।१।१ कं

६१. नन्दलैक्रे २।१२।०
६२. जगति कार्कि कोत्या ११।१७।७
६३. सुषुज्यू बेषा १।०।०
६४. जवर कार्कि ३।११।२

६५. हरसिद्धि संषमोल सेरा र लुभुका साटेसमेतका ८०
६६. सालका बालिमध्ये मार्फत अडै सिव जिताराम हस्ते
६७. मोही अम्बरसिं षडका धान ३।१३। के सरुवा चा-
६८. वल मुरि १।१६।४ कं

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

यसको पाठ तल २९९-३०० पृष्ठमा छ ।

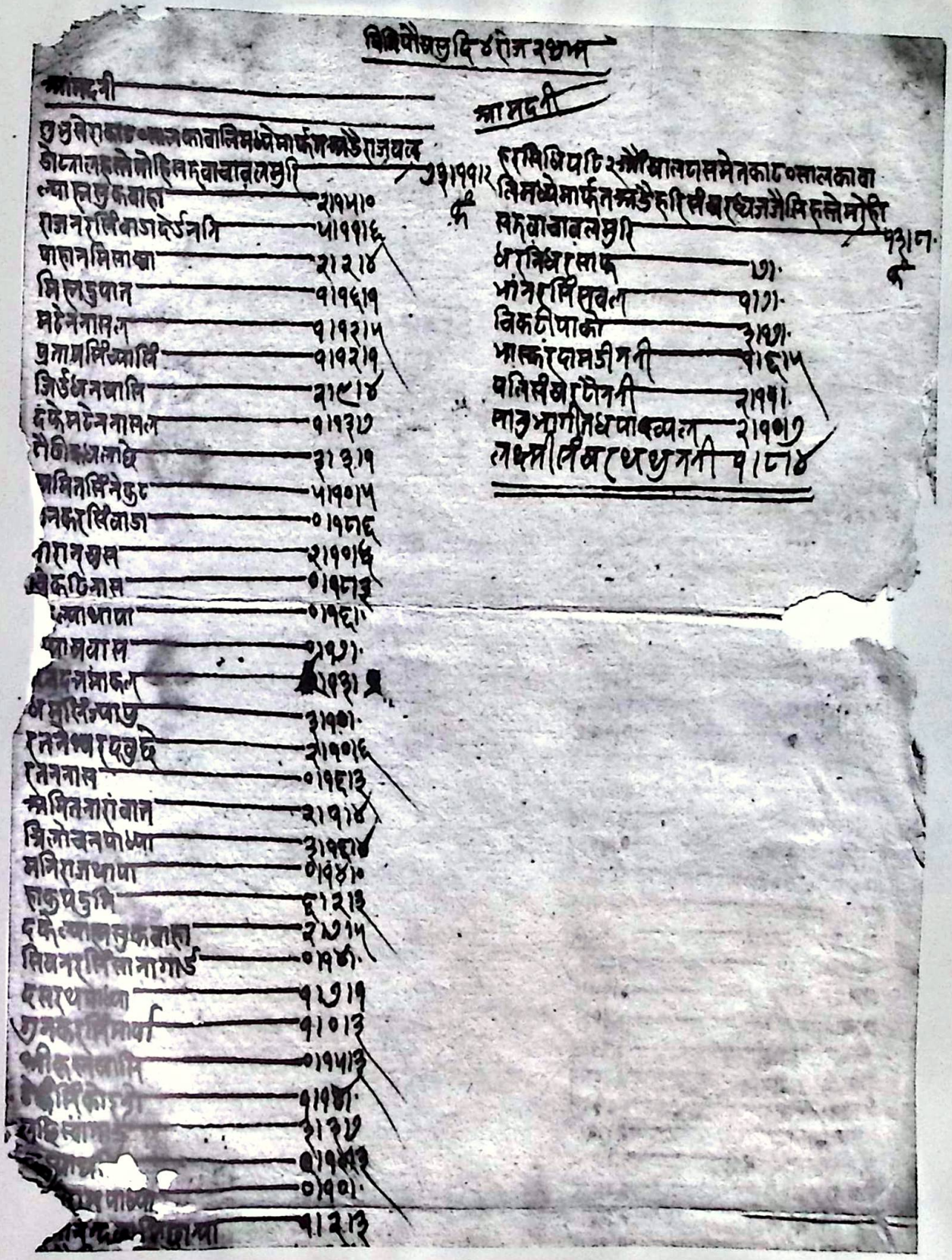

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

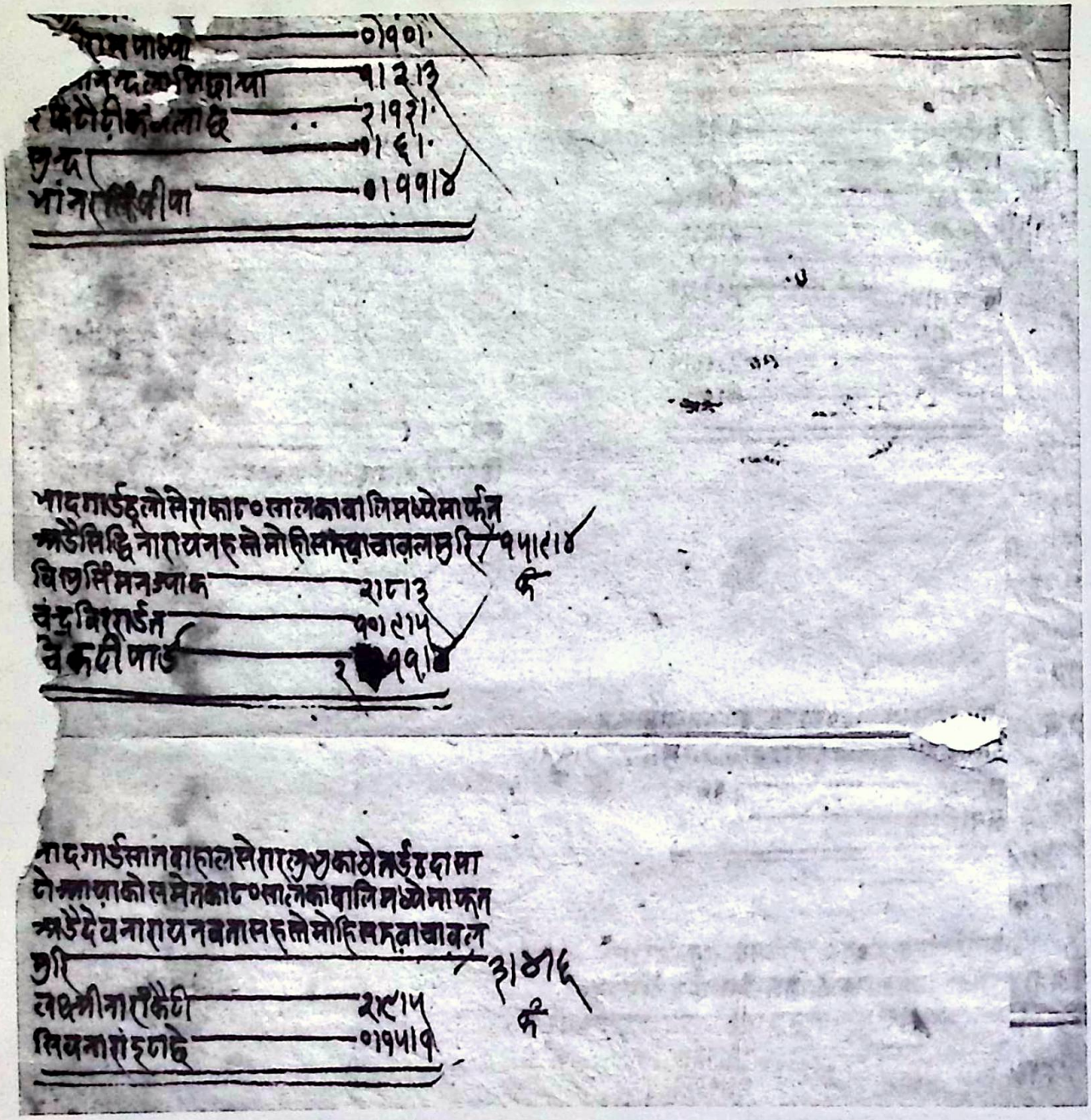

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

मूलपाठ

यसको फोटो माथि २९७-२९८ पृष्ठमा छ ।

६९.

मिति पौषसुदि ४ रोज २ शुभ्म्

७०. आमदनी

आमदनी

७१. लुभु सेराक्र ८० सालक्र बालिमध्ये मार्फत अडै राजबल

७२. डेट्याल हस्ते मोहि सरुवा चावल मुरि ७३।११।२ कं

७३. ल्याह्म सुकबाहा २।१५।०

७४. राजनरसिं बाडा देउननि ५।११।६

७५. पाहान मिसाप्वा २।२।४

७६. मिह्म दुपात १।१६।१

७७. मटेन नासल १।१२।५

७८. प्रतापसिं च्यासिं १।१२।१

७९. जिउधन षासि २।९।४

८०. दफे मटेन नासल १।१३।७

८१. टैढीक धलछे ३।३।१

८२. अमितसिं नेकुट ५।१०।५

८३. (गु)नकरसि[३] बाडा ०।१८।६

८४. नारान् षस २।१०।६

८५. चिकटि नास ०।१८।३

८६. (द)ल्या[३] थापा ०।१६।·

८७. (बां)ग्या[३] षवास ०।१७।·

८८. धनदत्त माकल् २।१३।

८९. धमसिं ज्यापु ३।१०।·

९०. रतनेश्वर दबुछे २।१०।६

९१. रतन नास ०।१६।३

९२. अमितनारां बात २। १।४

९३. त्रिलोचन पाध्या ३।१६।४

हरसिधिपटि २ औं षालत्यसमेतक्र ८० सालक्र बालिमध्ये मार्फत अडै हरिसंषरध्वज जैसि हस्ते मोही सरुवा चावल मुरि १३।८।· कं

धरनिधर साफ ७।·

भांनरसिं सवल् १।७।·

चिकठी पाक्रे ३।१७।·

भास्कर दामडीननी १।६।५

पलिसंषर टैननी २।११।·

सानु भागीत धपाख्यल् २।१०।७

लक्ष्मीसंषर थथुननी १।८।४

---

३. यहाँनिर कागत चोइटिएकोले मानिसको नाउँको पहिलो अक्षर गए पनि प्रसङ्गानुरोधले त्यो अक्षर यस्तो कोष्ठ ( ) भित्र थपिएको छ ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

९४. मनिराज थापा	०।१४।०
९५. हांकु पदुमि	६।२।३
९६. दफे ल्याह्म सुकबाहा	२।७।५
९७. सिवनरसिं सानागाठ	०।१४।·
९८. दसरथ पाध्या	१।७।१
९९. गुनकरसिं मार्पा	१।०।३
१००. श्रीकृष्न षासि	०।१५।३
१०१. ठेक्कसिं कोइनो	१।१४।·
१०२. लछि स्यांगाठ	३।३।७
१०३. -प्या घर्ति	०।१४।३
१०४. (श्री)राम पाध्या	०।१०।·
१०५. (रमा)नन्द लामिछान्या	१।२।३
१०६. (द)फे टैढीक धलछे	२।१२।·
१०७. सुन्दर	०।६।·
१०८. भांनरसिं पीपा	०।११।४

१०९. भादगाठ ठूलो सेराका ८० सालका बालिमध्ये मार्फत
११०. अडै सिद्धिनारायन हस्ते मोही सरुवा चावल मुरि १५।९।४ कं

१११. विष्नुसिं मनज्याक	२।८।३
११२. चन्द्रविर राउत	१०।९।५
११३. चिकढी पाठ	२।११।४

११४. भादगाठ सातबाहाल सेरा र लुभुका षेत उठदा सा-
११५. ये आयाको समेतका ८० सालका बालिमध्ये माफत[४]
११६. अडै देवनारायन बतास हस्ते मोहि सरुवा चावल
११७. मुरि ३।४।६ कं

११८. लक्ष्मीनारां कैट्री	२।९।५
११९. सिवनारां इयछे	०।१५।१

४. मार्फत हुनुपर्ने ।

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

CC-0. Nepal Sanskrit Academy, Kathmandu

बिक्रीमा भएका हाम्रा कृति

१.	अभिलेख-संग्रह (१-१२ भाग)	३८५।००
२.	इतिहास-संशोधन	९५०।००
३.	इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय	५४०।००
४.	ऐतिहासिक पत्रसंग्रह	३३०।००
५.	को हुन् त नयराज मन्त	७५०।००
६.	कौटलीय अर्थशास्त्रको ऐतिहासिक व्याख्या	८५।००
७.	गल्लीमा फ्याँकिएका कसिंगर	३२०।००
८.	गोरखाली विजययात्रा	२२५।००
९.	जयरत्नाकरनाटक	३१५।००
१०.	त्रिकोणमिति (ज्योत्पत्ति)	२५५।००
११.	त्रिरत्न-सौन्दर्य-गाथा	३५५।००
१२.	धादिङमा फेला परेका नेपाली कविता	७५।००
१३.	नयराज पन्तका गणितीय कृति	४५०।००
१४.	नयराज पन्तका ज्यौतिषीय चिन्तन	५२०।००
१५.	नयराज पन्तको दृष्टिमा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाह	४००।००
१६.	नयराज पन्तको दृष्टिमा श्री ३ जङ्गबहादुर राणा	३७५।००
१७.	नयराजपन्तश्रद्धाञ्जलि	१२५।००
१८.	नेपालको संक्षिप्त इतिहास	४००।००
१९.	नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्य	५।००
२०.	नेपाली इतिहासको परिवेश	३९९।००
२१.	पञ्चाङ्ग-संशोधन	३००।००
२२.	पं. गोपाल पाँडे र उनको घनमूल ल्याठने रीति	१७।००
२३.	पूर्णिमा (१-१४६ पूर्णाङ्क)	१५६०५।००
२४.	प्रसिद्ध ज्योतिषी भगीरथ जैसी	२००।००
२५.	प्राचीन गणित र नवीन गणितको तुलना	१५।००
२६.	बडागुरुज्यू विजयराजसँग सम्बद्ध पत्रहरू	५२५।००
२७.	बुद्धिविनोद-प्रश्नावली र त्यसको उत्तर	५०।००
२८.	महामण्डलदेखि काँगडासम्म	१७५।००
२९.	यो काम किन भइरहेको छ ?	३२५।००
३०.	रत्नदीप (मूल मात्र)	२।५०
३१.	रत्नदीप १ भाग	१०५।००
३२.	रत्नदीप २ भाग	९२।००
३३.	राजज्योतिषी लीलानाथ पाँडेले तयार पारेको तिथ्यावली	१५०।००
३४.	राजा, राणा र काङ्ग्रेस	५७५।००
३५.	राजीवलोचन जोशीका बराज्यू दामोदर जोशी	१५०।००
३६.	विद्या-रक्षा	३५०।००
३७.	विद्वच्छिरोमणि हेमराजको गोरखासम्बन्धी अनुसन्धान	१५०।००
३८.	विश्रान्ति	८२।००
३९.	व्याकरण-संशोधन	२००।००
४०.	श्री ३ महाराज पद्मशमशेरका कुरा	१२।००
४१.	श्री ३ वीरशमशेरको जीवनचरित्र	२००।००
४२.	श्री ५ त्रिभुवनको राज्यारोहण	२५।००
४३.	श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश	१५५०।००
४४.	साधनमाला	१०००।००
४५.	सावधान-पत्र	२००।००
४६.	सिद्धान्तज्यौतिषे नयराजपन्तस्य योगदानम्	२२५।००
४७.	हनूमान्ढोकादरबार मनमोहनचोकको दलानको शिलापट्ट र त्यहाँका शिलामूर्ति	५००।००
४८.	हाम्रो उद्देश्य र कार्यप्रणाली	२२५।००
४९.	हिन्दू सिद्धान्तज्यौतिष र ग्रीक सिद्धान्तज्यौतिषको तुलना	२६०।००
५०.	Adarsha (A supplement to Purnima)	५५०।००
५१.	Inept Specimen ?	१६५।००
५२.	On Sanskrit Education	२६०।००
५३.	The Two Earlisest Copperplate Inscriptions	९०।००
५४.	What did Amsuvarman write?	११०।००

संशोधन-मण्डल
२७ डल्लुआवासमार्ग, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ५६७०३८०
११६ पावनगल्ली, धुम्बाराही, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ४५३५७४९, ९८४९२२१६४२
ई-मेल– samshodhanamandala@gmail.com
पो.ब.नं. ४१६६, काठमाडौँ, नेपाल